

En splittet offeropplevelse

Et offerperspektiv på seksuelle overgrep og rettssystemet

Solveig Laugerud

Masteroppgave i rettssosiologi
Institutt for kriminologi og rettssosiologi,
Det juridiske fakultet,

UNIVERSITETET I OSLO

Mai 2007

Sammendrag

I denne oppgaven ser jeg på forholdet mellom rett og samfunn. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i seksuelle overgrep, da seksuelle overgrep som problemfelt nettopp fanger opp den gjensidige påvirkningen mellom rett og samfunn. Jeg har dybdeintervjuet kvinner og menn som har opplevd seksuelle overgrep og tatt utgangspunkt i deres erfaringer med og refleksjoner rundt overgrep, offerposisjon, kjønn, hjelpetilbud og rettssystem. Det teoretiske rammeverket er i hovedsak rettsos sosiologisk, men jeg bruker også feministisk og kriminologisk teori. Jeg har valgt å bruke deler av den rettsos iologiske teorien som analyseverktøy, for å prøve ut rettsos iologiens egne modeller og begreper for å se hvordan de egner seg til å belyse retten og samfunnet i vekselvirkning. Det har vist seg at denne tilnærmingemetoden har vært fruktbar for å belyse hvordan institusjoner og samfunn gjensidig påvirker hverandre.

Kvinnebevegelsens historiske synliggjøringskamp har foruten å bryte tabu rundt seksuelle overgrep, kjempet for en kriminalisering av seksuelle overgrep. Rettssystemet (lovgever) har latt seg påvirke slik at vi i dag har en ganske omfattende lov mot seksualforbrytelser. Kvinnebevegelsen har også sørget for en utvikling av hjelpetilbud til kvinner som har opplevd seksuelle overgrep. Kvinnebevegelsens påvirkningskraft har likevel vært begrenset da rettssystemets definisjonsmakt i samfunnet har vært større.

I dag er seksuelle overgrep, og da spesielt voldtekt, mye omtalt i mediene pga de mange overfallsvoldtektene vi har hatt i Oslo i løpet av det siste året. Seksuelle overgrep har blitt satt på dagsorden, noe som har ført til debatt rundt seksuelle overgrep og ansvar. Debatten er med på å avsløre hvilke forestillinger som fins i samfunnet om seksuelle overgrep. Dette er blant annet forestillinger om ansvar for overgrepet som knyttes til kvinners oppførsel forut for overgrepet. Disse forestillingene speiler i liten grad kvinnebevegelsens perspektiv på seksuelle overgrep. Samtidig ser det ut til at våre forestillinger om seksuelle overgrep gjennomsyrrer rettssystemet. De kulturelle forestillingene om overgrep påvirker også de kvinnene og mennene som har opplevd overgrep, da de kulturelle forestillingene er med på å gjøre offerposisjonen utilgjengelig for kvinner og menn. Den blir utilgjengelig for kvinnene da deres overgrepserfaring avviker fra forestillinger om overgrep, og da de sitter igjen med en skyldfølelse pga egen

oppførsel rundt overgrepet. Deres manglende offerposisjon gjør det i tillegg vanskelig for rettsystemet å fange dem opp. Offerposisjonen blir utilgjengelig for mennene da offerposisjonen er feminisert, noe som ekskluderer menn fra offerposisjonen. En utilgjengelig offerposisjon er med på å splitte offeropplevelsen både til kvinner og menn. Ved å ta for meg de kulturelle forestillingene om seksuelle overgrep, får jeg en mulighet til å belyse retten og samfunnet i vekselvirkning.

Takk!

Jeg vil rette en stor takk til kvinnene og mennene som har stilt opp på intervju i forbindelse med denne undersøkelsen, uten dere hadde det aldri blitt noen oppgave! Jeg vil også takke alle støttesentrene som hjalp meg å komme i kontakt med alle informantene. Takk for at dere stolte på meg og for at dere tok dere tid til å hjelpe meg! Takk også til min veileder May-Len Skilbrei, som alltid har stilt opp! Du har kommet med gode tilbakemeldinger og alltid trodd på meg. Jeg har ikke angret på at jeg valgte å spørre deg om å bli min veileder.

Takk til senter for kvinne- og kjønnsforskning som lot meg få en lesesalplass hos dere! Det å være en del av dette senteret har vært positivt på mange måter. Det har vært sosialt og jeg har fått mye akademisk trening. Takk spesielt til alle dere som har kommet med gode tilbakemeldinger på oppgaven enten det har vært på forskerseminar eller faglig lunsj. Takk også til de andre studentene ved senteret som har bidratt til et sosialt miljø! Takk spesielt til Helga Eggebø som jeg har hatt mange gode diskusjoner om offerbegrepet!

Takk til Eystein og Oda som har holdt ut med mitt til tider dårlige humør, dere har vært tålmodige! Takk for at dere også har godtatt mine prioriteringer det siste semesteret. Eystein har i tillegg hjulpet meg med å klargjøre dokumentet, takk for at du tok deg tid til det! Takk til mamma og pappa (Anlaug og Tore Laugerud) som gjennom hele masterstudiet har stilt opp som barnevakter! Jeg er spesielt takknemlig for at dere har hjulpet til under innspurten. Takk for at dere også har holdt ut med mine mange kommafeil (og lignende), det er fint at dere har tatt dere tid til å lese korrektur for meg. Takk også til alle andre som har vært interessert i å diskutere oppgaven. Takk til Marthe på rettssosiologien som jeg har diskutert mye oppgave og fag sammen med! Takk til Kjersti, Rona og Jenny som har vært med å diskutere tema og som har hjulpet med informasjonsskrivene.

1	<i>Innledning</i>	1
1.1	Problemstilling	2
1.2	Leserveiledning	2
2	<i>Metode</i>	5
2.1	Valg av metode	5
2.2	Rekruttering og møte med feltet seksuelle overgrep	5
2.2.1	Støttesentrene	6
2.2.2	Utvalget	9
2.2.3	Utvalgets overførbarhet	11
2.3	Møte med informantene	12
2.3.1	"Jeg vil at folk skal vite.." – informantenes motivasjon for å delta i prosjektet	13
2.3.2	Intervjuene og intervjuguiden	13
2.3.3	Refleksjoner rundt intervju- og forskerrollen	16
2.3.4	Kjønns betydning	19
2.4	Etiske vurderinger	22
2.4.1	Når informantene leser oppgaven – om gjenkjennelse og lojalitet	22
2.4.2	"Da protesterer jeg!" – Om min bruk av offerbegrepet	25
2.4.3	"Han ble jo overgriper selv" – om avsløringer av hemmeligheter og om forskningsetiske vurderinger	26
3	<i>Seksualisert vold</i>	29
3.1	Litt om begrepet seksualisert vold	29
3.2	Omfang	29
3.3	Synliggjøring og synlighet	31
3.3.1	Kvinnebevegelsen	33
3.3.2	Mannlige ofre?	34
3.4	Tausheten	37
3.4.1	Tabu	38
3.4.2	Skam og skyld – et "indre eksil"	39
3.5	Kulturelle forestillinger om offer, overgrep og kjønn	41
3.5.1	Forventninger til offerrollen	42
3.5.2	Å oppnå offerstatus	43
3.5.3	Ansvars tvetydighet – forestillinger om kvinnelighet og mannlighet	44
3.5.4	Offerposisjonens fordeler og ulemper	47
3.6	Oppsummering: kjønnets implikasjoner for kvinner og menn	48
4	<i>Offerperspektivet</i>	50
4.1	Offerposisjonens (u)tilgjengelighet	50
4.1.1	Feminiseringen av offerrollen	53
4.1.2	Manglende offerposisjon og hjelpetilbudet	56
4.1.3	Mannekjønnets tvetydighet – overgriper eller offer	58
4.2	Ulike tolkningsrammer	60
4.2.1	Maktperspektivet	61
4.2.2	Ansvarsforhandlingsperspektivet	63

4.2.3	Homofilperspektivet	65
4.3	Tabu gjennom generasjoner	67
5	<i>Rettsystemet</i>.....	72
5.1	Seksualisert vold og rettsystemet.....	72
5.2	Et retts sosiologisk blikk på rettsvesenet	73
5.3	Kommunikasjonsmodellen	76
5.3.1	Rettsoptimisme og rettsliggjøring.....	76
5.4	Funksjonsmodellen	79
5.4.1	Rettens (symbol)funksjon	80
5.5	Maktmodellen.....	83
5.5.1	Likhet og rett	84
5.5.2	Straffeprosessens grunnstruktur.....	86
6	<i>Offerperspektivet og den retts sosiologiske analysen</i>.....	89
6.1	Kommunikasjonsanalysens begrensninger.....	89
6.1.1	Den personlige defineringsprosessen.....	90
6.1.1.1	Før og etter overgrepet.....	90
6.1.1.2	Erkjennelsen.....	93
6.1.2	Den institusjonelle defineringsprosessen	95
6.1.2.1	Å komme i kontakt med hjelpetilbudet	95
6.1.2.2	Rettsvesenet	98
6.1.3	Oppsummering	100
6.2	Funksjonsanalysen - et prinsipielt standpunkt.....	101
6.2.1	Oppgjøret som døråpner for mennene	103
6.3	Maktanalysen – nedturen	105
6.3.1	Strukturelle begrensninger	105
6.3.2	Følelsen av å ikke bli tatt på alvor	106
6.3.3	Rettens symbolske tvetydighet: henleggelsespraksisens signaleffekt.....	108
6.3.4	Rettsikkerhet for alle?	110
7	<i>Avsluttende diskusjon:</i>	113
7.1	En splittet offeropplevelse	114
7.1.1	Internaliserte forestillinger.....	115
7.1.2	Splittelsen	117
7.1.3	Offeropplevelsen som splittet pga manglende offerposisjon	119
7.2	Rettsystemet: det prinsipielle og det personlige.....	122
7.2.1	Når retten påvirker samfunnet	122
7.2.2	Samfunn og rett i vekselvirkning.....	123
7.3	Det personlige og det politiske	125
	<i>Litteraturliste</i>.....	129
	<i>Vedlegg 1</i>	133
	<i>Vedlegg 2</i>	134
	<i>Vedlegg 3</i>	136

1 Innledning

Sommeren 2006 og vinteren 2007 har Oslo vært rammet av såkalte voldtektsbølger. Det har vært rekordmange registrerte tilfeller av overfallsvoldtekter i Oslo. Kvinner overfalles på vei hjem, enkelte på vei inn inngangsdøra hjemme. Voldtektsakene har fått enorm mediedekning, noe som har ført til økt frykt for voldtekt blant kvinner. Flere kvinner står fram med sin frykt i mediene. Samtidig har mediedekningen stimulert til en debatt om kvinners ansvar. Flere har advart kvinner mot å drikke for mye alkohol, eller å gå hjem alene etter en tur på byen. Kvinner oppfordres til å passe på hverandre, til å ta taxi hjem fra byen og generelt ikke være alt for naive. Mange har latt seg provosere over at det fokuseres på kvinners ansvar, og prøver å frigjøre kvinnen for dette ansvaret, eventuelt flytte fokuset over på menn. Etter hvert har flere menn engasjert seg i debatten ved å fremheve menns ansvar, og ved å ta avstand fra overgrep på kvinner. Justisminister Knut Storberget og mannsforsker Jørgen Lorentzen har sammen med Reform – ressurscenter for menn og Amnesty International bidratt til å flytte fokuset fra kvinners ansvar til menns ansvar. Reform har også vært med på å starte aksjonsgruppa Menn mot voldtekt.

Reform og Amnesty har gått sammen om å lage en rapport om menns holdninger til menns vold mot kvinner. Rapporten ble offentliggjort 25 april 2007 og har skapt en del debatt. Det er spesielt et funn i rapporten som trekkes fram i media, det er at ”annen hver mann mener en kvinne er delvis eller helt ansvarlig for å ha blitt utsatt for seksuelle overgrep hvis hun flørter åpenlyst” (Egenæs og Dotterud 2007: 5). Det har vært et stort fokus på menns dårlige holdninger til seksuelle overgrep, en holdning som innebærer at kvinner ansvarliggjøres for overgrep. Er disse holdningene forbeholdt menn eller er dette holdninger som gjennomsyrrer hele samfunnet? Samme dagen som Reform og Amnesty offentliggjorde rapporten sin om menns holdninger til menns vold mot kvinner, bestilte Dagladet en tilsvarende undersøkelse om kvinners holdninger til menns vold mot kvinner (Hansen *et al.* 2007). Det viser seg at også en del kvinner mener kvinnen selv er helt eller delvis ansvarlig for overgrep hvis hun ikke har sagt et tydelig nei. En annen rapport viser at jurymedlemmer, og da spesielt kvinnelige, har en tendens til å frifinne menn for voldtekt (Soknes 2007).

1.1 Problemstilling

I debattene i media reflekteres noen kulturelle forestillinger om seksuelle overgrep, og jeg vil i denne oppgaven prøve å se nærmere på hvilke forestillinger vi har om seksuelle overgrep. Min problemstilling er: hvordan påvirker disse forestillingene offeropplevelsen (og offerforståelsen) til kvinner og menn som har opplevd overgrep? Jeg vil besvare dette gjennom to ulike innfallsvinkler, kvinnebevegelsen og rettssystemet. Hvordan har kvinnebevegelsen vært med på å utfordre de kulturelle forestillingene om overgrep? Har kriminaliseringen av seksuelle overgrep vært med på å utfordre de kulturelle forestillingene om overgrep, eller er rettssystemet med på å bekrefte de kulturelle forestillingene om overgrep?

1.2 Leserveiledning

I kapittel to presenterer jeg metodiske valg og refleksjoner. Jeg beskriver utvalget og informantene, og trekker fram utfordringen ved å rekruttere menn som har opplevd overgrep. Jeg reflekterer også rundt mitt eget kjønn som forsker i møte med mannlige informanter. Til slutt drøfter jeg ulike etiske problemstillinger. En viktig etisk problemstilling jeg tar opp, er min bruk av offerbegrepet som jeg diskuterer i lys av de kvinnelige informantenes avvisning av offerbegrepet.

Oppgaven består av to hoveddeler som tar opp hvert sitt problemområde i forhold til seksualisert vold. Den første delen, kapittel 3 og 4, handler om seksualisert vold og kulturelle forestillinger om offer, overgrep og kjønn. I kapittel tre starter jeg med litt bakgrunnsinformasjon om seksualisert vold, hvor den historisk synliggjøringskampen er sentral. Deretter går jeg over til å presentere ulike teoretiske bidrag som kan kaste lys over kulturelle forestillinger om offer, overgrep og kjønn. Jeg tar først og fremst i bruk norske bidrag, da jeg synes den norske konteksten er viktig, men også internasjonalt finner vi mange bidragsyttere på dette feltet. I kapittel fire undersøker jeg hvordan informantene påvirkes av de ulike kulturelle forestillingene om offer, overgrep og kjønn, og hvilke konsekvenser disse forestillingene får for deres offerposisjonering. Til slutt ser jeg på informantens oppfatning av tabu rundt seksuelle overgrep. I denne første delen fokuserer jeg på både de kvinnelige og mannlige informantene, samtidig som jeg legger grunnlaget for neste hoveddel som handler om rettssystemet.

Den andre delen, kapittel 5 og 6, handler om rettsystemet og den retts sosiologiske analysen av retten. I kapittel fem beveger jeg meg over til rettssystemet og presenterer ulike teoretiske bidrag om rettssystemet og seksualisert vold. Deler av den retts sosiologiske teorien bruker jeg også som analyseverktøy, noe som tillater meg å dele den retts sosiologiske analysen i tre. De tre analysemodellene jeg presenterer er kommunikasjonsmodellen, funksjonsmodellen og maktmodellen. De tre analysemodellene belyser rettssystemet fra ulike sider, og vil sammen kunne gi et helhetlig bilde av retten. Foruten retts sosiologisk teori tar jeg i bruk kriminologisk og feministisk teori. I denne delen velger jeg også å ta utgangspunkt i en norsk kontekst, da rettssystemet vil variere i ulike land. Den norske kritikken av rettssystemet reflekterer likevel internasjonal kritikk av rettssystemet i andre land. I kapittel seks prøver jeg ut det retts sosiologiske analyseverktøyet på informantene. I denne delen av oppgaven er det først og fremst kvinnes erfaringer og refleksjoner jeg tar utgangspunkt i, da mennene ikke hadde erfaring med retten (domstolene) og også reflekterte lite rundt rettssystemet. Det er likevel et unntak. Under funksjonsanalysen trekker jeg fram konsekvensene av mennenes oppgjørsprosess, et oppgjør som kun delvis er en del av rettssystemet. Under kommunikasjonsanalysen behandler jeg rettssystemet og helsevesenet (hjelpetilbudet) parallelt, da disse institusjonene har tilsvarende begrensninger og like utfordringer for å fange opp de som har opplevd overgrep. Denne analysen er viktig og viser hvor kompleks forholdet mellom rett og samfunn er.

Til slutt, i kapittel sju, trekker jeg først linjer fra del en og viser hvordan offeropplevelsen splittes mellom erfaring og kulturelle forestillinger om overgrep. De kulturelle forestillingene gjør offeropplevelsen til en evig forhandling (posisjonering) mellom motstridende perspektiver, da erfaringen går på tvers av de kulturelle forestillingene om overgrep. Deretter trekker jeg linjer fra del to og viser hvordan rett og samfunn gjensidig påvirker hverandre i forhold til opprettholdelsen av de kulturelle forestillingene om overgrep. Ved å sette sammen den informasjonen jeg har fått tilgang til gjennom de tre analysemodellene, ser vi retten og samfunnet i vekselvirkning. Det retts sosiologiske analyseverktøyet har vist seg å være særdeles fruktbart når en ønsker å se på rett og samfunn i vekselvirkning. Til slutt går jeg tilbake til det historiske

utgangspunktet og ser på hva synliggjøringskampen har oppnådd og hvilke utfordringer vi står overfor i dag.

2 Metode

2.1 Valg av metode

I denne oppgaven ønsker jeg å se på hvordan kulturelle forestillinger om seksuelle overgrep påvirker offeropplevelsen (og offerforståelsen) til kvinner og menn som har opplevd overgrep. Jeg tror den beste måten å få denne typen kunnskap på er gjennom samtaler. Med dette utgangspunktet valgte jeg å ta i bruk kvalitativ metode. Ved å ta i bruk en kvalitativ tilnærming kan jeg oppnå en forståelse for sosiale fenomener, på bakgrunn av hvordan informantene selv forstår fenomenene, ved hjelp av informantenes fylldige beskrivelser av seg selv og sin situasjon (Thagaard 2002). Intervjuet er spesielt egnet til å få kunnskap om hvordan enkeltpersoner opplever og reflekterer over sin situasjon (Thagaard 2002). Jeg var også klar over at det fenomenet jeg ønsket å studere var et privat tema, i den forstand at seksuelle overgrep er en erfaring som det er knyttet mye skam og tabu til. Dette kan gjøre temaet lite tilgjengelig for utenforstående. Jeg visste jeg var nødt til å få informantene til å stole på meg, samtidig som jeg måtte gi dem tid og mulighet til å fortelle sin historie på sin måte. Dette gjorde at jeg valgte å gjennomføre dybdeintervjuer med en relativt løs/fleksibel struktur. Denne metoden ga meg også mulighet til å utforske nye sider ved deres situasjon, spesielt knyttet til kjønnsperspektivet. I følge Thagaard er kvalitative metoder spesielt fruktbare når en ønsker å nærme seg personlige og sensitive tema. Den kvalitative metodens fleksibilitet og åpenhet gjør den dessuten spesielt godt egnet til å utforske temaer som det er lite kunnskap om fra før av.

2.2 Rekruttering og møte med feltet seksuelle overgrep

Å rekruttere informanter kan være både vanskelig og tidkrevende, spesielt når prosjektet handler om skam- og tabubelagte temaer. Dette var jeg klar over da jeg forberedte meg på å ta kontakt med mulige informanter. Jeg bestemte meg for å ta kontakt med personer via ulike støttesentre. Det var flere grunner til det. For det første var det viktig at de hadde bearbeidet overgrepene og fått dem litt på avstand slik at de hadde mulighet til å snakke om dem, og reflektere rundt sin situasjon uten at det ble for smertefullt for dem. For det andre ville det antagelig føles tryggere både for dem og meg å gå gjennom støttesentrene. Det vil være tryggere for dem å ha støttesenteret som et kjent og trygt mellomledd

mellom dem og meg, et mellomledd som stiller krav til meg som forsker. Et støttesenter kan legge til rette for en trygg intervju situasjon ved at intervjuene foregår i deres lokaler. Det kan også fungere som et sikkerhetsnett ved at jeg vil være trygg på at informanten har et nettverk rundt seg, og at informanten har et sted å henvende seg etter intervjuet. For det tredje er det begrenset hvor mange steder en kan komme i kontakt med denne gruppen informanter.

Jeg tok kontakt med flere støttesentre¹ mot slutten av januar 2006, med en forespørsel om å komme i kontakt med de av deres brukere som kunne være aktuelle informanter. I begynnelsen begrenset jeg søket til de støttesentrene som holdt til i Oslo. Jeg hadde utarbeidet et informasjonsskriv til støttesentrene (se vedlegg 1) og et annet informasjonsskriv til aktuelle/evt. informanter (se vedlegg 2).

2.2.1 Støttesentrene

For å gi et bilde av feltet jeg rekrutterte informanter fra, vil jeg her nevne hvilke støttesentre jeg tok kontakt med i rekrutteringsprosessen. Jeg tok kontakt med Støttesenter mot incest (SMI), andre incestsentre i og rundt Oslo, Dixi – ressurscenter for voldtatte, krisesentre i og rundt Oslo, Stiftelsen kirkens ressurscenter mot vold og seksuelle overgrep som også har mannstilbudet ADÁM, Senter for seksuelt misbrukte menn, og Rettferd for taperne. Jeg rekrutterte seks kvinnelige informanter, fra to ulike støttesentre, og 3 mannlige informanter fra ett støttesenter.

Støttesentrene er organisert på forskjellige måter, men det er likevel en del fellestrekk som jeg her vil trekke fram. De er alle et supplement til det tradisjonelle helse- og sosialvesenet. De fleste er uavhengige organisasjoner som ble startet som en reaksjon på det eksisterende hjelpetilbudet. De fleste driver støttesentrene i en kombinasjon med profesjonsbasert (ansatte med en profesjonsutdannelse) og erfaringsbasert (ansatte med egenerfaring) kunnskap. De har en dobbel målsetting, hvor de både ønsker å jobbe for og hjelpe den enkelte bruker (og dens pårørende), samtidig som de ønsker å påvirke og endre samfunnet og dets institusjoner. De er såkalte lavterskeltilbud. Mye av den hjelpen

¹ Jeg kommer til å bruke ”støttesenter” som en samlebetegnelse for alle de ulike sentrene og organisasjonene jeg var i kontakt med i forbindelse med rekruttering av informanter.

de tilbyr sine brukere er basert på prinsippet om hjelp til selvhjelp. SMI refererer om sin virksomhet på sine nettsider:

Det er et organisert tilbud der brukeren kan løse sine problemer ved å dele erfaringer, styrke og håp i et tilrettelagt fellesskap med andre i tilsvarende situasjon. Forholdet mellom bruker og ansatt er likeverdig. Vi fokuserer på den enkeltes ressurser til selv å ta styring over eget liv og tror på et fellesskap som bygger på gjensidig støtte, solidaritet og vennskap mellom brukere. (SMI 2007b)

Den konkrete hjelpen støttesentrene tilbyr kan likevel variere. De gir hjelp til å mestre både den praktiske, økonomiske, psykiske og sosiale situasjonen. De fleste tilbyr en kombinasjon av ulike hjelp.

Da jeg først tok kontakt med støttesentrene var de relativt tilbakeholdne. De tilbakemeldingene jeg fikk, handlet blant annet om at de i utgangspunktet var restriktive med slike forespørsler, at de trengte betenknings tid selv om de ønsket å involvere forskning og media, og at de ikke hadde kapasitet til å hjelpe meg. De fleste sentrene måtte jeg kontakte flere ganger, både for å oppnå kontakt, og for å komme i en positiv dialog med dem hvor vi hadde muligheten til å bli bedre kjent med hverandre. I de tilfellene hvor min forespørsel ikke ble avslått pga manglende kapasitet, fikk jeg inntrykk av at dialogen tilrettela et samarbeid mellom meg og sentrene. Jeg endte derfor opp med å få mer hjelp fra sentrene til rekruttering av kvinner enn det jeg hadde kapasitet til å gjennomføre. I noen tilfeller måtte jeg derfor trekke tilbake min forespørsel om å komme i kontakt med flere mulige informanter.

Å rekruttere menn var en langt større utfordring. Det var langt færre organisasjoner som hadde mannlige brukere. Selv de med et eksplisitt tilbud til menn, hadde få mannlige brukere. De stedene jeg antar hadde en relativt stor mannlig brukergruppe, hadde liten kapasitet til å følge opp forespørsler om rekruttering av informanter, da de hadde for mye å gjøre i den daglige driften av sentrene. Organiseringen av tilbud til menn avviker også litt fra organiseringen av tilbud til kvinner. Tilbudene er ikke spesialiserte i den forstand at de skiller mellom ulike typer overgrep, for eksempel voldtekt og incest. Flere bruker også navn som ikke er overgrepsspesifikke.

Alt i alt fikk jeg et inntrykk av at støttesentrene var positivt innstilt til denne typen forespørsel (mitt prosjekt). De ønsket å bidra, men samtidig hadde de et stort behov for å beskytte sine brukere. Skepsisen jeg ble møtt med i begynnelsen, gikk stort sett over når

de ble bedre kjent med meg og mitt prosjekt. De sentrene som avslo et samarbeid med meg, begrunnet det i at de enten ikke hadde kapasitet til å hjelpe meg, eller ikke hadde relevante informanter. Jeg fikk generelt et inntrykk av at støttesentrene strakk seg langt for å hjelpe meg og samtidig ta vare på sine brukere, selv om de alle hadde veldig mye å gjøre.

I følge Thagaard (2002) vil rekrutteringen av informanter være avhengig av forskerens adgang til felten. Forskere bør være forberedt på å finne alternative fremgangsmåter hvis det skulle vise seg at det miljøet en er interessert i å få adgang til, reserverer seg mot forskning. Før jeg startet rekrutteringsprosessen forberedte jeg meg på hva jeg skulle gjøre hvis jeg ikke kom i kontakt med relevante informanter. Et alternativ var å intervju ansatte ved støttesentrene i stedet for personer med overgrepserfaring. Jeg var også forberedt på å kun intervju kvinner med overgrepserfaring, hvis det skulle vise seg at jeg ikke kom i kontakt med noen menn. Thagaard understreker også at en forsker må være forberedt på å investere mye tid og krefter for å bygge opp et tillitsforhold til det miljøet en ønsker tilgang til. Som jeg har vært inne på tidligere, la jeg vekt på å komme i en positiv dialog med støttesentrene, for å tilrettelegge et videre samarbeid med dem.

Kommunikasjonen mellom støttesentrene og deres brukere/mine informanter varierte. Jeg hadde utarbeidet et informasjonsskriv om meg og mitt prosjekt som jeg hadde tenkt at potensielle informanter skulle lese før de bestemte seg for om de ville stille opp på et intervju. Jeg ønsket at informantene skulle være litt forberedt på hva prosjektet mitt handlet om og hvordan intervjuet kom til å bli hvis de bestemte seg for å la seg intervju. Det viste seg at det var flere som ikke hadde lest informasjonsskrivet. Informantene hadde i mange tilfeller blitt kontaktet av støttesentrene muntlig. Det varierte derfor hvor forberedt informantene var på intervjuet.

Mitt inntrykk var at alle som ble spurt av støttesentrene om å delta i undersøkelsen, takket ja til å være med. Det varierte imidlertid hvor engasjerte informantene var. Det kan være litt overraskende at alle som ble spurt valgte å stille opp på et intervju. Samtidig så vet jeg at støttesentrene i stor grad kun spurte de av sine brukere som de trodde ville stille opp. Dette var stort sett ressurssterke personer med et stort engasjement i forhold til temaet seksuelle overgrep.

2.2.2 Utvalget

Informantene er rekruttert fra tre forskjellige støttesentre. Disse støttesentrene har ulik spesialisering og fokus, noe som har ført til relativt stor variasjon i mitt utvalg. For det første har informantene forskjellige overgrepserfaringer, og de har ulik erfaring med hjelp og rettssystem. For det andre har de ulik alder og bakgrunn. For det tredje fokuserer støttesentrene på forskjellige aspekter ved overgrepene og bearbeidelsen av dem, samtidig som de tilbyr ulik hjelp til sine brukere. De jeg intervjuet, hadde opplevd forskjellig type overgrep. Noen av informantene har kun hatt en overgriper og vært utsatt for en type overgrep, andre har flere overgripere som har forgrepet seg på dem på forskjellige måter. I mitt utvalg har det vært incest, voldtektsforsøk (ukjent og kjent gjerningsmann), voldtekter med kjente gjerningsmenn (inkludert dopvoldtekt), institusjonelle overgrep mot barn, seksuelt misbruk av barn og seksuelle overgrep blant jevnaldrende. Alle overgriperne var menn, unntatt i ett tilfelle hvor en kvinne og en mann begikk overgrepshandlinger sammen. De fleste overgrepene fant sted i informantenes barndom og ungdom, mens noen av overgrepene skjedde i voksen alder. Felles for alle informantene er likevel det at det har gått noe (som regel lang) tid fra overgrepet/ene fant sted, til jeg intervjuet dem. Det var kun tre av informantene som hadde anmeldt overgrepene, og en som hadde tenkt å anmelde overgrepet. Disse var på ulike steder i rettsprosessen. Fem hadde søkt, og en hadde tenkt til å søke om voldsoffererstatning.

Informantenes alder og bakgrunn har vært veldig forskjellige. Denne variasjonen har ført til en implisitt tredeling² i utvalget. Kvinnene kan deles i to hovedgrupper, hvor det først og fremst er alder som skiller dem. De yngste var i hovedsak i begynnelsen av 20 årene. De voksne kvinnene var fra ca 30 år og oppover. I den sistnevnte gruppen var det også større aldersvariasjon. Den mannlige gruppen skilte seg ut ved sin høye alder. De fleste var rundt pensjonsalder. De skilte seg fra kvinnene på flere måter, samtidig som det var lite variasjon blant mennene. Mennene hadde i større grad enn kvinnene en del fellestrekk ved sine overgrepshistorier blant annet pga den bakgrunnen de hadde. De skilte seg også fra kvinnene ved at de generelt hadde fått lite hjelp til å bearbeide overgrepene, og ved at de tilhørte et støttesenter som fokuserte mer på praktisk hjelp enn på psykososial bearbeidelse av overgrepene.

² Jeg vil komme tilbake til denne tredelingen i avsnitt 4.3.

Det er stor variasjon i utvalget mitt, noe som er et resultat både av de valg jeg har tatt og de rekrutteringsmulighetene jeg har hatt. Innledningsvis valgte jeg å gå bredt ut med rekrutteringen, da jeg var klar over at det kunne bli vanskelig å få tak i nok informanter. Samtidig ville jeg ikke begrense utvalget mitt ved å kategorisere overgrep. Jeg tror at seksuelle overgrep har en del fellestrekk som gjør det unødvendig å kategorisere de ulike typene overgrep³. Det kan være fellestrekk ved måten overgrepene blir utført på, hvem som er overgriper, hvor overgrepene skjer, hva slags konsekvenser overgrepene får for de involverte partene og deres mestring av situasjonen i etterkant. Målet med studien har ikke vært å gå i dybden på en type overgrepserfaring, og å fokusere på den erfaringen. Målet mitt har vært å fokusere på offeropplevelsen i tilknytning til seksuelle overgrep og rettsvesen. Jeg har i stor grad fokusert på informantenes *forståelse* av offersituasjonen, seksuelle overgrep, og rettssystemet. Det er spesielt den symbolske betydningen som har stått i fokus.

Jeg valgte tidlig å inkludere begge kjønn i oppgaven. Jeg ønsket å gjøre dette for å se på hvordan kjønn konstruerer offeropplevelsen og offerposisjonen i relasjon til seksuelle overgrep. Jeg ønsket å gjøre dette da jeg mente at det er lite kunnskap på feltet. Det er også lite kunnskap om menn som ofre generelt og spesielt i relasjon til seksuelle overgrep. Før jeg gikk i gang med rekrutteringsprosessen, fikk jeg bekreftet min antagelse om at det var lite kunnskap om mannlige ofre for seksuelle overgrep. Jeg hadde problemer med å finne relevant litteratur. Da jeg skulle rekruttere informanter var jeg bekymret for at jeg ikke ville komme i kontakt med mannlige informanter. Det viste seg også at det var mye vanskeligere å få menn til å delta, nettopp fordi det var så vanskelig å komme i kontakt med dem. Alt i alt brukte jeg åtte måneder på å rekruttere og å gjennomføre intervjuene. Å inkludere begge kjønnene har vært en utfordring i alt fra å finne relevant teori/litteratur og informanter, til å analysere intervjuene. Analysen har vært spesielt utfordrende, men veldig spennende. Den har vært utfordrende fordi jeg ønsket å se på kvinnene og mennene i forhold til hverandre, og ikke hver for seg. Det var vanskelig å vite hvordan jeg skulle gjøre dette, da jeg ikke tidligere hadde vært borte i litteratur som gjør det samme. Jeg føler jeg beveger meg inn på et relativt nytt område hvor det mangler en del kunnskap.

³ I avsnitt 6.1 problematiserer jeg ulik begrepsbruk og det å klassifisere overgrepstyper.

2.2.3 Utvalgets overførbarhet

Jeg har valgt informanter ut fra tilgjengelighet og relevans. Det vil si at utvalget er selektert og ikke representativt, noe som kan innebære en skjevhet (Thagaard 2002). At utvalget er selektert kommer av at jeg har intervjuet alle de jeg har fått hjelp til å komme i kontakt med, altså de som har vært tilgjengelige for meg som forsker. Informantene er også relevante ved at de har en erfaring som er direkte knyttet til min problemstilling. Det er et såkalt strategisk utvalg. Disse seleksjonsproblemene kan innebære at jeg ikke uten videre kan generalisere eller overføre mine tolkninger av data til også å gjelde i andre sammenhenger. Det er begrenset overførbarhet blant annet pga kjennetegn ved informantene. Jeg vil tro at støttesentrene i stor grad har satt meg i kontakt med de av deres brukere som kan beskrives som resurssterke, engasjerte, og med erfaring med å stå fram med sin historie. Dette betyr at mitt utvalg ikke nødvendigvis speiler hele brukergruppen til støttesentrene. Det kan tenkes at det er langt flere av deres brukere som i større grad har problemer med å mestre sin situasjon. Disse ville kunnet gi et annet bildet av brukergruppen enn det jeg presenterer her.

I mitt utvalg er det større variasjon blant kvinnene enn blant mennene. Kvinnene vil kanskje derfor i større grad kunne representere mangfoldet blant kvinner i denne gruppen. Mennene jeg intervjuet var på mange måter avgrenset og representerer således ikke mangfoldet blant menn i denne gruppen. Mennene var avgrenset ved alder og sosial bakgrunn. Dette setter begrensinger både ved sammenligninger mellom kjønnene og ved overførbarhet til andre menn i samme situasjon. Mitt mannlige utvalg kan kanskje karakteriseres som et spesielt utvalg. Med spesielle utvalg settes det fenomenet det fokuseres på, på spissen (Thagaard 2002: 56). Når en undersøkelse er basert på spesielle utvalg, kan en stille spørsmålstegn ved de tendensene eller resultatene en avdekker. Det vil være vanskelig å si om disse tendensene representerer et generelt mønster, eller om det er mer spesielle situasjoner som belyses (Thagaard 2002: 56).

Det at jeg har relativt stor variasjon i utvalget mitt, kan forsvares ut fra problemstillingen min hvor det er informantenes forståelse og opplevelse av offersituasjonen, seksuelle overgrep og rettsystem som er sentral. Dette utgangspunktet har gjort det nødvendig å fokusere på og klassifisere den spesifikke overgrepserfaringen. Det har også vært nødvendig å kun konsentrere seg om de som har anmeldt

overgrepene, da det har vært retten som institusjon som har vært sentral. Stor variasjon i utvalget mener jeg også har ført til en del funn og mønster, som jeg ellers tror det ville ha vært vanskelig å oppdage. Samtidig har jeg fått bekreftet og understreket en del funn og mønster i materialet, nettopp ved at det gjentas på tvers av alder, kjønn og overgrepserfaring. Det er vanskelig å si hvordan det ville ha vært med mindre spredning i utvalget. Det hadde antageligvis hatt sine fordeler og ulemper det og.

Som jeg har vært inne på tidligere, er det en implisitt tredeling i utvalget mitt som først og fremst er basert på alder. Under avsnittet 4.3 senere i oppgaven, fremhever jeg denne tredelingen i synet på tabu. Å kategorisere utvalget på denne måten kan bidra til feilslutninger, hvis en trekker konklusjoner som en senere generaliserer til de samme aldersgruppene (Thagaard 2002). En kan derimot trekke konklusjoner om variasjoner i oppfatning av tabu mellom eldre og yngre.

Mine metodiske valg og rekrutteringsmuligheter begrenser mine muligheter til å generalisere resultatene. Dette ser jeg ikke på som noe problem i og med at jeg er opptatt av å undersøke og utforske en opplevelse, framfor å si noe om hvor vanlig eller representativ den er. Jeg tror også at det er en forutsetning å ha kunnskap om en situasjon, før en kan gå videre å undersøke hvorvidt den er representativ.

2.3 Møte med informantene

Alle informantene mine er videreformidlet gjennom støttesentrene. Noen av informantene kontaktet meg direkte, andre kontaktet jeg etter å ha fått kontaktinformasjon fra støttesentrene. Mitt første møte med informantene varierte noe. De fleste ønsket umiddelbart å delta, og hadde bare noen korte praktiske eller innholdsmessige spørsmål angående undersøkelsen. To av informantene nølte eller var skeptiske til min forespørsel. Den første informanten som nølte, ønsket mer informasjon om prosjektet og hvilke spørsmål jeg kom til å komme med. I ettertid har jeg forstått at denne informanten har vært spesielt redd for at jeg ikke skulle klare å holde min taushetsplikt ved å anonymisere personen og informasjonen jeg fikk. Den andre informanten ringte meg på mobilen noen minutter før vi hadde avtalt å møtes, for å melde avbud. På telefonen ønsker informanten å få mer informasjon om hvor mye vi skulle snakke om selve overgrepene. Informanten vegret seg nok for å snakke om tabu- og skambelagte tema. I løpet av samtalen ønsket informanten å avtale et nytt møte dagen etter. Informanten møtte opp ved neste avtale.

2.3.1 "Jeg vil at folk skal vite.." – informantenes motivasjon for å delta i prosjektet

Det var ikke alle informantene som eksplisitt begrunnet hvorfor de ville stille opp på intervju. Flere kom imidlertid med en begrunnelse, gjerne uoppfordret, før eller etter intervjuet. I de fleste tilfellene kunne jeg likevel indirekte oppfatte hva motivasjonen deres var i løpet av intervjuet. De fleste var enig i at det jeg "drev med" (altså dette prosjektet) var veldig viktig. Jeg fikk inntrykk av at informantene satte pris på at jeg engasjerte meg i temaet seksuelle overgrep. Flere av informantene var opptatt av at folk flest visste for lite om dette tema, og at den kunnskapen mange hadde om temaet, ikke nødvendigvis speilte deres erfaringer med overgrepene. De var med andre ord opptatt av at deres perspektiv skulle komme fram.

Noen ønsket å rette fokus mot tiden etter overgrepet, da de mente den største utfordringen de hadde, var å takle hverdagen igjen. Andre mente at rettsystemet og evt. hjelpesystemet var så dårlig eller urettferdig at de mente det var nødvendig å bevisstgjøre allmennheten om det. Noen hadde behov for å snakke om det som hadde skjedd med dem, enkelte mer enn andre. Det kan hende at det var noen som følte at de måtte stille opp når de først ble spurt, at som en del av en gruppe, burde være med på å synliggjøre gruppas erfaringer og behov. Andre syntes det var interessant og lærerikt å stille opp på slike forespørsler, da det kunne sette i gang visse tankeprosesser som hjalp dem med å bearbeide overgrepserfaringene.

Det viste seg at flere av mine informanter hadde stilt opp på liknende forespørsler tidligere. Men det betyr ikke at alle mine informanter hadde en slik erfaring. Noen hadde vært mer aktive enn andre. De "brenner for saken" og gjør det de kan for å påvirke "saken". Noen av informantene fortalte meg om deres erfaringer med andre slike forespørsler. Det varierte fra "veldig positivt" til "helt forferdelig". Det overrasket meg at de som hadde dårlig erfaring med denne typen forespørsler, likevel takket ja til å være med i min undersøkelse.

2.3.2 Intervjuene og intervjuguiden

Jeg gjennomførte intervjuene på forskjellige steder. Jeg fikk låne et møterom på universitetet. To av støttesentrene lot meg også låne et rom i sine lokaler til intervjuer med deres egne brukere. Dessuten var jeg åpen for å ha intervjuene på kafé eller hjemme

hos informanten. Jeg lot informantene selv velge hvor de ønsket å la seg intervju, og det viste seg at jeg fikk prøvd ut alle alternativene. Jeg valgte å bruke diktafon i intervjuene. Jeg var usikker på om jeg ville klare å både intervju og notere samtidig. Jeg var redd for at jeg ikke ville klare å konsentrere meg om å følge opp informantenes svar, og samtidig gi dem best mulig oppmerksomhet. Jeg var likevel forberedt på å notere i stedet, hvis informantene skulle motsette seg opptak, eller på andre måter reagere på diktafonen. Det er fordeler og ulemper både ved bruk av opptak og notatskriving (Thagaard 2002). Å skrive notater kan sette i gang analyseprosessen, samtidig som det er mindre arbeid i etterkant av intervjuet. Ulempen er at en umulig klarer å få meg seg all informasjon. Fordelen med opptak er at du får med deg all (muntlig) informasjon, samtidig skaper du et stort etterarbeid. Sistnevnte fikk jeg erfare da intervjuene varte fra ca. en og en halv time til tre og en halv time, noe som tilsvarte totalt 213 transkriberte sider.

Jeg hadde utarbeidet en delvis strukturert intervjuguide (se vedlegg 3). Det betyr at temaene i hovedsak er fastlagt på forhånd, men at rekkefølgen bestemmes underveis. Jeg startet intervjuene med en liten introduksjon. Det første spørsmålet er utarbeidet på en måte som tillater informanten til selv å bestemme om, og eventuelt hvor mye av overgrepene de ønsker å fortelle meg. Dette utgangspunktet åpnet opp for mange ulike tilnærminger i intervjuet. Informantene valgte stort sett å komme med et langt og fyldig svar på det første spørsmålet, og det ga meg en mulighet til å stille relevante oppfølgingsspørsmål. På den måten ble informantenes svar også en veiledning til meg om hvilken rekkefølge temaene i intervjuguiden burde ha. Det ga meg også et overblikk over deres situasjon som tillot meg å vurdere hva jeg kunne gå videre på, hva som var viktig for den enkelte, hva som var vanskelig å snakke om, og hva som ville være lite hensiktsmessig å fokusere på.

Informantene reagerte veldig forskjellig på den åpne og fleksible starten på intervjuet. En del av informantene startet med å snakke om selve overgrepene, de ønsket å fortelle sin historie i en kronologisk rekkefølge. En kvinne sa ”Det er veldig vanskelig for meg å snakke om hvordan tida etter voldtekten har vært, hvis jeg ikke kan si noe om voldtekten, for det blir liksom et referansepunkt, og hvis du da ikke har det punktet, så blir det fryktelig vanskelig”. Dette var nok grunnen til at flere begynte med å snakke om overgrepet. Å ha overgrepet som referansepunktet var også en fordel for meg som

intervjuer, da jeg til tider hadde problemer med å følge historien til de som snakket lite om situasjonen rundt overgrepet, og som heller ikke fortalte hendelsene i en kronologisk rekkefølge. Dette var først og fremst et problem i begynnelsen av de intervjuene det gjaldt. Etter hvert som jeg fikk flere indirekte opplysninger om overgrepssituasjonen, var det også lettere for meg å se sammenhengene i de historiene jeg ble fortalt. De øvrige av informantene valgte heller å starte intervjuet med å snakke om hva de hadde gjort i etterkant av overgrepene. De fortalte om erfaringer fra ulike hjelpetilbud, rettsvesen og sine nærmiljø. Noen av disse fortalte om overgrepene etter hvert, mens enkelte valgte å ikke si noe om overgrepene i det hele tatt, annet enn hvem som var overgriper og i hvilken situasjon de opplevde overgrepene.

Denne fleksible starten ga meg en mulighet til å bli kjent med informantene, samtidig som jeg ikke la noe direkte press på informantene til å snakke om noe de ikke ønsket å snakke om. I følge Thagaard "[er] fleksibilitet viktig for å knytte spørsmålene til den enkelte informantens forutsetninger" (2002: 85). Jeg ønsket at informantene skulle ha en opplevelse av en viss kontroll over intervjusituasjonen. Det ga meg også analytiske fordeler ved at jeg lettere kunne se hva som er "lett" eller vanskelig å snakke om, og hvordan dette hang sammen med skam, tabu, og kulturelle forestillinger om overgrep. Den første fortellingen illustrerer ofte også hvordan de ønsker å fremstå eller posisjonere seg i forhold til meg og omverdenen, noe som også er farget av kulturelle forestillinger om overgrep⁴.

"Formålet med et intervju er å få fylldig og omfattende informasjon om hvordan andre mennesker opplever sin livssituasjon" (Thagaard 2002: 83). Dette føler jeg at jeg har oppnådd i mine intervjuer. Intervjuguiden jeg brukte, var relativt lang, samtidig som jeg ga dem mye tid og rom for å nærme seg de problemstillingene jeg var opptatt av. Jeg syntes dette var nødvendig for å ikke gjøre intervjuopplevelsen ubehagelig for dem, samtidig som det tar tid å nærme seg sensitive tema. En av kvinnene forteller meg på slutten av intervjuet at "dette er veldig vanskelig for meg å snakke om, så det er veldig fint at du ikke har avbrutt meg". Denne tilnærmingen tillot meg å få et større overblikk over deres situasjon, noe som har vært en fordel blant annet i analysearbeidet.

⁴ Dette diskuterer jeg nærmere i 7.1

Intervjuguiden er delt inn i fem deler. Den har to deler som muligens kan oppleves som provoserende, jeg tenker på delene som handler om fengselsstraff og megling. I tillegg er delen om kjønn og kulturelle forestillinger delvis abstrakt og krever en del refleksjon. Disse delene nærmet jeg meg som regel midtveis i intervjuet. Jeg prøvde også å se an underveis i intervjuet hvor hensiktsmessig eller forsvarlig det ville være å gå videre på disse punktene. Dette førte til at jeg i noen tilfeller ikke kom inn på disse punktene, eventuelt bare overflatisk. Samtidig fikk jeg et inntrykk av at disse delene ikke var så opprivende som jeg opprinnelig fryktet. Da jeg utarbeidet intervjuguiden, var målet mitt å følge en utvikling som går fra det konkrete til det mer emosjonelle og abstrakte, og som igjen avrundes med det konkrete. I følge Thagaard (2002) bør intervjuguidens oppbygging følge en slik utvikling hvor det mest emosjonelle nivå inntreffer ca. midtveis. Dette for å gjøre intervjuopplevelsen minst mulig ubehagelig for informanten. Jeg mener at jeg i de fleste tilfellene klarte å følge en slik utvikling. I de tilfellene hvor informantene valgte å snakke om overgrepene med en gang, tror jeg de likevel hadde rukket å delvis roe seg ned, da jeg la vekt på å ”snakke oss varme” før vi formelt satte i gang selve intervjuet.

2.3.3 Refleksjoner rundt intervju- og forskerrollen

Før jeg kom i gang med intervjuene, var jeg usikker på hvordan jeg kom til å takle intervjusituasjonen. Jeg hadde prøvd å forberede meg ved å lese om temaet og offersituasjonen. Jeg prøvde også å bli kjent med støttesentrenes måte å jobbe på. Da jeg kom i gang med intervjuene, syntes jeg det gikk bedre enn jeg hadde ventet. Det første intervjuet gikk nesten av seg selv. Informanten hadde tidligere vært med på intervju, og var vant til å snakke om overgrepene i ulike situasjoner. Dette gjorde det lettere for meg å få henne med på de refleksjonene og spørsmålene jeg ønsket å fokusere på. Dette var en fordel for meg, da jeg kunne prøve meg fram uten at det dukket opp uforutsette og vanskelige situasjoner. Vi engasjerte oss begge i samtalen, og jeg følte jeg fikk god kontakt med henne. Dette ga meg selvtillit til de neste intervjuene, noe som gjorde at jeg taklet uforberedte situasjoner i de neste intervjuene. Det er viktig å oppnå selvtillit i intervjuet for å lettere klare å løsrive seg fra intervjuerrollen slik at en kan rette fokuset mot informanten, i stedet for å være opptatt av sin egen rolle (Thagaard 2002). Hennes karakteristikk av et godt intervju er når intervjuer viser et oppriktig og ekte engasjement.

Det er viktig at intervjuer er med på å skape en tillitsfull og fortrolig atmosfære slik at informanten syns det er trygt nok å snakke om det intervjuer ønsker informasjon om (Thagaard 2002). Gjennom kontakten jeg hadde med støttesentrene og informantene i forkant av intervjuene, tror jeg at jeg klarte å formidle oppgavens fokus som først og fremst er deres situasjon og deres opplevelse av den. Dette fokuset kan være en måte å møte denne gruppen på deres premisser. Når jeg i tillegg i intervjuene lyttet interessert, ga dem min fulle oppmerksomhet og oppmuntret dem til å fortelle mer, kan dette ha vært en god måte å skape tillit på. Tilliten førte til at jeg fikk ta del i mange av informantenes tanker og erfaringer. Jeg tror jeg stort sett lyktes i å skape tillitt, noe som blant annet kan ha ført til at en informant som risikerte å tape mye på å stille opp på intervju, likevel valgte å delta i undersøkelsen. Enkelte informanter fortalte meg ting jeg fikk et inntrykk av at de aldri hadde fortalt noen, verken privat eller i terapi.

Flere ganger ble jeg utfordret i min rolle som intervjuer. Det var ikke alltid like lett å få informanten med på å reflektere rundt sin situasjon. Noen ganger kunne konkrete erfaringer vanskeliggjøre refleksjonsprosessen. Av og til var det også vanskelig å få informanten til å åpne seg og fortelle sin overgrepshistorie. Dette gjelder spesielt mennene, noe jeg kommer tilbake til i neste avsnitt.

Jeg syns det var utfordrende å fylle min rolle som intervjuer og forsker. Jeg følte av og til at jeg skulle representere "Kunnskapen", både i forhold til forskningen og hvordan ulike instanser var bygget opp og fungerte. På en måte ble jeg en representant for alt informanten både hadde og ikke hadde kjennskap til. Dette gjorde at jeg av og til følte meg utilstrekkelig, eller rett og slett dum. Det kunne gjelde kunnskap jeg ikke hadde tilegnet meg, eller kunnskap jeg ikke umiddelbart hadde, i form av min posisjon enten som utenforstående eller som en del av min alder, kjønn og lignende. Det var ikke alltid jeg klarte å gå ut av min posisjon og se at samfunnet kan se annerledes ut fra et annet ståsted. For eksempel så "glemte" jeg at hjelpetilbudet så helt annerledes ut for de eldste kvinnene da de var unge. Jeg ble også utfordret i måten jeg snakket på, ved at jeg ble irettesatt når det jeg sa, fikk en annen betydning enn det jeg hadde til hensikt å si. For eksempel sa jeg noe sånn som "er det like lett for menn å finne hjelp i en sånn situasjon", hvorpå informanten svarte "like lett, du kan spørre like vanskelig".

Det hendte at jeg i intervjuene kom opp i veldig triste situasjoner, når informantene fortalte om vanskelige opplevelser. I slike situasjoner syntes jeg det kunne være vanskelig å vite hvordan jeg skulle håndtere intervjuerrollen. Det kunne være vanskelig å veksle mellom en spørrende og utforskende posisjon, og en mer tilbakeholden og trøstende posisjon. Hvor gikk grensen og hva kunne jeg tilby hvis situasjonen ble for vanskelig for informanten og meg selv? Dette var det vanskelig å vite da jeg ikke har noen terapeutisk kompetanse. Samtidig ble jeg underveis i intervjuene også fortalt av mange av informantene at de syntes at en trøsterolle⁵ i sin alminnelighet var ubehagelig og uønsket. Det endte opp med at jeg i de fleste tilfeller prøvde å gi informantene den tiden de trengte, og at jeg i noen tilfeller prøvde å komme med noen trøstende eller oppmuntrende ord.

En annen avveining jeg stadig måtte ta, var hvor grensen gikk for hva jeg kunne tillate meg å fortsette å spørre om, når informantene unnlot å snakke om enkelte tema. For eksempel var det en informant som hadde vanskeligere for å snakke om et overgrep hvor overgriperen var kjent, enn om et overgrep med en fremmed overgriper. Informanten reflekterte nærmest uoppfordret rundt konsekvensene av det sistnevnte overgrepet, men unngikk å reflektere noe særlig rundt det første. Jeg prøvde likevel flere ganger å nærme meg dette overgrepet ved å inkludere det i informantens tanker om hjelpetilbud, rettsvesen og lignende. Jeg fikk informanten med på en del refleksjoner, samtidig som jeg prøvde å respektere informanten ved å ikke være unødvendig påtrengende i forhold til dette overgrepet som det var knyttet så mye smerte og skam til. Å finne en god balansegang var ikke bare lett.

Alt i alt syns jeg likevel intervjuene gikk bra. Det at jeg som intervjuer eller forsker ble utfordret flere ganger i ulike situasjoner, har ikke fått en merkbart negativ effekt på intervjuene. Jeg sitter igjen med et godt inntrykk og med mye ny kunnskap. Det er imidlertid ikke tilstrekkelig at jeg er fornøyd, jeg må også prøve å sette meg i informantenes sted. Jeg kan selvsagt aldri vite hvordan de egentlig opplevde intervjuene, eller tiden etter, hvis jeg ikke får noen tilbakemeldinger som kan gi meg nærmere informasjon om dette. Jeg vil likevel prøve å vurdere den informasjonen jeg har. Som jeg har vært inne på tidligere, fikk jeg et inntrykk av at mange av informantene var svært

⁵ I avsnitt 4.2.2 kommer jeg inn på informantenes motvilje mot trøsterollen og sympati.

motiverte for å være med på prosjektet, da de generelt hadde et ønske om å påvirke og engasjere seg i ”saken”. Samtidig tror jeg det var flere som ønsket å kunne prate med noen flere om sin situasjon, både fordi de ikke alltid hadde noen andre å snakke med, og fordi en slik samtale kan fungere stimulerende på tankeprosesser. Ut fra deres motivasjon sett i lys av prosjektets målsetting og deres eksplisitte og implisitte tilbakemeldinger, har jeg fått et inntrykk av at informantene generelt sett har hatt en relativt positiv opplevelse, og at de er fornøyde med å ha deltatt.

Jeg har ofte blitt spurt om det ikke er belastende å intervju personer som har opplevd seksuelle overgrep. Er det ikke forferdelig å høre på? Det ser ut til å være en underliggende antagelse om at det eneste som kommer fram i disse intervjuene er detaljerte beskrivelser av overgrepene framført av et ”riktig” offer. Med det mener jeg en person som er svært preget av overgrepene, som forteller om dem på en veldig trist måte, avbrutt av gråting og som ser ut til å ”drukne” i hjelpeløshet og håpløshet. Svaret mitt har stort sett vært at møtene med informantene stort sett bare har vært positive. Jeg har møtt ressurssterke og flotte mennesker som håndterer offerrollen på en helt annen måte enn hva offerbegrepet tradisjonelt tillater. Det har vært veldig oppmuntrende å møte disse menneskene fordi de ofte vet hva som skal til for at situasjonen deres skal bli litt bedre. Informantene har vært svært bevisste på sin egen situasjon og på samfunnet, og vært flinke til å reflektere rundt dette. Intervjuene har vært preget av at det er et alvorlig tema vi snakker om. I alle intervjuene opplevde jeg også triste stunder, men stort sett så fikk jeg god kontakt med mine informanter, hvor det også var rom for munterhet. Dette har vært med på prege min oppfatning av intervjuene.

2.3.4 Kjønnets betydning

I dette prosjektet har jeg ikke hatt som mål å sammenligne kvinner og menn for å finne eventuelle kjønnsforskjeller. Jeg har derimot vært opptatt av å se på hvordan kjønn former opplevelsen av overgrepet, definerer offersituasjonen, og setter rammer for ens offerposisjon. Som jeg allerede har vært inne på, har kjønn på et strukturelt nivå allerede påvirket arbeidet med prosjektet. Jeg tenker her på hvor kvinnedominert feltet og fenomenet seksualisert vold er. Da jeg utarbeidet intervjuguiden og prøvde å rekruttere menn var jeg klar over at kjønn ville bli en utfordring. Men de utfordringene jeg så for meg, handlet mer om praktiske problemer enn om kjønnets betydning for den enkelte. Jeg

så meg rett og slett blind på det praktiske, noe som gjorde meg delvis uforberedt på møte med de mannlige informantene. Jeg skal prøve å illustrere hva jeg mener, ved å beskrive en del praktiske forskjeller i intervjuene mellom kvinner og menn, for så å knytte mine tolkninger av disse praktiske forskjellene til kjønns betydning.

For det første fikk jeg et inntrykk av at kvinner og menn organiserer seg forskjellig, noe som gjorde at jeg måtte lete etter mannlige informanter i organisasjoner som ikke tydelig synliggjorde de seksuelle overgrepene. Det viste seg også at kvinnene og mennene foretrakk å gjennomføre intervjuene på forskjellige steder. Alle mennene valgte å gjøre intervjuet på kafé, noe ingen av kvinnene ønsket. Der kvinnene brukte tid på å fortelle om det vanskelige ved for eksempel å snakke seg varm på relevante ikke-emosjonelle tema først, benyttet mennene seg av andre strategier, som å småprate om ikke relevante ting, som for eksempel familieliv eller arbeidsliv. I møte med mennene ble jeg av og til litt usikker på hvor forberedt de var på at intervjuet skulle handle om seksuelle overgrep. Det var spesielt en mann som snakket så lite direkte om de seksuelle overgrepene, at jeg i liten grad har brukt hans historier i prosjektet. Denne mannen hadde også opplevd en del fysisk mishandling (vold), og det var denne mishandlingen han tok utgangspunkt i, gjennom hele samtalen. Det er vanskelig å si om han faktisk var lite forberedt på hva intervjuet skulle handle om, eller om han syntes de seksuelle overgrepene var såpass vanskelige og skambelagte å snakke om at han heller foretrakk å snakke om volden. Det kan også hende han syntes det var vanskelig å skille disse opplevelsene fra hverandre, selv om overgriperne var forskjellige (både som personer, og med ulike posisjoner), eller han kan ha opplevd mishandlingen som verre enn overgrepene. Hans tilbakeholdenhet kan igjen henge sammen med at kvinnene og mennene organiserte seg forskjellig, og at jeg gikk gjennom støttesentrene da jeg kom i kontakt med dem. Det var kanskje ikke like åpenlyst for mennene at det var de seksuelle overgrepserfaringene jeg var interessert i å snakke om.

En av de andre mennene jeg snakket med gjorde det motsatte. Han snakket veldig detaljert og mye om overgrepene, og jeg syns det var vanskelig å få han til å følge det fokuset og de spørsmålene jeg hadde forberedt. Jeg fikk inntrykk av at han i liten grad hadde fått bearbeidet traumene etter overgrepene, noe jeg tror kvinnene i større grad hadde fått gjort. Det var generelt vanskelig å få mennene med på å reflektere rundt sin

situasjon og posisjon. Jeg var på mange måter mer forberedt på å møte kvinnene enn mennene. I tillegg var intervjuguiden i stor grad tilpasset kvinnene, da den i større grad speilte deres opplevelser, erfaringer og mulighet til å reflektere over sin situasjon. På en måte kan en si at hele oppgavens fokus (tiden etter overgrepet) egentlig er tilpasset kvinners situasjon, i og med at det er først og fremst kvinnene som har hatt mulighet til å bearbeide situasjonen i etterkant av overgrepene. Kvinnene var også i større grad interessert i å få noe igjen ved å delta i studien. De ønsket at oppgaven skulle få en samfunnsmessig betydning, og de ønsket selv å få en kopi eller mulighet til å lese den når den var ferdig. Mennene fremmet ikke sine interesser på denne måten.

Jeg var altså klar over at jeg ville møte en del praktiske utfordringer knyttet til kjønn, men i ettertid ser jeg at de praktiske utfordringene også forteller meg noe om offer og kjønn. Om hvordan kjønn former offeropplevelsen, og -posisjonen. De praktiske forskjellene sier blant annet noe om kvinners mulighet, og menns manglende mulighet til å definere seg som offer. Både støttesentrenes organisering og hvor intervjuene fant sted, og kanskje også hvor forberedt de var på intervjuet, ser jeg på som en del av det å ha mulighet til å definere eller se på seg selv som offer. Måten de snakket på, tolker jeg også en del av dette, hvor kvinnes nøyende tilnærming i større grad sammenfaller med forestillinger om offerfremstillinger enn mennenes unnvikelse gjennom småprat.

Kjønn er ikke bare en praktisk forskjell. I begynnelsen tok jeg det som en selvfølge at menn også var ofre, og at det innebar noe av det samme for kvinner og menn. Det ser imidlertid ikke ut til at det er en selvfølge i samfunnet generelt. Dette kan være grunnen til at intervjuguiden passet bedre til kvinnene enn til mennene. Mennene hadde generelt sett større problemer med å snakke om overgrepene, eller så klarte de ikke å løsrive seg fra dem i det hele tatt. Jeg var på mange måter ”blind” for kjønnets betydning i relasjon til offerstatusen. Det ser ut til at tabu og kulturelle forestillinger om både kjønn og overgrep er med på å styre den enkeltes forståelse av seg selv, og sin situasjon og posisjon. Det ser også ut til at ekskluderingen av menn kan knyttes til menns opplevelse og forståelse av egne overgrep og offersituasjon. De praktiske og strukturelle forskjellene i forhold til kjønn, har preget både intervjuene og den etterfølgende analysen. Jeg så rett og slett ikke kjønnets betydning. Jeg klarte kanskje ikke å se forbi meg selv som kjønn.

2.4 Etiske vurderinger

2.4.1 Når informantene leser oppgaven – om gjenkjennelse og lojalitet

Det var flere av kvinnene som uttrykte et ønske om å få ta del i det ferdige produktet studien skulle resultere i. Da jeg fikk disse forespørslene, svarte jeg umiddelbart ja, uten å tenke så mye over hva det ville innebære. På det tidspunktet var jeg fremdeles opptatt av å overbevise støttesentre og informanter om å delta i undersøkelsen. Dette kan ha gjort meg spesielt åpen for å love bort oppgaven til de som deltok. I følge Thagaard (2002) vil det bli mer og mer vanlig at informanter krever innsyn i publikasjoner fra det prosjektet de har deltatt i. Dette henger blant annet sammen med at flere og flere kvalitative studier fokuserer på resurssterke grupper. Å forske på en gruppe som senere blir mitt publikum, innebærer store utfordringer for meg som forsker. En utfordring som er nært knyttet til forskningsetiske tema. I kvalitativ forskning er det spesielt tre forskningsetiske tema som løftes fram, anonymitet, informert samtykke og informantenes integritet (Røthing 2004: ; Thagaard 2002).

Å lese hva andre har skrevet om en selv, kan utløse en del reaksjoner. Dette har jeg opplevd selv i ulike situasjoner. Min umiddelbare tanke er ofte: hva, dette stemmer jo ikke, det er jo ikke sånn det er! Jeg kan ikke se bort i fra at også mine informanter vil ha problemer med å kjenne seg igjen i noe av det jeg skriver om i denne oppgaven. Jeg har intervjuet ni personer med ni ulike forståelser av seg selv og sin situasjon. Det vil være umulig for meg å presentere en tolkning alle vil kjenne seg igjen i. Min tolkning representerer således kun en av mange, mulige tolkninger. Denne tolkningen representerer derfor ikke noen ”sannhet” i den forstand at informantene kan vurdere den som rett eller gal ut fra om den samsvarer med det bildet de har av seg selv.

En tolkning vil alltid gjøres ut fra en spesifikk posisjon. Min posisjon som forsker setter rammer for min tolkning av datamaterialet. Jeg er blant annet nødt for å ta faglige hensyn noe som innebærer at jeg må knytte mine resultater til andre studier innen samme felt. I tillegg bør mine analyser og tolkninger vurderes i forhold til relevante faglige perspektiver. ”Hensynet til fagmiljøet på den ene siden, og informanten på den andre, kan innebære et dilemma for forskeren” (Thagaard 2002: 199). Dette dilemmaet har spesielt

vært en utfordring for meg i forhold til offerbegrepet, noe jeg diskuterer nærmere i neste avsnitt.

Røthing (2004) beskriver hvilken uro hun bærer på i forbindelse med publiseringen av sin avhandling som handler om parforhold. Hun diskuterer forholdet mellom etisk ansvar og analytisk frihet ut fra en visshet om at hennes informanter kan komme til å lese hennes avhandling. Hennes uro er basert på informantenes mulige gjenkjennelse av seg selv og sin partner, noe som kan føre til problemer i parforholdet i ettertid. Det kan være forholdsvis greit å anonymisere informantene utad (mot allmennheten), det er langt vanskeligere å anonymisere informantene innad i forhold til seg selv og sin partner. For å forberede informantene på dette problemet, informerte hun dem om at hun ikke ville være i stand til å anonymisere dem ovenfor sin partner. Dermed la hun deler av ansvaret over på informantene selv. Dette kan uiddelbart virke som en grei løsning, men da kommer vi over til det neste forskningsetiske tema, nemlig informert samtykke (Røthing 2004). I hvor stor grad er det mulig å gi informantene et fullstendig informert samtykke? Kvalitativ forskning karakteriseres ofte som fleksibel forskning, noe som kan gjøre resultatene vanskeligere å forutse. På den måten kan det være vanskelig å informere informantene om hva de har i vente ved å delta, når selv forskeren er usikker på hvilken vei dette kan ta. Forskerens tolkning vil alltid kunne skape en del reaksjoner, hvor noen kanskje vil få negative konsekvenser for de det gjelder. Disse reaksjonene kan knyttes til det tredje forskningsetiske tema, som handler om informantenes integritet (Røthing 2004). Sistnevnte handler om at informantene ikke skal ta skade av å delta i forskningsprosjektet.

I dette prosjektet har anonymitet både utad og innad vært med på å sette rammene for mine analyser. Jeg sitter på mye informasjon som jeg dessverre ikke kan bruke i mine analyser, da jeg risikerer å bryte taushetsplikten min.

Da jeg ga mitt løfte om å gi informantene mulighet til å lese oppgaven, hadde jeg ikke tenkt nøye nok gjennom hvilke konsekvenser det kan få for den enkelte å lese noe som kanskje avviker fra ens egen selvforståelse. Nå er det jo slik at oppgaven vil være offentlig tilgjengelig for alle som ønsker å lese den, inkludert informantene, slik at den etiske vurderingen oppsto ikke ved mitt løfte. Dette har likevel gjort meg spesielt oppmerksom på hva jeg formidler gjennom oppgaven, da jeg ikke ønsker å trække noen

på tærne. Jeg respekterer mine informanter, men for å få respekt tilbake er jeg også nødt til å behandle dem på en slik måte at de føler seg ivaretatt gjennom hele forskningsprosessen, inkludert ved formidling av resultatene. Dette innebærer også at jeg må være klar over at min forskning kan være med på å skape eller forsterke et negativt bilde av denne gruppen som ikke nødvendigvis er forenlig med mitt ståsted. Det vil si at det ikke bare er informantene som risikerer å ikke kjenne seg igjen i mine analyser. Det kan hende at også jeg vil ha problemer med å stå for de reaksjoner andre kan ha på min forskning. Med det mener jeg at det å analysere enkelte aspekter ved personer og situasjoner, innebærer å løfte fram og understreke enkelte tendenser, samtidig som en toner ned andre tendenser som kanskje fungerer som en kontekst, noe som kan føre til et ”skjevt” bilde av deres opplevelse og situasjon. Dette skjeve bildet kan være med på å forme andres oppfatning av denne gruppen. Jeg vil si at det er så godt som utenfor min kontroll å styre andres reaksjoner på det jeg skriver, det eneste jeg kan gjøre, er legge et godt utgangspunkt som minsker misforståelser, samtidig som jeg gjør andre oppmerksom på dette problemet.

Jeg tror at de fleste av informantene vil kjenne igjen en del av sine sitater som jeg har brukt i denne oppgaven, dette til tross for min anonymisering og at det vil være lang tid mellom intervju og eventuell lesing av oppgaven. Det er også mulig at noen av informantene kjenner igjen hverandre hvis det er slik at de kjenner hverandre fra før av gjennom støttesenteret. Denne gjenkjennelsen tror jeg først og fremst vil bli problematisk i møte med mine analyser, hvis disse eventuelt oppfattes som vurderende, nedsettende eller som (virkelighets)fjerne. Jeg prøver derfor å la være å komme med denne typen analyser, selv om jeg vet at enhver analyse vil, i hvert fall implisitt, inneholde, virke eller oppfattes som vurderende. Har jeg da klart å informere informantene godt nok om hva det innebærer å delta i dette prosjektet? Jeg prøvde å forklare hvordan forskningsprosessen utvikler seg, men samtidig var jeg selv usikker på hvordan prosjektet kom til å ta form. Jeg har også endret deler av mitt opprinnelige fokus i oppgaven. Jeg tror det alltid vil være vanskelig å forberede andre på hvordan det vil oppleves å bli analysert, og at en måte å veie opp for dette, vil være å ta hensyn til informantenes integritet. Mitt mål har vært å behandle alle informantene med respekt. Jeg har prøvd å

gjøre dette i analysearbeidet ved selv å prøve å se for meg hvordan jeg ville ha reagert på en slik analyse av meg. Dette har fungert veiledende for meg under analysen.

Når en skal vurdere konsekvensene for informantene ved å delta i prosjektet, har forskerens ståsted i forhold til informantene og tema stor betydning (Thagaard 2002: 204). I følge Thagaard kan forskeren innta to posisjoner innen kvalitativ forskning. Forskeren kan stille seg kritisk eller innta en posisjon som informantens advokat. En kritisk posisjon er problematisk da informanten kan føle seg utlevert og angrepet. Et ønske om å være informantens advokat er kanskje mest vanlig i forhold til forskning på svakerestilte grupper. Også denne posisjonen blir problematisk da forskeren risikerer å bryte et grunnleggende prinsipp inne forskning, nemlig prinsippet om fri forskning som ikke har et forutbestemt resultat. Forskeren bør unngå disse posisjonene, og heller ha forståelse for informantenes situasjon samtidig som hun ikke fungerer som informantenes talsperson (Thagaard 2002: 205).

2.4.2 "Da protesterer jeg!" – Om min bruk av offerbegrepet

Før jeg gikk i gang med dette prosjektet, var jeg klar over at offerbegrepet var problematisk, og jeg ønsket derfor også å se nærmere på dette problemet som en del av prosjektet. Jeg inkluderte offerbegrepet i intervjuguiden for å få informantene med på en refleksjon⁶ rundt begrepet. Det viste seg at alle kvinnene stilte seg kritisk til dette begrepet. Da jeg spurte en kvinne om hvordan hun ville reagere på at jeg omtalte henne som offer, svarte hun: "da protesterer jeg!". Denne protesten har fulgt meg i skrivingen av oppgaven, og jeg velger derfor å klargjøre min bruk av begrepet.

I offerdebatten ser det ut til at flere avviser offerbegrepet og heller bruket begrepet utsatt. Det var også dette begrepet flere av mine informanter⁷ brukte om seg selv og andre i samme situasjon. Offerbegrepet avvises gjerne på bakgrunn av dets negative konnotasjoner⁸. Jeg har valgt en strategi hvor jeg generelt prøver å unngå å bruke begge begrepene, bortsett fra når jeg beveger meg inn på områder som krever at jeg tar i bruk de begrepene som tilhører det miljøet. Det vil si at jeg stort sett bruker begreper som erfaring eller opplevelser eller lignende. Grunnen til at jeg har valgt å omskrive begrepet på denne

⁶ Informantenes refleksjoner rundt begrepet tar jeg opp i avsnitt 4.2.2.

⁷ De fleste støttesentrene bruker også utsattbegrepet konsekvent.

⁸ Se diskusjonen om begrepet i avsnitt 3.5.4.

måten, er at jeg ikke ønsker å si noe om hva en person *er*, men heller synliggjøre den erfaringen personen *har*. Både offerbegrepet og utsattbegrepet kan oppfattes som noe en person *er*. Jeg bruker av og til begrepet utsatt, men det er kun i direkte tilknytning til informanter i konkrete situasjoner. For eksempel brukte jeg utsatt begrepet i informasjonsskrivene og i intervjuene. Offerbegrepet bruker jeg oftere i selve skrivingen av oppgaven. Dette er fordi jeg tilhører et forskningsmiljø og fagfelt hvor offerbegrepet er godt innarbeidet. Teoretisk innebærer offerbegrepet et perspektiv og en posisjon, det er i den formen jeg bruker begrepet. Det er grunnen til at jeg bruker offerbegrepet relativt ofte, enten alene eller sammen med andre ord som for eksempel offerperspektiv, offeropplevelse og lignende. Samtidig bruker jeg begrepet når jeg diskuterer det. Jeg bruker det ikke i direkte tilknytning til enkeltpersoner, da det kan misforstås og føles krenkende. Slik jeg forstår mine informanter, så avvises det deterministiske ved begrepet, det som gir assosiasjoner til identitet eller egenskap. Å redusere offerbegrepet til en personlig identitet som ikke inkluderer et endringspotensial, kan være destruktivt for den personlige bearbeidelsen og mestringen av overgrepet. Offerbegrepet slik jeg forstår og bruker det, må ikke blandes sammen med denne deterministiske forståelsen av begrepet. Jeg mener at offerbegrepet ikke er entydig negativt. Det kan være fruktbart å bruke det om en posisjon og perspektiv, eller politisk for å synliggjøre og forbedre situasjonen for denne gruppen. Jeg skiller med andre ord mellom en personlig eller individuell bruk av begrepet, og en kollektiv og rettighetsskapende strategi.

2.4.3 "Han ble jo overgriper selv" – om avsløringer av hemmeligheter og om forskningsetiske vurderinger

I et intervju forteller en informant meg om en episode⁹ i sitt voksne liv som inkluderer overgrep på andre barn. Han forteller meg om en annen mann (jeg vil heretter kalle han kamerat), som han hadde vokst opp med. Kameraten hadde også opplevd seksuelle overgrep i sin barndom. I følge informanten ble kameraten i voksen alder selv en overgriper. Han forteller en historie hvor kameraten forsøker å få han med på å misbruke andre gutter. Dette ville han ikke være med på, så han hadde gått fra kameraten. Jeg kommer tilbake til mine etiske vurderinger av min (forsker)rolle i forhold til denne avsløringen etter at jeg har beskrevet noen reaksjoner jeg har fått på denne historien.

⁹ Denne historien beskriver jeg i avsnitt 4.1.3.

En stund etter intervjuet, da jeg var kommet godt i gang med analysen og skrivingen av oppgaven, skulle jeg ha en muntlig presentasjon av deler av oppgaven min på faglig lunsj¹⁰. Jeg valgte å inkludere denne historien i innlegget. I diskusjonen etter innlegget var det enkelte av forskerne som reagerte på denne historien og konfronterte meg med etiske problemstillinger. De var engstelige for at jeg satt på en del informasjon som jeg burde ha gått til politiet med. Jeg la da fram noen av de etiske vurderingene jeg hadde tatt, samtidig som jeg ga dem mer bakgrunnsinformasjon om hendelsen. I ettertid ser jeg at de reaksjonene jeg fikk på dette seminaret, var forståelig ut fra den manglende konteksten jeg ga dem i dette innlegget. Konteksten er viktig for å forstå mine etiske vurderinger.

Jeg gikk ikke videre med denne informasjonen etter intervjuet og bakgrunnen for min avgjørelse ligger i hendelsens omstendigheter. Den aktuelle hendelsen skjedde når informanten og kameraten var i 20 årene, i dag er de rundt pensjonsalder. Informanten har heller ikke i dag kontakt med kameraten. Overgrepet han beskriver skjedde med andre ord for rundt 30 - 40 år siden. Det er uvisst om denne kameraten fremdeles begår overgrep, samtidig som jeg antar at disse guttene han forgrep seg på, er voksne i dag. I følge informanten ser det ut til at kameraten har endret oppførsel, samtidig som kameraten i dag har fått en rolle som ikke er forenlig med overgriperrollen. Denne rollen gjør han kanskje ekstra sårbar for å bli avslørt. Alt i alt syns jeg at jeg hadde lite konkret informasjon å gå videre på. Jeg hadde lite konkret informasjon om det overgrepet som hadde skjedd (i følge informanten), samtidig som jeg ikke hadde noen kunnskap om eventuelle fremtidige overgrep. Noen vil kanskje si at overgripere ikke vil kunne endre oppførsel, eller at overgripere kan ha forskjellige roller som ikke ser ut til å stoppe deres misbruk av andre mennesker. Det kan for så vidt være sant, men jeg hadde likevel ikke noe konkret informasjon å gå videre på.

Fangen (1998) diskuterer sine etiske vurderinger rundt en voldelig hendelse hun ble beskyldt for å ikke avverge i sitt feltarbeid i et høyreekstremistisk miljø i Oslo. Hun trekker blant annet fram to ytterpunkter som NESH nevner i denne forbindelse. Det ene er å ha sikker kunnskap om at lovbrudd har skjedd, og at det er stor sannsynlighet for

¹⁰ Faglig lunsj er et internt seminar ved Senter for kvinne- og kjønnsforskning. Ansatte og studenter ved senteret har anledning til å legge fram sine prosjekter for resten av senteret, i form av et muntlig innlegg. Etter innlegget er det rom for spørsmål, kommentarer og diskusjon.

gjentakelse. Det andre er å høre om noe som kan ha skjedd, eller som kanskje vil skje. I tillegg trekker hun fram NESH spørsmål om det er mulig å avverge et potensielt lovbrudd, i den forstand at forskerens inngripen faktisk vil få en praktisk betydning. I den grad en har lite sikker kunnskap om et potensielt lovbrudd, og i den grad denne kunnskapen vil få lite praktisk betydning, blir forskerens plikt til å gripe inn svakere. I mitt tilfelle hadde jeg som sagt veldig lite konkret og sikker informasjon, både om hva som hadde skjedd og om det var sannsynlig at det ville skje igjen. I tillegg tror jeg ikke den informasjonen jeg hadde ville fått noen praktisk betydning, da jeg tror politiet og eventuelt andre ville hatt liten nytte av den informasjonen jeg hadde.

3 Seksualisert vold

3.1 Litt om begrepet seksualisert vold

Begrepet seksualisert vold ble utviklet i Norge som en del av forskningsprogrammet ”Kvinnemishandling” 1985-1991 (Lundgren 1994: 22). Begrepet fungerer som en samlebetegnelse, samtidig som det synliggjør kvinneundertrykkelsen i overgrepene. Kvinneundertrykkelsen har sitt utgangspunkt i makt og dominansforholdet mellom kjønnene, det handler om menns vold mot kvinner. Lundgren bruker samlebetegnelsen seksualisert vold om kvinnemishandling, voldtekt, incest, prostitusjon og voldelig pornografi. Hun trekker fram kjønnsmakten som sammenhengen mellom disse fenomenene, og mener at det er kjønnsmakten som konstituerer begrepet ”seksualisert vold”. Begrepet brukes av mange og hvor innholdet i begrepet varierer noe.

Kvinnegruppa Ottar (Ottar 2007) ser på seksualisert (undertrykking og) vold som en del av menns mulighet til å objektivisere kvinners kropp og seksualitet. Seksualisert vold er et uttrykk for en grunnleggende forakt for kvinner. I samlebetegnelsen inkluderer de (i tillegg til det ovenfor) pornografi, seksuell trakassering, kjønnslemlestelse, internasjonal kvinnehandel, undertrykking av lesbiske/homofile, kvinnediskriminerende reklame og populærkultur.

Jeg har valgt å bruke begrepet seksualisert vold, for å synliggjøre at overgrep handler om makt og kjønn¹¹. Jeg bruker også begrepet som en samlebetegnelse, her begrenset til ulike seksuelle overgrep som voldtekt og seksuelt misbruk av barn. Jeg vil veksle mellom begrepene seksualisert vold og seksuelle overgrep. Seksualisert vold oppfatter jeg som et mer teoretisk og politisk begrep, og det kan derfor være mindre anvendelig enn begrepet seksuelle overgrep.

3.2 Omfang

I metodekapittelet har jeg beskrevet det varierte utvalget av informanter som er en del av denne oppgaven. Jeg har intervjuet både kvinner og menn som har opplevd ulike typer

¹¹ Jeg har valgt å bruke begrepet seksualisert vold selv om jeg også har inkludert mannlige ofre i undersøkelsen. Dette fordi jeg mener at seksuelle overgrep først og fremst handler om kjønnsmakt, og at dette får størst konsekvenser for kvinner og barn (inkludert guttebarn som i mindre grad assosieres til makt og den maskuline seksualitet). Jeg ønsker å synliggjøre kjønn, samtidig som jeg ønsker å utfordre våre kjønnede forståelse av seksuelle overgrep.

overgrep, og i ulik alder. Omfangsundersøkelsene¹² skiller ofte mellom overgrep begått mot barn og voksne, og også mellom ulike kjønn. Jeg vil i dette avsnittet se både på omfangstall i befolkningen generelt og omfangstall i relasjon til rettsvesenet. Det kan være vanskelig å si noe om omfang i normalbefolkningen, noe omfangsundersøkelsene bærer preg av. Omfangstallene spriker, noe som kan være et resultat av hvordan overgrepene defineres¹³ både i studien (av forskeren) og av informantene. Forskerens definisjoner og spørsmål kan være med på å ekskludere enkelte typer overgrep, da forskere ikke er enige i hva som skal defineres som seksuelle overgrep. Dette vil påvirke spørsmålsstillingen. Noen vil hevde at det har gått ”inflasjon i overgrepsbegrepet” (Sætre 1997: 53). De definerer derfor bort de ”milde” former for overgrep. Sætre har kalt dette en ”konkurranse i nøkternhet” (Sætre 1997: 53). Hun retter hard kritikk mot tendensen til å minimalisere omfanget av seksuelle overgrep mot barn. Samtidig kan det hende at informantene ikke rapporterer om overgrep, hvis de ikke finner en forhåndsdefinert kategori i spørreskjemaet som de føler passer på egne erfaringer¹⁴ (Pape og Stefansen 2004). Informanter som ikke har fått bearbeidet overgrepene, kan også være mindre tilbøyelige til å rapportere disse, noe som kanskje særlig gjelder for unge (mannlige) informanter (Hennum 2004b).

I den første norske landsdekkende spørreundersøkelsen om overgrepsofre fra 1986, rapporterte 14% (av 1017 personer) at de hadde opplevd seksuelle overgrep før fylte 18 år (Sætre 1997). Kjønnfordelingen var 19% kvinner og 9% menn. I den neste landsdekkende undersøkelsen hvor 1833 nordmenn deltok, konkluderte forfatteren med omfangstall på ca. 1% for menn, og 5% for kvinner (Tambs 1994: hentet fra Hennum 2004: 18). I følge Hennum (2004b: 18) vil tallene fra sistnevnte studie bli på 23,2% (for kvinner og menn) hvis en tar i bruk samme definisjon for seksuelle overgrep som i den førstnevnte studien. I en offerundersøkelse av Oslobefolkningen, hvor ca 4000 deltok, rapporterte 16% av kvinnene og 2% av mennene at de var blitt truet eller tvunget til sex minst en gang etter fylte 16 år (Pape og Stefansen 2004).

¹² Omfangsundersøkelser er som regel basert på store (tilfeldige) utvalg, hvor den enkelte får tilsendt et spørreskjema, som skal besvares ved å krysse av på ulike svaralternativer.

¹³ Definisjonene kan ta utgangspunkt i overgrepshandlingene og deres alvorlighetsgrad, eller i straffeloven, eller i skaden som har blitt påført offeret.

¹⁴ Jeg vil ta opp informantenes defineringsproblemer under 6.1.

Omfangsundersøkelsene er basert på selvrapportering av overgrep og sier ikke noe om anmeldte eller etterforskede saker. Med utgangspunkt i kriminalstatistikken har Hennum (2004a) sett på utviklingen av etterforskede voldtektssaker fra 1980-2001. Det har skjedd en kraftig økning i etterforskede saker fra 129 i 1980 til 455 i 2001. Samtidig har tiltaleprosenten i samme periode gått ned fra rundt 30% til 14%. Det har likevel skjedd en liten økning i straffnivået i samme periode. Den samme tendensen finner vi i saker som gjelder seksuelle overgrep mot barn, bortsett fra i forhold til straffnivået som har holdt seg relativt stabilt (Hennum 2004b). I 2007 offentliggjorde Riksadvokaten en rapport om kvaliteten på påtalevedtak i voldtektssaker. Rapporten viser at i årene 2003-2005 har henleggelsesprosenten på voldtektssaker vært 84% (av totalt 2600 voldtekter) (Soknes 2007). Det ble tatt ut tiltale i 16% av sakene, og 12% av de mistenkte ble domfelt¹⁵.

Når vi sammenligner omfangstallene med anmeldte saker, er det stor forskjell i antallet overgrep som begås, og antallet som anmeldes til politiet, selv om en tar i bruk de snevreste definisjonene på seksuelle overgrep (Hennum 2004b). I tillegg ser det ut til at størsteparten av alle saker som anmeldes blir henlagt, og at det kun er noen få saker som ender med domfellelse. Tallene viser også at kvinner er overrepresentert blant ofrene, noe både kvinnebevegelsen og flere forfattere har hevdet (Dahl 1994; ; Walklate 2004).

3.3 Synliggjøring og synlighet

Før 1970-tallet var det lite kunnskap om og fokus på seksualisert vold og dens ofre. Det var ingen allmenn erkjennelse av problemets eksistens (Pape og Stefansen 2006). Både seksuelle overgrep og vold i nære relasjoner var usynlige, eventuelt definert som noe annet. Flere var klar over at det forekom "husbråk", men dette ble sett på som en del av privatlivet, noe en ikke grep inn i. "Husbråk" var også en kategori politiet tok i bruk i sitt arbeid, en kategori som med sin nøytrale ordbruk og grove kategorisering er med på å holde ofrene skjult (Dahl 1994). Offerbegrepet handler om en bestemt posisjon i forhold til en gjerningsperson. Det er knyttet til spørsmål om skyld og fordeling av ansvar. Det å få status som offer kan innebære flere fordeler, blant annet tilgang til flere rettigheter og hjelpetilbud (Pape og Stefansen 2004).

¹⁵ De fleste av disse sakene gjaldt såkalte "overfallsvoldtekter".

Offerperspektivet har gjennom historien stått svakt sammenlignet med utøverperspektivet. Dahl (1994) kritiserte tidlig kriminologien og kriminalpolitikken for å holde ofrene utenfor sitt interessefelt. Hun kritiserte kriminologien for å være sterkt lovbryterorientert, hvor ikke-intervensjon og aktiv toleranse overfor lovbrytere sto sentralt. ”Normaliseringen” av lovbryteren og framstillingen av lovbryteren som ressurssvak, en som på mange måter var et offer selv, legitimerte denne strategien. Denne framstillingen, hevder hun, kan forsvares hvis lovbryteren er relativt svak, og offeret er relativt sterk, noe som ikke er tilfelle ved kriminalitet som involverer kvinnelige ofre, og da spesielt innen sedelighetskriminalitet. Det er først og fremst kvinner og barn som er ofre for seksualforbrytelser. Kvinnelige ofre har vært skjult på to måter, både generelt som ofre for kriminalitet og spesielt som ofre bak dogmet om privatlivets fred (Dahl 1994: 125).

Norge har blitt kalt ”et U-land i offersammenheng”¹⁶ (Robberstad 1999: 23). Dette fordi Norge i stor grad har stått utenfor den internasjonale utviklingen innen viktimologien, og fordi den norske offerbevegelsen har hatt liten innflytelse på lovgivningen. Stefansen og Pape (2004) framhever også offerperspektivets relativt marginale status.

Fram til slutten av 1970-tallet var oppmerksomheten - både fra myndighetenes side, i den offentlige debatt, og blant voldsforskere og kriminologer – nokså ensidig rettet mot voldsutøveren. Også i dag står utøverperspektivet sentralt i mye av forskningen på feltet, men det er ikke lenger enerådende (Pape og Stefansen 2004: 13, original kursivering).

Offerperspektivet har først og fremst fått fotfeste de siste 20-30 årene. Dette har skjedd blant annet gjennom den akademiske viktimologien, som sprang ut av kriminologien på 1970-tallet, og den mer praktisk orienterte viktimologiske bevegelse, blant annet kvinnebevegelsen og ulike offerorganisasjoner. Det som kjennetegner organisasjoner som er knyttet til den praktiske viktimologiske bevegelse, er at de jobber for ulike offergrupper som dels tilbys praktisk hjelp, dels får fremmet sine interesser. Den akademiske viktimologien har stått sterkere internasjonalt enn i Norge. Den praktisk orienterte viktimologien har vært relativt innflytelsesrik i Norge, noe som har veid opp

¹⁶ En karakteristikk hun likevel ikke syns er helt dekkende, da de fleste U-land sannsynligvis har kommet lenger enn Norge i offerspørsmål.

for den akademiske viktimologiens svake stilling. Kvinnebevegelsen har stått sterkt, og den har i stor grad fokusert på seksualisert vold.

I Norge står fremdeles den akademiske viktimologien svakt, men det er likevel mange som jobber viktimologisk. Jeg kan blant annet trekke fram Tove Stang Dahl, Anne Robberstad, Kjersti Ericsson og Nils Christie. Alle disse vil jeg komme tilbake til senere i oppgaven.

3.3.1 Kvinnebevegelsen

Kvinnebevegelsen var med på å synliggjøre fenomenet seksualisert vold og på å sette voldens ofre i fokus. Vold mot kvinner ble satt på dagsorden både innen forskning og politikk. I følge Ericsson (1993) bidro kvinnebevegelsen til en alternativ tolkning av volden. Den nye tolkningsrammen åpnet opp for et maktperspektiv på volden mot kvinner. Parforholdet ble sett på som et institusjonelt uttrykk for det samfunnsmessige maktforholdet mellom kvinner og menn, hvor volden ble tolket som et ledd i mannekjønnets disiplinering av kvinnekjønnnet (Ericsson 1993: 76).

Kvinneforskningens fokus på seksualisert vold, har ikke bare bidratt til økt kunnskap om omfang og årsaker, det har også bidratt til en kritikk av det eksisterende hjelpetilbudet. Dette har ført til en utvikling av nye hjelpetilbud som er basert på prinsippet om selvhjelp (Høigaard 1993). Krisesentrene og de ulike støttesentrene for seksuelt misbrukte er noen eksempler på de nye hjelpetilbudene. Krisesenterbevegelsen startet i England i 1971 (Ahnfelt 1987). En kvinnegruppe ønsket å omsette sine feministiske tanker i praksis ved å ta for seg problemene i lokalmiljøet. Det startet med en demonstrasjon mot økte matpriser, noe som førte til et ønske om å starte et samlingssted for kvinner. Mange mødre klaget over isolasjon, og et felles kvinnesenter ville kunne føre disse kvinnene ut av isolasjonen. I fellesskapet avslørte flere av kvinnene at de hadde blitt systematisk mishandlet av sine ektefeller. Kvinnemishandling ble raskt senterets viktigste arbeidsområde.

Krisesentergruppa i Oslo var en del av den internasjonale bevegelsen. Krisesentergruppa ble startet i 1976, etter at representanter for den norske kvinnebevegelsen hadde deltatt på en internasjonal konferanse om forbrytelser mot kvinner (Ahnfelt 1987). Før 1976 hadde det vært lite fokus på kvinnemishandling i

Norge. Det hadde vært større fokus på voldtekt, og det hadde vært protestert mot at voldtekt per definisjon ikke kunne skje i ekteskapet.

I begynnelsen var krisesentrene et tilbud både til mishandlede og voldtatte kvinner. Krisesentrene skulle gi hjelp til kvinnene, synliggjøre et samfunnsproblem, og jobbe for et bedre samfunn. Krisesentrene skulle ikke profesjonaliseres, og de skulle drives av kvinner for kvinner (Ahnfelt 1987). Krisesentrene tar fremdeles imot voldtatte og seksuelt misbrukte kvinner, og flere organisasjoner har kommet til. I 1998 startet Dixi ressurscenter for voldtatte, i 1986 startet senter mot incest i Oslo (SMI) og i 1996 startet kirkens ressurscenter mot vold og seksuelle overgrep. På SMI sine nettsider kan en lese hvordan de også startet som en protest mot det eksisterende hjelpeapparatet, og som en protest mot at incest var et tabubelagt tema. Deres slagord er ”incest skal tales i hjel – ikke ties i hjel” (SMI 2007a). Alle sentrene har som målsetting at tausheten skal brytes. Dixi har valgt et navn som går rett på dette, Dixi er latin og betyr: jeg har talt, jeg har fortalt¹⁷.

3.3.2 Mannlige ofre?

Seksuelle overgrep har lenge vært et problem kvinner og kvinnebevegelsen har vært opptatt av. De har synliggjort både problemet og offeret, og de har vært med på å skape et hjelpetilbud. Hvordan forstås kjønn i forhold til seksuelle overgrep, ofre og overgripere? Finnes mannlige ofre, og anerkjennes de som ofre?

Kvinnebevegelsen har kritisert rettsvesenet for å være maskulint og for å ekskludere kvinner (Walklate 2004)¹⁸. Dette bildet har flere forsøkt å nyansere de senere årene. I følge Walklate har rettsystemet langt på vei totalt ignorert kjønn som variabel, kjønn har ikke vært problematisert verken i forhold til kvinner eller menn. Dette gjelder til en viss grad også innen kriminologi og viktimologi. Viktimologien har ytterligere blitt kritisert for å ikke ha klart å fange opp mannlige ofre for kriminalitet (Newburn og Stanko 1994). I følge Newburn og Stanko har viktimologien latt være å problematisere offerkategorien, slik at offerbetegnelsen kun brukes om svake og maktesløse grupper. De spør om det er våre kulturelle forestillinger om maskulinitet (sterk, aktiv og uavhengig) som gjør at vi usynliggjør mannlige ofre (Ericsson 2000). Offerbegrepets negative konnotasjoner til

¹⁷ Oversettelsen er hentet fra deres brosjyrer.

¹⁸ Jeg kommer tilbake til denne kritikken under 5.5 og 5.3.

svak, stakkarslig og passiv, står i motsetning til maskulinitetsforestillinger (Ericsson 2000). Dette mener de kan bli et problem i møte med mannlige ofre, som tradisjonelt ikke blir oppfattet på denne måten. De viser hvordan viktimologien har gått fra en offerklandrende ("victim blaming") holdning til en dikotom forståelse av offer og overgriper. Utviklingen fra et polarisert ytterpunkt til et annet, har ført til et manglende fokus på forholdet mellom offer- og overgriperposisjonene, noe som gjør at en ikke får øye på de mannlige ofrene. Menn forgriper seg ikke bare på kvinner, de forgriper seg også på menn. Det er stort sett menn som er offer for ulik type kriminalitet (Newburn og Stanko 1994). Å akseptere menn som ofre innebærer ikke å fornekte menns dominerende posisjon i samfunnet, men det gir oss en mulighet til å bevege oss bort fra en essensialistisk kjønnsmodell hvor kvinner fremstår som ofre og menn som overgripere (Newburn og Stanko 1994: 165).

Newburn og Stankos forsøk på å gå forbi en essensialistisk kjønnsmodell virker kanskje ikke like overbevisende når de kun stiller spørsmålstegn ved offerets kjønn. Hva med overgriperers kjønn, er den kategorien fremdeles forbeholdt menn? Det å fjerne koblingen mellom kjønn og posisjon (offer og overgriper) er noe Eide-Midsand (1997) insisterer på. Han hevder at våre kulturelle forestillinger om kjønn er så dominerende at vi har behov for å omskrive virkeligheten når den ikke stemmer overens med disse forestillingene. Vi har en tendens til å se menn som utøvere og kvinner som ofre uavhengig av hva realiteten forteller oss. En kvinnelig overgriper vil tolkes som et offer i en overgrepssituasjon, og da spesielt hvis det er en mannlig overgriper tilstede. I dag er det en økende anerkjennelse av menn som ofre, men det ser ut til at de kulturelle stereotypene slår tilbake, da gutten er i ferd med å forsvinne i skyggen av den potensielle overgriperen (Eide-Midsand 1997: 78).

Langfeldt (1997) kritiserer enkelte feminister for å ha forsterket denne (overgriper)skyggen, ved å komme med essensialistiske forklaringer på overgripere, som det å hevde at alle menn er potensielle overgripere pga sitt kjønn. Men den kan også være en konstruksjon som er et resultatet av, eller som i hvert fall opprettholdes av, fokuset på overgripere, og forholdet mellom ofre og overgripere. Newburn og Stanko (1994) fremhever at det er en link mellom det å ha en overgrepserfaring og det å forgripe seg på andre. Fokuset på overgripere som ofre har kanskje vært spesielt stort innen psykologi og

kriminologi, hvor en har vært opptatt av å forstå og behandle overgriperen. Koblingen mellom mannlige ofre og overgriperrollen gjentas ofte og på mange måter i denne litteraturen. Som en reaksjon på dette har det vært pekt på metodologiske problemer i forbindelse med omfangstall på menn som har opplevd overgrep. Det å ta utgangspunkt i overgriperpopulasjoner eller for eksempel fengselspopulasjoner, innebærer at en tar utgangspunkt i spesielle utvalg¹⁹, som en ikke uten videre kan generalisere til en større befolkning (menn generelt) (Gartner 1999).

Langfeldt (1997) har selv erfaring med behandling av overgripere, og han hevder at en fellesnevner blant overgripere er en skade i den seksuelle utviklingen. Denne skaden kan for eksempel være egne seksuelle overgrepserfaringer, eller fortrenget homoseksualitet. Overgripere bærer på en dyp skam, usikkerhet og angst i forhold til egen seksualitet. Skammen kan henge sammen med egne overgrepserfaringer, og han trekker spesielt fram mannlige overgriperes erfaring med kvinnelige overgripere. Skadens årsak kan også henge sammen med homofili, hevder han, men det er stor uenighet om overgripere som forgriper seg på gutter, er homofile. Gartner (1999) karakteriserer homofiliforklaringen som en myte²⁰, en myte som flere menn med overgrepserfaring har internalisert. I følge Gartner har overgriperforskning vist at overgripere sjelden kan klassifiseres som homofile, i tillegg beskriver de fleste overgripere seg som heteroseksuelle, samtidig som en del også er homofobiske. Homoseksuell handling²¹ innebærer ikke nødvendigvis homofil orientering. Det som derimot kjennetegner de fleste, er at de er psykoseksuelt umodne. Eide-Midsand (1997) prøver å nyansere denne koblingen mellom overgriper og offer. Han påpeker at mestring av overgrep *kan* være å begå nye overgrep, og at avdekking av overgriperes barndom *kan* innholde overgrep. Pila kan med andre ord gå i begge retninger, men siden myter preger feltet, har vi lettere for å ”se framover” og mistenke den misbrukte gutten for å kunne bli overgriper, enn å ”se bakover” for å avsløre en eventuell offerhistorie (som kan innholde en kvinnelig overgriper). Det skapes med andre ord en forestilling om at misbrukte gutter selv blir overgripere. Offerrollen feminiseres, og overgriperrollen maskuliniseres (Eide-Midsand 1997). Han får støtte av

¹⁹ Spesielle utvalg var jeg inne på i 2.2.3.

²⁰ For å unngå å bygge opp under myten, tar han avstand fra å bruke betegnelsen homoseksuelle overgrep og velger heller å bruke betegnelsen samme kjønn overgrep.

²¹ Homoseksuell handling trenger heller ikke å bryte med maskulinitetsforestillinger så lenge mannen har den aktive (penetrerende) rollen (Gartner 1999).

Gartner (1999) som sier at i motsetning til populære forestillinger om at ofre blir overgripere, blir de færreste ofre overgripere i voksen alder. Flere blir tvert i mot mer empatiske og mindre opptatt av kjønnsroller (Gartner 1999: 79).

Isdal (1997) i "Alternativ til vold" trekker også fram sammenhengen mellom tidligere overgrepserfaring og senere overmaskulinisert atferd hos gutter. Han understreker at en må fokusere på konkrete²² og ikke generelle sammenhenger. Generelle sammenhenger (som for eksempel at overgripere har vært ofre for overgrep) vil kunne fungere som hypoteser som vil kunne få en unnskyldende eller ansvarsfraskrivende funksjon. Han hevder at hypotesen om at overgripere selv har overgrepserfaring, er veldokumentert, men at dette absolutt ikke betyr at alle mannlige ofre blir overgripere. I følge Isdal er det en tendens blant menn til å prøve å mestre avmakt gjennom vold og dominans, og at dette er et resultat av smale kjønnsrammer. Dette betyr likevel ikke at alle menn tar i bruk slike mestringsstrategier da individuelle forskjeller er større enn kjønnsforskjeller. Det ligger likevel et endringspotensial i å utvide kjønnsrammene ved å skape et større handlingsrom for menn, og å tillate menn alternative måter å være en skikkelig mann på (Isdal 1997). Gartner (1999) fremhever at seksuelle overgrep først og fremst handler om makt og ikke sex. I maktperspektivet blir det uvesentlig om overgriper er homofil, da seksuell orientering vil implisere at overgrepet handler om sex. Som jeg har vært inne på tidligere, har også kvinnebevegelsen knyttet seksuelle overgrep til makt.

Hvordan samfunnet ser på menn og ofre, og hvordan menn ser på seg selv som ofre, har hatt konsekvenser for hvordan hjelpetilbudet er organisert, og om menn oppsøker hjelp (Newburn og Stanko 1994). Jeg har tidligere vært inne på at hjelpetilbudet er feminisert ved at det i hovedsak er organisert av kvinner for kvinner. Det ser ut til at menn er ekskludert fra hjelpetilbudet, samtidig som de kanskje selv også er nølende til å oppsøke hjelp.

3.4 Tausheten

Seksualisert vold har lenge vært et taust tema og et personlig problem. Som vi har sett, har kvinnebevegelsen i stor grad vært med på å bryte ned denne tausheten. Tausheten er

²² Konkrete sammenhenger hos den enkelte klient (pasient), som vedkommende kan kjenne seg igjen i, og som kan åpne opp for endringer i voldsatferden. For eksempel at en mann gjentar konkrete overgrepshandlinger han tidligere har erfart.

ikke like omfattende og lammende nå som tidligere, men det betyr ikke at det er full åpenhet om seksualisert vold i dag. Denne erkjennelsen finner vi i støttesentrenes arbeid. Jeg vil i det følgende se nærmere på hvilke mekanismer som er med på å opprettholde tausheten.

3.4.1 Tabu

På samfunnsnivå vil tabu spille en sentral rolle i opprettholdelsen av tausheten. Tabu handler blant annet om at noe er skjult eller taust, slik at det fremstår som usynlig i samfunnet. Jeg har tidligere vært inne på hvordan kvinnebevegelsen har vært med på å synliggjøre fenomenet seksualisert vold og kvinner som ofre. Kvinnebevegelsen, krisesentrene og støttesentrene har i stor grad vært med på å bryte tabuet om seksualisert vold, samtidig som de har gitt ofrene en stemme. Jeg har også vært inne på hvordan mannlige ofre i stor grad fremdeles er usynlige i dag. Det ser ut til at det er knyttet mer tabu til mannlige ofre, da overgrep på menn i mindre grad erkjennes i samfunnet.

Tabu kan henge sammen med manglende kunnskap om seksuelle overgrep. Noen hevder at det er en motstand mot denne kunnskapen, og at motstanden handler om vårt behov for å beskytte oss selv mot vår sårbarhet. Dette gjør oss tilbøyelige til å lete etter forklaringer på overgrepet hos offeret (Anstorp *et al.* 2003). Vi beskytter oss selv (og hele kulturen) ved å gjøre offeret medskyldig i overgrepet, og på den måten skaper vi en illusjon om at overgrep er noe som skjer andre. Det å ikke snakke om seksuelle overgrep som et samfunnsproblem (noe som kan ramme alle), er med på å holde problemet og ofrene skjult (Lamb 1999). Seksuelle overgrep fremstår som et individuelt problem, noe de færreste vil oppleve så lenge de passer på seg selv. Når overgrep fremstår som et individuelt problem, er det vanskeligere å få øye på den private volden som i større grad avslører kvinners (kollektive) sårbarhet. Lamb kritiserer samfunnets tendens til å individualisere dette kollektive problemet. Det kollektive elementet har blitt tabu på samfunnsnivå.

Når barn som har opplevd seksuelle overgrep, skal prøve å forstå det de har opplevd, leter de etter fortellinger ("narrativer") i kulturen som kan forklare deres erfaringer (Mossige 1997). Fortellinger er med på å gi hendelser mening, ved at de gir oss muligheter til å forstå våre erfaringer. Kulturen setter rammer for vår forståelse ved å

tilby oss enkelte fortellinger, samtidig som vi mangler andre fortellinger. For eksempel har vi tilgang til fortellinger om forbrytelser, straff og beskyttelse (de ”onde” mot de ”gode”), mens vi mangler fortellinger om seksuelle overgrep²³ (Mossige 1997: 32). Dette skaper et tomrom som gjør at vi tar i bruk andre tilgjengelige fortellinger for å forstå det som har skjedd. I overgrepssituasjoner hvor det kan være vanskelig å få øye på tvangen, fordi overgrepet ikke bærer preg av direkte fysisk vold, vil vi for eksempel ha lettere for å ta i bruk fortellinger om frivillighet. En måte å rekonstruere fortellingen på er å få tilgang til andre (overgreps)fortellinger, for eksempel gjennom terapi (Mossige 1997).

Kvinnebevegelsens maktperspektiv representerer en alternativ fortelling i kulturen.

Det å skrive om fortellingen kan representere et viktig vendepunkt for de som har opplevd overgrep (Andersen 2001). Andersen karakteriserer omskrivningen av historien som en overgang fra monolog til dialog, hvor alternative stemmer kommer inn og nye tolkningsmuligheter tilbys. Det å erkjenne²⁴ at en er et offer, vil representere starten på en ny fortelling (en rekonstruksjon). Denne erkjennelsen er viktig for å kunne gå videre i livet, da de nye tolkningsmulighetene kan skape nye handlingsmuligheter.

3.4.2 Skam og skyld – et ”indre eksil”²⁵

På det personlige nivå vil følelsene skam og skyld spille en sentral rolle i opprettholdelsen av tausheten. Både skam og skyld handler om en negativ evaluering enten av en selv (selvet) eller det en gjør (handlingene) (Follesø 2003). Skammen knyttes til selvet og skylden til handlingene. Skammen oppstår ved krenkelse av menneskeverdet, eller ved invadering. Skyldfølelsen oppstår ved brudd på regler eller moralske forestillinger. Skyldfølelsen kan utløse anger og selvkritikk, noe som kan skape en indre fordømmelse. Skammen er de andres blikk i en selv. Det er en frykt for fordømmelse og negativ vurdering fra andre. Frykten for fordømmelse er med på å holde overgrepet skjult/taust, og det er nettopp i tausheten og isolasjonen at skammens makt ligger. Kunnskap om følelsene kan hindre isolasjon og skape frigjøring. (Follesø 2003).

Skam og skyld er både eksistensielle begreper og følelser (Follesø 2003). Det kan være samsvar mellom den eksistensielle situasjonen og personens følelser, da vil det være en

²³ Hvor de ”onde” kanskje ikke like lett kan skilles fra de ”gode”.

²⁴ Torbjørn Andersen utdypet (offer) erkjennelsens utgangspunkt i en samtale med meg den 13.02.07.

²⁵ Hentet fra Follesø (2003: 130)

reell følelse. I den grad det ikke er samsvar mellom situasjonen og følelsen, vil følelsen være irrasjonell. Det er ikke uvanlig at de med overgrepserfaringer tar på seg for mye ansvar og skyld i forbindelse med overgrepet. Skyldfølelsen kan med andre ord være overdrevet eller irrasjonell. Skyld er på mange måter lettere å definere bort enn skam.

Seksuelle overgrep vil også kunne utløse en skamfølelse. Denne følelsen vil variere i styrke, men en viss skamfølelse oppfattes som nødvendig og sunt. Den sunne skammen kaller Kjellqvist (1995) for den røde skammen. Den er positiv og utfordrende, det er en følelse en har kontroll over. Den røde skammen fungerer som en slags indre grense som kan hjelpe oss å verne om det mest private og intime. Den usunne skammen kaller hun hvit, den er lammende og nedbrytende. Den hvite skammen forteller ofte om traumatiske opplevelser med seksuelle overgrep og vold. Den hvite skammen kan bryte ned en persons selvtilitt og egenverd, og ta kontroll og makt over personen.

Skamfølelsen er knyttet til identiteten da skammen handler om en negativ vurdering av selvet. Skammen får en altomfattende negativ effekt på hele identiteten i og med at det er selvet som angripes og som blir gjenstand for en negativ evaluering (Follesø 2003). Tanker som uttrykker ”jeg er ingenting, kun et objekt som kan brukes og invaderes”, kjennetegner skamfølelsen. Skamfølelsen kan føre til selvdestruktiv atferd som for eksempel selvskading og rusmisbruk. Denne atferden kan være med på å opprettholde traumet og offerposisjonen. Hvis skammen tar kontroll over personen, kan den på mange måter være med på å opprettholde en offerrolle. Ved en erkjennelse av identitetens mange sider, kan skammen igjen kontrolleres ved at en ikke trekker altomfattende konklusjoner om seg selv, og ved å overmanne den hvite skammen. På den måten kan offerrollen tidsavgrenses ved at en kan bryte ut av offerrollen.

Flere peker på hvilken skam det er for menn å bli misbrukt seksuelt. Skammen knyttes spesielt til forestillinger om mannlighet. Almedal og Danielsen (1994) trekker fram tre grunner til at skammen oppleves så intenst blant voldtatte menn²⁶. For det første ser det ut til at voldtekt, både blant kvinner og menn, skaper en passivitet og underkastelse som resulterer i en tilsynelatende liten aktiv motstand blant ofrene. For mennene blir denne passiviteten uforenlig med den kulturelle forestillingen og forventningen om mannen som

²⁶ De har intervjuet 6 voldtatte menn, som de har sammenlignet med kunnskap om kvinners situasjon. De konkluderer med at det er mange likhetstrekk mellom kvinner og menn i forhold til mestringsstrategier og langtidsvirkninger av overgrep.

sterk, aktiv og i stand til å forsvare seg mot farer. Mennene har med andre ord gitt slipp på (mandige) mestringsstrategier²⁷. For det andre føler de seg objektivisert²⁸. Mennene har ikke på samme måte som kvinnene blitt ”opplært” til at kvinnekroppen eller kvinnekjønnets er sårbart, noe som innebærer en forsterkning av sjokket når det først skjer. For det tredje føler de seg annerledes. De trodde ikke at menn kunne voldtas, så når de selv opplever en voldtekt, opplever de en identitetskrise²⁹. De føler seg annerledes enn menn generelt, samtidig som de ikke føler seg som kvinner, så hva er de da? Mennene konkluderer ofte med at det må være noe galt med dem siden de blir voldtatt til tross for at de er menn. Følelsen av å være annerledes kan forsterkes av offerrollen. En rolle som i stor grad er forbeholdt kvinner. De frykter at de skal bli stemplet som ”han som ble voldtatt”, noe som vil føre til at offerrollen vil skygge over resten av deres identitet. Skammen knyttes til tabu og kulturelle forestillinger om kjønn og seksuelle overgrep. Endringspotensialet ligger i å snakke seg ut av skammen og ved å bryte tabu (Almedal og Danielsen 1994: ; Isdal 1997: ; Langfeldt 1997).

3.5 Kulturelle forestillinger om offer, overgrep og kjønn

Det kan være vanskelig å forholde seg til begrepet og rollen offer. For hva er et offer, hvem er et offer, og hvordan oppfører et offer seg? Offerbegrepet problematiseres i stadig større grad i forskning, politikk, hjelpetilbud og blant ofrene selv. Offerbegrepet problematiseres og diskuteres ut fra hvilket innhold begrepet og rollen har, og hvilken destruktiv effekt dette innholdet har for ofrene selv. Resultatet har blitt at flere aktører på feltet har gått bort fra offerbegrepet og heller bruker begrepet utsatt. Det er den sosiale konstruksjonen av offeret jeg fokuserer på her, hvordan allmennheten ser på og forstår kategorien og merkelappen offer. I neste kapittel vil jeg se på hvordan den sosiale konstruksjonen offer setter rammer for og påvirker ofrene selv, både som en del av deres

²⁷ Almedal og Danielsen peker på at manglende motstand kan få forskjellige konsekvenser for kvinner og menn. Der menn vil føle mer skam fordi de ikke har levd opp til forestillingen om en sterk og uavhengig mann, vil kvinner kanskje heller føle (mindre skam og mer) skyld da de tilsynelatende har brutt noen implisitte kulturelle regler om oppførsel.

²⁸ Flere av forfatterne jeg tidligere har vært innom, som omtaler mannlige ofre, betegner denne objektiviseringen som en slags feminisering. Det ser ut til at feminiseringen både kan være forfatterenes tolkning, og/eller eventuelle informanternes tolkning.

²⁹ Mange av forfatterne jeg tidligere har vært innom, som omtaler mannlige ofre, diskuterer denne identitetskrisen. Krisen knyttes til kjønnsidentitet (mannlighetsforestillinger) og legning (er jeg homofil?).

offeropplevelse (og offerforståelse) og som en del av deres møte med andre og samfunnet generelt.

3.5.1 Forventninger til offerrollen

Lamb (1999) ser på populære bilder av eller forestillinger om offeret. Disse forestillingene er knyttet til hvordan ofre lever opp til offerrollen. Hun viser hvordan offentligheten konstruerer offeret som noe sykt og med evig lidelse. Det å synliggjøre og kjempe for ofre for seksualisert vold, er ikke lenger forbeholdt kvinnebevegelsen. Den politiske og feministiske bevegelsen har fått følge av ulike profesjoner innen helse. Dette har resultert i en forskyvning av fokuset på problemet. Fokuset har gått fra å se på seksualisert vold som et kollektivt, feministisk eller moralsk samfunnsproblem, til å bli et mentalt (og individuelt) problem. I dette perspektivet vil symptomavdekking, sykdomsklassifisering (diagnostisering av PTSS³⁰) og behandling stå sentralt. Patologisering eller sykeliggjøring av offeret er med på å gjenskape og opprettholde et negativt bilde av offeret, og da spesielt kvinnen som offer. Det kvinnelige offeret fremstår som svakt, passivt og sårbart for mentale lidelser. En risikerer å skille mellom kvinnelige ofre, hvor det kun er de med mest alvorlige symptomer eller lidelser som blir sett på som de egentlige ofre, mens alle andre fremstår som sutrete. Sykeliggjøringen har også ført til en spesialisering innen helsevesenet som er med på å gjenskape og opprettholde et bilde av offeret som lidende, et evig lidende offer som trenger langvarig terapi og oppfølging. Dette bildet forsterkes av manglende oppmerksomhet på ”suksesshistoriene” (Lamb 1999), historier om kvinner som takler eller bearbeider overgrepene. Bildet av det gjenreiste offeret er ikke bare usynlig, det blir også motarbeidet og diskvalifisert (for eksempel innen forskning og profesjon) ved at enhver som forsøker å fortelle en suksesshistorie blir redusert til et lidende offer. Bildet av det svake og sykeliggjorte offeret påvirker også rettsvesenet på en slik måte at sterke og gjenreiste ofre ikke fungerer overbevisende i retten. For å få en rettssak og dom må offeret fremstå i tråd med kulturelle forestillinger om offeret. Lamb viser hvordan en del kvinner derfor aktivt tilpasser seg offerrollen i rettsvesenet. Kvinnenes tilpasningsstrategi er med på å påvirke retten, samtidig som retten påvirker samfunnet ved å opprettholde og

³⁰ Post Traumatisk Stress Syndrom

legitimere dette bildet av offeret. I Norge ser det også ut til at rettsvesenet forventer at (kvinnelige) ofre må fremstå som svake. Kvinnens troverdighet ser ut til å øke hvis hun er nær et sammenbrudd, og da spesielt hvis medisinsk behandling er påkrevd (Grambo 2001). Samtidig vil troverdigheten synke hvis det går lang tid mellom overgrepet og anmeldelsen³¹, og hvis kvinnen tilsynelatende ikke har fått store psykiske skader (Soknes 2007).

3.5.2 Å oppnå offerstatus

Offerkategorien som en sosial konstruksjon, ser ut til å innebære en rangering mellom ofre hvor det kun er enkelte som oppnår en legitim offerstatus. Lamb trekker fram evighets- og lidelsesaspektet som de styrende prinsipper for offerrollen. Fraværet av (evig) lidelse er med på å gjøre offeret mindre troverdig. Men for i det hele tatt å oppnå en offerstatus er det flere kriterier som gjelder, og Christie (1986) har beskrevet noen av de kriteriene som må være oppfylt for at en person skal oppfattes som et ”ekte” offer. Han understreker at konstruksjonen ”ekte” offer ikke handler om konkrete mennesker, men om personer eller grupper av individer som nærmest automatisk får den legitime status av å være et offer. Det ”ekte” offer handler om en offentlig status på lik linje med for eksempel en helt, eller en bedrager. Han trekker fram fem kriterier ved offerstatusen. Offeret må være svakt, f.eks. sykt eller gammelt. Offeret må være involvert i et respektabelt prosjekt, for eksempel pleie sin syke søster. Hvor offeret befinner seg, er også viktig. Det må være legitimt for personen å være på det stedet, slik at hun ikke senere risikerer å bli beskyldt for å være der. For eksempel vil det være legitimt å befinne seg i byen på dagtid. Det er viktig at overgriper er stor, sterk og skremmende. Overgriper må i tillegg være ukjent, i den forstand at offeret ikke har en relasjon til overgriper.

Christie (1986) knytter offerposisjonen til kvinner, samtidig som han sier at kvinner ikke automatisk oppnår offerstatusen når de utsettes for overgrep. Dette handler blant annet om menns definisjonsmakt og kvinners økte status i samfunnet. Jo sterkere eller mer likestilt kvinnen blir, jo mindre troverdig blir hun. Det innebærer at kvinner som ofre må fremstå som sterke nok til å kreve sin offerstatus, men ikke for sterke slik at styrken går utover hennes troverdighet til å være et svakt offer. Dette er en vanskelig, men

³¹ Jeg ser nærmere på tida som går fra overgrep til anmeldelse i avsnitt 6.1

nødvendig, balansegang. Det er lettere å anerkjenne noen som ofre hvis det er en gruppe vi allerede syns synd på eller har dårlig samvittighet overfor. Sterke, eller ”normale” kvinner er det kanskje ikke så mange som syns synd på.

Christie (1986) trekker også fram overgripers påvirkning av offerstatusen. Det er en gjensidig avhengighet mellom offer og overgriper. Et ”ekte” offer forutsetter en ”ekte” overgriper. En ”ekte” overgriper fremstår som et dehumanisert og fjernt menneske, et slags kynisk monster (avvikerperspektivet), som klart kan distanseres fra alle ”normale” menn. Å skape en sydebukk er med på å fjerne oppmerksomheten fra overgripere flest. Jo mer vanlig overgriper fremstår, jo mindre ”ekte” oppfattes offeret. Dette blir spesielt problematisk i forhold til vold og seksuelle overgrep i nære relasjoner.

Våre forestillinger om ofre, både hvem som får offerstatusen og hva offerrollen innebærer, sier også noe om overgrepet og overgriper. Vi har med andre ord noen forestillinger om overgrepet som implisitt sier noe om hvem (en uskyldig kvinne og en avvikende mann), hvor (ute, offentlig plass) og hvordan (vold, tvang, trusler). Forestillingene om et typisk overgrep ser ut til å sammenfalle med overfallsvoldtekter. Som jeg var inne på i innledningen, er overfallsvoldtekter spesielt synlige i offentligheten, og det ser også ut til at de fleste domfellelsene handler om overfallsvoldtekter (Soknes 2007). Våre forestillinger om hvem offeret er og hvem overgriperen er, sier også noe om hvilke forestillinger vi har om kjønn. I neste avsnitt kommer jeg nærmere inn på våre forestillinger om kvinnelighet og mannlighet.

3.5.3 Ansvarets tvetydighet – forestillinger om kvinnelighet og mannlighet

Jeffner (1997) har i sin doktorgradsavhandling sett nærmere på kulturelle forståelser av voldtekt. Hun har intervjuet ungdommer om deres forståelse av voldtekt og bra sex. I disse ungdommenes forståelse knyttes (bra) sex til en del av en romantisk kjærlighet, mens voldtekt i prinsippet er alt som skjer etter at en jente har sagt nei. Denne prinsipielle forståelsen av sex og voldtekt er klart atskilte fenomen som gjensidig utelukker hverandre. Denne forståelsen blir utfordret i ungdommenes hverdag, spesielt i møte med voldtektshistorier. Det ser ut til at forståelsen av konkrete voldtektshistorier ikke alltid er like entydige som forståelsen på det prinsipielle plan, noe som åpner opp for en alternativ tolkning av hendelsen på bakgrunn av omstendigheter. Omstendighetene kan for

eksempel være hvordan kvinnen sier nei, samt forestillingen om avvikende menn. Hvordan kvinnen sier nei er knyttet til forestillinger om kvinnelighet. Jeffner tolker kvinnelighet som noe splittet, noe som kommer til syne i oppdelingen mellom hore og madonna. Disse er konstruert som gjensidig utelukkende kategorier. Madonna assosieres med det gode, uskyldig og aseksuelle og hore assosieres til utagerende seksualitet (som blant annet innebærer skyld). Forestillingen om hore uttrykker regler om hvordan kvinner bør kle seg og oppføre seg. Jeg har tidligere vært inne på at skyldfølelsen oppstår ved brudd på regler eller moralske forestillinger. Forestillingen om hore kan med andre ord gjøre kvinner mer tilbøyelige til å føle skyld rundt overgrep. En annen omstendighet er forestillingen om avvikende menn. Den avvikende mannen står i motsetning til den normale mannen. Kulturelle forestillinger om mannlighet knyttes også til seksualitet, en seksualitet vi forstår som aktiv og driftsstyrt. I følge Jeffner er det først og fremst mennenes seksualitet som avviker fra den prinsipielle forståelsen av hva bra sex er. Det er kvinnenes seksualitet som er slik seksualitet bør være, så sant hun ikke oppfattes som en hore hvis seksualitet avviker helt fra forestillingene om bra sex. Forestillingen om driftstyrte menn øker handlingsrommet for menn (de kan ha sex utenfor den romantiske kjærligheten), samtidig som den krymper kvinners handlingsrom, ved at menn kan ha sex med visse kvinner (forestillingen om hore). Det økte handlingsrommet tillater menn å slippe unna med en voldtekt ved at hendelsen kan tolkes som (dårlig) sex, noe som er kvinnens ansvar, eller ved at mannen distanserer seg fra avvikende menn ved å fremstå som normal, kjekk og grei. Hvis det likevel ikke er tvil om at denne tilsynelatende normale mannen har voldtatt, kan hendelsen omtolkes ved å skille mellom mannens indre og ytre. Mannens ytre er mannens handlinger, og disse kan unnskyldes ved å vise til hans indre og gode kjerne som er den egentlige sannheten om hvordan mannen er. Han er jo egentlig snill innerst inne. Den prinsipielle forståelsen av voldtekt og sex er mer åpen for forhandlinger gjennom omstendigheter, enn våre forestillinger om kvinnelighet (madonna – hore) og mannlighet (driftstyrte). Våre forestillinger om mannlighet og kvinnelighet kan resultere i at ingenting egentlig er voldtekt og ingen egentlig er voldtektsmenn, da alt kan omtolkes via omstendigheter (Jeffner 1997).

I denne studien representerer kvinner bra sex som må beskytte seg mot dårlig sex, ved å sette grenser for menns seksualitet som er styrt av drifter. Det er likevel noen kvinner som ikke ser ut til å leve opp til idealet om bra sex innenfor en romantisk kjærlighetsrelasjon. Disse kvinnene ser ut til å ha brutt noen regler om kvinnelighet, da de har tillat menn å leve ut sine drifter. Kvinners ansvar for seksualitet, og skillet mellom ærbare og ikke ærbare kvinner, har også vært en del av lovverket. Dahl (1994) viser hvordan rettsvesenet historisk har skilt mellom ”voldtagbare” og ”ærbare” kvinner. Retten har i dag formelt³² gått bort fra dette skillet, men hun antyder at rettssystemet fremdeles er preget av det. Flere rapporter støtter Dahls antydning om at kvinners troverdighet i stor grad er avhengig av hvordan kvinnen fremstår. Hennes klær og oppførsel er med på å gjøre henne enten ”voldtagbar” eller ”ærbar”. Voldtektsutvalgets rapport (Soknes 2007) fremhever at domstolenes bevisvurdering i voldtektssaker i stor grad er begrenset, noe som gjør troverdighetsvurderingen viktigere, og da spesielt kvinnens troverdighet. Troverdighetsvurderingen har vært knyttet til moral, hvor kvinnens atferd forut for voldtekten har vært avgjørende. Juryenes diskusjoner rundt skyldspørsmålet har i stor grad vært sentrert rundt forestillinger om ”tøytete” kvinner (forestillingen om horen) og ”kjekke” menn (avvikerperspektivet) (Soknes 2007). Likestillingssenterets og barneombudets rapport (Grambo 2001) viser liknende tendenser, hvor forestillinger om den ”forførende kvinnen”, ser ut til å forme en forståelse av kvinnen som ”medvirkende” til overgrepet. Hennes alkoholbruk, klesdrakt, relasjon til overgriper og manglende motstand har vist seg å være en sentral del av domstolenes vurdering (Grambo 2001).

Det er kanskje ikke så rart at aktører i og rundt rettssystemet er preget av kulturelle forestillinger om kjønn og seksualitet da rettssystemet mangler et maktperspektiv på seksualforbrytelser. I følge Dahl handler loven om ”å forebygge og reagere mot *ulovlig tilfredsstillelse av kjønnsdriften*” (Dahl 1994: 187, original kursivering). Loven er basert på prinsippet om kjønnsfrihet³³ mellom voksne. ”Full kjønnsfrihet innebærer rett til å bestemme med hvem, hvor, når og i hvilken form man ønsker seksuell kontakt, forutsatt

³² I avsnitt 5.5.1 ser jeg nærmere på skillet mellom formelle og reelle rettigheter i rettsvesenet.

³³ ”Sexfrihet” er kanskje et mer dekkende ord. Tidligere regulerte loven voksnes tilgang til sex, ved å kriminalisere sex utenfor ekteskapet. Etter hvert avkriminaliserte en sex mellom voksne, og i dag har en oppnådd full kjønnsfrihet mellom voksne.

at man finner partnere som samtykker” (Dahl 1994: 157). Samtykket blir sentralt for å avklare om det er sex eller overgrep en står ovenfor. Hvis samtykket mangler, eller hvis det er mangler ved samtykket (for eksempel ved vold, trusler og lignende), eller hvis samtykket er irrelevant (for eksempel ved incest eller seksuelle lavalder), vil det dreie seg om et overgrep (så lenge det kan bevises). All annen seksualitet er i prinsippet lovlig så lenge det foreligger et eksplisitt eller stilltiende samtykke (Dahl 1994: 157-158).

3.5.4 Offerposisjonens fordeler og ulemper

Som jeg har vært inne på tidligere, har kvinnebevegelsen kommet med et alternativt perspektiv på menns vold mot kvinner. Maktperspektivet og offerbegrepet brøt for eksempel med den tradisjonelle forståelsen av ”husbråk”. Offerperspektivet har hatt mange fordeler. Det har vært gunstig ut fra et rettighetsperspektiv, samtidig som det har bidratt til å forstyrre den allment aksepterte forståelsen av kvinners ansvar og skyld når det gjelder seksualitet (Høigaard 1993). I følge Høigaard var det derfor en lettelse for mange både politisk og moralsk å kunne ta i bruk offerbegrepet og -perspektivet. Det var også fruktbart å bruke det analytisk da det tillot en analyse av undertrykkelsesmekanismer i den seksualiserte volden. Det var både frigjørende og ubehagelig. Ubehagelig på grunn av offerbegrepets tvetydige betydning. Offerbegrepet har slått tilbake på kvinnene, da det vekker negative assosiasjoner knyttet til individuelle egenskaper, assosiasjoner som passivitet og svakhet. Når offerbegrepet forstås som en individuell egenskap, er det igjen hos offeret (eller kvinnen) problemet ligger. På den måten blir offeret ansvarlig for og skyldig i det som har skjedd. Offerbegrepet mister således en av sine viktigste funksjoner. Offerbegrepets tvetydige forståelse er ikke knyttet til ofre i sin alminnelighet, men spesifikt til området seksualisert vold. Det kan være en motstand mot kunnskap på dette området (Høigaard 1993).

Offerbegrepet er i dag blitt svært problematisk, og det avvises spesielt av støttesentrene og ofrene selv. I artikkelen ”Kvinner som handlende offer” ser Ericsson (1993) nærmere på det problematiske offerbegrepet. Kvinnebevegelsen kjempet for kvinners rett til å være ofre, men denne rettigheten medførte også en plikt, ”plikten til å være stakkarslig, svak, et passivt objekt for andres handlinger” (Ericsson 1993: 76). Mange offerorganisasjoner har kjempet mot denne plikten ved å gå bort fra offerbegrepet. I dag velger mange av

offerorganisasjonene (og ofrene selv) heller å bruke begrepet utsatt. Denne strategien er et forsøk på å komme bort fra det stakkarslige ved offerbegrepet og vise at ofrene er aktive. ”Å se seg sjøl som passivt objekt for andres handlinger, er uutholdelig for de fleste mennesker, [...]. Vi søker etter kontroll og mestring” (Ericsson 1993: 77). Behovet for å se seg selv som et aktivt, handlende subjekt, gjør at en tar i bruk ulike strategier som for eksempel avvisning av offerbegrepet. Slike strategier kan ha en bakdel, eller en bivirkning, de er med på å opprettholde undertrykkelsen og å usynliggjøre et samfunnsproblem. Kvinnen risikerer å falle i en felle hvor hun enten er et passivt og skyldfritt offer, eller et aktivt og medskyldig subjekt (Ericsson 1993).

Å være i en offerposisjon handler ikke om å være aktiv eller passiv, svak eller sterk, i følge Ericsson. Det handler om å være i en posisjon som setter rammer for hvilke strategier som er tilgjengelige. Offerposisjonen er en underordnet posisjon som setter andre rammer for handling enn den overordnede posisjon. Den overordnede har kanskje større handlingsrom, da det ligger andre muligheter i den posisjonen, men selv denne posisjonen har rammer som begrenser ens muligheter.

3.6 Oppsummering: kjønns implikasjoner for kvinner og menn

I dette kapittelet har jeg trukket fram problemet seksualisert vold. Jeg har sett både på den historiske utviklingen, og på hvordan problemet fremstår i dag. Den historiske utviklingen viser ulike forutsetninger for kvinnelige og mannlige ofre for seksuelle overgrep i dag. Kvinner har hatt en kvinnebevegelse som har drevet en synliggjøringskamp, hvor det å kjempe for offerrettigheter har resultert i ulike hjelpetiltak (både psykososiale og rettslige) som nå kommer disse kvinnene til gode. Kvinnekampen har vært med på å bryte tabu rundt seksualisert vold, den har gjort offerposisjonen tilgjengelig for kvinner (ved å tilbakevise kvinners ansvar og skyld for overgrep), og den har tilbudt kvinner et alternativt (makt) perspektiv på seksuelle overgrep. Likevel ser vi at forestillinger om kvinnelighet, som impliserer kvinners skyld og ansvar i forhold til overgrep, fremdeles dominerer i samfunnet gjennom forestillinger om offer og overgrep. Dette er forestillinger som speiles i retten, noe som gir tyngde og autoritet, samtidig som offerperspektivet står svakt i Norge. Disse kjønnede forestillingene skaper konsekvenser for kvinner i dag ved at offerposisjonen kan bli vanskelig tilgjengelig pga spørsmål om kvinners ansvar og skyld, eventuelt blir offerposisjonen lite attraktiv da den

assosieres med passivitet og stakkarslighet. Kjønnets konsekvenser for kvinner er med andre ord et offerideal som fungerer normgivende i forhold til kvinners oppførsel.

Mennene har ikke hatt en tilsvarende synliggjøringskamp slik at de fremdeles fremstår som relativt usynlige. De har ikke hatt noen til å kjempe for seg, noen som kunne ha brutt med tabu og forestillinger om mannlighet (skammen). Dette har blant annet resultert i et manglende hjelpetilbud. Samtidig har forestillinger om mannlighet (sterk, aktiv og uavhengig) og feminiseringen av offerrollen vært med på å gjøre offerposisjonen utilgjengelig for menn. Manglende offerposisjon er også med på å begrense menns tolkningsrammer da de ikke har tilgang til maktperspektivet, noe som gjør at de må forstå sine overgrep ut fra andre perspektiver. Overgriperposisjonen fremstår som lettere tilgjengelig, noe som gjør at forventet mestring går gjennom ”manndige” eller aggressive mestringsstrategier (jmf. forestillingen om at offer blir overgriper). De kulturelle forestillingene om mannlighet er med på å gjøre offerposisjonen lite tilgjengelig for menn, slik at kjønnets konsekvenser for menn er eksklusjon både fra (offer)posisjon og hjelpetilbud da de tilsynelatende tilhører ”feil” kjønn.

4 Offerperspektivet:

4.1 Offerposisjonens (u)tilgjengelighet

I forrige kapittel var jeg inne på kulturelle forestillinger om hva et ekte offer er. Jeg vil ta utgangspunkt i Christies (1986) karakteristikk av offerstatusen, når jeg nå går over til informantenes erfaringer med og assosiasjoner til seksuelle overgrep og offerrollen. I intervjuene har jeg blitt fortalt mange overgrepshistorier. Det er spesielt i en av historiene at kvinnen ser ut til å leve opp til offerstatusen.

Jeg som er katolikk hadde gått alene, og det var jeg ikke redd for, ned denne landeveien som da ikke er opplyst engang, i disse 15min ned til kirken for å gå på en kveldsgudstjeneste. Det var mørkt, og da jeg skulle gå opp igjen til der jeg bodde, så hørte jeg at det kom en motorsyklist bak meg. Jeg begynte å gå fortere og han kjørte fortere, [...] og tilslutt i hver fall så slang han fra seg motorsykkelen og prøvde å voldta meg. Jeg hylte og skrek, jeg tror faktisk det var det som skremte han litt. [...] det var slåsskamp, men jeg klarte å rive meg løs.

I denne historien oppfyller kvinnen de fleste kriteriene ved offerstatusen. Som ung kvinne kan hun oppfattes som relativt svak, i hvert fall sammenlignet med mannen på motorsykel. Hun er involvert i et respektabelt prosjekt, ved at hun er katolikk og på vei til en kveldsgudstjeneste. Hun kan ikke klandres for å ha vært på denne landeveien. I stedet syns vi kanskje heller synd på henne, som måtte gå alene på denne lange, øde og mørke veien. I tillegg er overfallsmannen ukjent og truende og har overtaket i situasjonen, bl.a. pga motorsykkelen. Kvinnen har likevel tatt sine forhåndsregler og prøvd å komme seg unna mannen. Til slutt har hun også gjort det eneste riktige, ved å kjempe aktivt i mot overgrepet. I alle de andre overgrepshistoriene jeg ble fortalt var det langt færre kriterier ved offerstatusen som var oppfylt. Kvinnen som opplevde dette overgrepet er selv klar over hvilken status overfallsvoldtekt har i samfunnet.

Jeg tror selvfølgelig at de som får mest respekt av samfunnet, ja respekt og respekt, men som får høyest status i gåseøyne er jo de voldtektene som skjer sånn som jeg opplevde at du blir overfalt, og at det gjerne er en fremmed person, at du blir dratt med inn i buskene og alt det der, ikke sant. Dessverre så tror jeg at hvis du er gift og på en måte påtvinges mot din vilje i ditt eget hjem, så tror jeg at grenseoppgangene der er langt vanskeligere. Jeg tror ikke det er det folk vil oppfatte som voldtekt. Til og med jeg ville først tenke overfallsvoldtekt med ukjent person selv om jeg utmerket godt vet at det kan være en du kjenner.

Alle kvinnene jeg snakket med er klar over overfallsvoldtektens status i vårt samfunn. Når jeg ba dem beskrive deres umiddelbare tanker om ulike begreper som voldtekt og offer, var det flere av kvinnene som trakk fram dette spesifikke voldtektsscenariet når de skulle beskrive en typisk voldtekt. De mente også at forestillingen om den typiske voldtekten er framherskende blant folk flest og på samfunnsnivå. Flere av kvinnene forteller at deres egen erfaring med seksuelle overgrep har vært med på å endre deres forestillinger om seksuelle overgrep i sin alminnelighet. For mange oppstår det et skille³⁴ mellom før og etter overgrepet, hvor de før var mer preget av kulturelle forestillinger om seksuelle overgrep, og hvor de etter overgrepet har fått et mer nyansert syn på overgrep. En kvinne viser hvordan hennes forestillinger om voldtekt har endret seg med overgrepserfaringen.

Jeg har jo sovet en tornerosesøvn og trodd at det skjedde i et bakrom ute på gata eller langs en mørk landevei, på øde steder hvor det er lite folk til stede som kan være vitner. Men nå vet jeg jo at der overgriper har størst beskyttelse det er i hjemmets lune rede. Nå vet jeg at det er i den private sfære det skjer, dessverre.

De fleste av de jeg snakket med hadde opplevd overgrep i den private sfære, og de hadde en form for relasjon til overgriper. Relasjonen ser ut til å være med på å forstyrre bildet av hendelsen og av overgriper. For mange blir det ”for smertefullt å bruke ordet voldtekt om en person som de har betraktet som en tillitsperson.” I de fleste historiene var det også lite vold med i bildet. Mange opplever likevel at forestillingen om den typiske voldtekten preger deres møte med andre.

Veldig mange ser på voldtekt som at du har fått juling og at de har slått deg og sparka deg og revet av deg klærne og ødelagt dem. Det er sånne tilfeller man på en måte hører om liksom, og sånn det blir fremstilt i media og sånne ting. Men det er på en måte nok at jenta sier nei og gutten gjør det fremdeles. Han trenger ikke å slå liksom, han kan bare rett og slett holde deg i gulvet eller i bordet eller hvor det nå enn er liksom. Det er det alle spør om liksom, ja ble du slått eller, nei jeg ble ikke slått liksom, ja men, ja men. Hvor liksom alle forestiller seg at du kommer med blåveis og sprekk i leppa.

Offerforestillinger som er knyttet til overgrepsforestillinger (overfallsvoldtekten) preger alle de jeg har intervjuet. Det er kun en av de kvinnene jeg snakket med, som i en enkelt situasjon oppfylte de fleste kriteriene til offerstatusen. I alle de andre tilfellene avvek

³⁴ Dette skillet kommer jeg nærmere inn på i avsnitt 6.1.1.1.

overgrepene og kvinnene fra kulturelle forestillinger om voldtekt og offer. Det ser ut til at flere blir usikre på hvordan de kan forstå sine egne erfaringer, når disse avviker fra kulturelle forestillinger i forhold til sted, hendelsesforløp, overgriper og egen oppførsel. Overgrepserfaringen har likevel ført til at kvinnene ser det urealistiske i de kulturelle forestillingene, noe de i mindre grad gjorde før overgrepet. Samtidig speiles ikke denne erkjennelsen hos andre uten overgrepserfaring eller i samfunnet for øvrig, noe som får både direkte og indirekte konsekvenser for kvinnene.

Offer- og overgrepsforestillingene er med på å gjøre offerposisjonen utilgjengelig for disse kvinnene, da de avviker fra disse forestillingene. Samtidig vil forestillinger om kvinnelighet også være med på å gjøre offerposisjonen utilgjengelig, da spørsmålet om skyld ikke er entydig.

Jeg hadde ikke tørt å.. asså hvis jeg hadde vært i en ny vennegjeng da, hadde gått rundt og klina med folk og hatt one-night-stands og sånn, så tror jeg det skulle tatt meg veldig mye før jeg hadde turt å si til noen av dem at jeg hadde vært voldtatt. Det handler vel om den der skyldfølelsen.

Kvinnen kobler sin skyldfølelse til hennes egen (seksuelle) atferd, og viser hvordan hun selv er klar over implisitte regler om kvinnelighet. Det å bryte disse reglene vil kunne innbære at offerposisjonen blir utilgjengelig da hun ikke har oppført seg som en ”ordentlig” kvinne (jmf. forestillingen om madonna). Hun er redd for at andre skal tro hun er medskyldig i voldtekten.

’Har du bedt om det? Hva hadde du på deg? Hvor full var du? Hvem dansa du med?’ Jeg presiserer jo veldig nøye når jeg forteller om den kvelden, at jeg var ikke spesielt full. Men jeg kunne ha vært dritings, det skulle ikke ha skjedd likevel!

Kvinnen er veldig klar på at det ikke går an å skille mellom kvinner på bakgrunn av deres oppførsel. Hun ønsker å utfordre våre forestillinger om horen, ved å tilbakevise forestillingen om ”voldtagbare” kvinner. Hun er likevel redd for å bli oppfattet som en ”voldtagbar” kvinne, og dette er med på å regulere oppførselen hennes i etterkant av overgrepet. Trusselen om å bli stemplet som en hore henger over henne.

Jeg har ikke noe lyst til at folk skal tro at jeg har bedt om det. Du har jo alltid hatt det på skolen, hvor folk svarer hun er så tøye liksom. Hvis hun plutselig hadde kommet og ropt rødt flagg, rødt flagg jeg har blitt voldtatt, så kanskje det hadde tatt folk litt å tro på det. ”Hun er jo så løssluppen, hun har sikkert vært med på det”. Og det er så

skummelt den der holdningen der, og det fins det alt for mye av. For man skal jo få lov til å gå ut om sommeren i kort skjørt og høye hæler, gå å danse og drikke og kose seg, asså for gutta får jo lov, hvorfor skal ikke vi få lov? Det er jo helt fjasete at vi ikke skal få lov til å gå ut og ha det like morsomt vi. Det er jo ingen som har rett til å gjøre det der uansett.

Kvinnen mener det er urettferdig at det bare er kvinners oppførsel som reguleres, og at mennene i mindre grad blir holdt ansvarlige for sin oppførsel. Spørsmål om skyld og ansvar reflekteres både i kvinnes skyldfølelse og oppførsel, og i deres møte med andre.

For flere av kvinnene er skyldfølelsen så direkte knyttet til deres utseende og oppførsel at de blir nødt til å endre seg selv for å beskytte seg mot overgrep. En kvinne hadde fått tilbakemeldinger på at hennes rolle i voldtekten ikke var helt uskyldig, da hun tidligere både hadde flørtet med overgriper og latt han være på rommet hennes. Samtidig fikk hun høre av overgriper etter voldtekten at hun var så deilig at han ikke kunne la være. Da en omsorgsperson i tillegg hadde forståelse for overgripers perspektiv, ble hun nødt til å endre på utseendet.

Da går det liksom på meg som person, og på mitt utseende, og hva kan jeg gjøre med det? Jo jeg kan prøve alt jeg kan å ikke se bra ut liksom, så jeg la på meg 30 kg etter overgrepet, for å ikke se bra ut lenger. Fordi at hvis du syns at jeg ser bra ut, hvis du gir meg et kompliment, med så pen du var i dag, så betyr det at da kan du voldta meg for da er det greit. Og da gjorde jeg ganske mye for å ikke se bra ut.

Forestillingen om overgriper som driftstyrt gjør at kvinnen må sørge for å ikke friste overgriper, for da risikerer hun å bli voldtatt. Kvinnens skyldfølelse skapes, eller i hvert fall forsterkes utenfra, da hun har blitt fortalt at det er hennes skyld.

Selv om kvinner har en tilgjengelig offerposisjon, ser vi hvor vanskelig det er å leve opp til denne posisjonen. Kulturelle forestillinger om ofre, overgrep og kjønn (kvinnelighet) er med på å ekskludere de fleste kvinnene. Kvinnes offeropplevelse påvirkes av de kulturelle forestillingene ved at de påføres en skyldfølelse og ved at de i liten grad får muligheten til å innta en offerposisjon. Jeg vil i de neste avsnittene se på hvordan kjønn er med på å gjøre offerposisjonen utilgjengelig for mennene.

4.1.1 Feminiseringen av offerrollen

I forrige avsnitt viste jeg hvordan forestillinger om kvinnelighet var med på å gjøre offerposisjonen utilgjengelig for kvinner. Jeg vil her se på hvilke forestillinger som

påvirker menns offerstatus. I intervjuene fikk jeg informantene til å reflektere rundt kjønn og overgrep. Her er noen av deres assosiasjoner. ”Ordet incest, ja det er jo selvfølgelig seksuelle overgrep innenfor nær familie ikke sant. Folk flest ville vel bare tenke, og det gjorde jeg også i begynnelsen, at det er liksom far og datter.” Kvinnens assosiasjon til incest er svært kjønns spesifikk. Overgriper er en mann og offeret ei jente. I intervjuene la jeg merke til at de fleste omtalte overgriper med hankjønn og offeret med hunkjønn. En av dem reflekterte spesifikt rundt offerets kjønn.

Jeg tror det er forventet blant menn å ha enda mer styrke enn kvinner. Det tror jeg nok. Det her er egentlig litt diffust. Jeg føler i hvert fall at det er mer allment akseptert at kvinner blir utsatt for overgrep, stakkars dem ikke sant, det er jo mannen som da er (knipselyd) sånn, det er mye mer allment akseptert enn hvis da en mann kommer inn og sier jeg har blitt voldtatt av en mann. Det går vel på at kvinnene er, jeg kan ikke utstå ordet det svake kjønn, men på en måte da i hvert fall er fysisk mindre sterk.

Kvinnen som det svake kjønn understrekes med forventninger knyttet til mannsrollen. ”Jeg tror det har noe med mannsrollen å gjøre. De skal jo være den sterke, den som hamler opp, ikke sant.” En annen kvinne peker også på mannsrollen i forbindelse med mannlige ofre.

Jeg tror vel at det er vanskeligere for menn å oppleve voldtekt, fordi veldig mange menn har den oppfatninga at de skal være den tøffe, sterke, de skal beskytte både seg selv og sin familie. Når de blir voldtatt som det òg var for meg, for jeg har alltid vært veldig sikker på meg selv, sikker på at jeg ville takle det, og at jeg ville sloss som en katt ikke sant. Å oppleve å ikke kunne forsvare seg mot noe sånt, er kjempevanskelig. Det er kjempe tungt å bære og skulle leve videre med, og jeg tror vel kanskje at mange menn vil oppleve det verre enn mange kvinner, spesielt når de da ikke har det oppbackingssystem som vi faktisk har tilbud om hvis vi ønsker det. Jeg tror mennene har mye lengre å gå.

Kvinnen kommer også inn på hvor feminisert og kvinnedominert hjelpetilbudet er. Dette følger hun opp med å si: ”Jeg tror det er mye lettere for en jente å bli mottatt, fordi at det er mer akseptert og mer vanlig at det er jenter som blir voldtatt, fordi at det er flest kvinnelige organisasjoner som har flagga med det.” Hun nevner kvinneorganisasjonene som pådrivere i kampen mot seksuelle overgrep, og antyder på den måten at det institusjonelle nivået på mange måter er feminisert. Men hvis det er kvinner som organiserer hjelpen for kvinner, er ikke da mennene interessert i å søke hjelp? En kvinne reflekterer i forhold til menn og det å søke hjelp. ”Jeg tror at generelt så er det lettere for

jenter å si sånne ting. Ofte er jo jenter mye flinkere til å prate og tørre å si noe, selv om jeg overhodet ikke var noe flink til å si noen ting før.” Kvinnen knytter det å søke hjelp og det å prate om ting, til en slags kvinnelig egenskap. Dette til tross for at hun ikke føler seg spesielt ”kvinnelig” på denne måten, hun har hatt problemer med å si ifra om overgrepene og søke hjelp. Kvinnenes assosiasjoner til og refleksjoner rundt kjønn og seksuelle overgrep, bekrefter på mange måter mitt inntrykk av at både temaet seksuelle overgrep og hjelpetilbudet for de med overgrepserfaring, på mange måter er kjønnnet.

En av mennene jeg intervjuet reflekterer noe over kjønn og overgrep. Da vi snakket om forskjellene mellom kvinner og menn sier han: ”Men når det er en dame som blir voldtatt av en mann, så er det et annet kjønn vet du, men liksom når det er en mann og en mann, nei jeg vet ikke, kanskje det er derfor det er litt mer åpenhet om damer, jeg vet ikke.” Det ser ut til at han har en formening om at det er knyttet mer tabu til samme kjønn (”homoseksuelle”) overgrep enn til forskjelling kjønn (”heteroseksuelle”) overgrep. I tillegg knytter han ”homoseksuelle” overgrep til menn, og på den måten opprettholder han tanken om at menn er overgripere, og at kvinner ikke er det. Offerbegrepet knyttes til begge kjønn, mens overgriper fremdeles framstår som mannlig. Litt senere uttaler han seg om kvinnelige overgripere. ”Ja, for det er liksom ikke, det er sjeldent at en mann blir voldtatt av en dame (ler litt), det går den veien, men da ville dem ikke sagt det sikkert, kanskje, det er flaut, neida, men det er, jeg vet ikke.” Her peker han på skammen som er knyttet til det å bli voldtatt av en kvinne. Skammen og tabuet kan hindre informasjon om slike hendelser. Til slutt snakker vi om en sak i mediene hvor en kvinne har blitt dømt for voldtekt på en mann. Han forteller om noen av reaksjonene han har fått på den saken. ”Ja, for det er noen, sånn som jeg har hørt av noen på jobben, i all verden hvis det hadde vært meg, så hadde jeg bare vært glad til. Litt sånn, ja det må jo være deilig, at de har den der.” Her fokuserer han på hvilke konsekvenser menn risikerer hvis de er åpne om heteroseksuelle overgrep. De risikerer å bli latterliggjort og overgrepet bagatelliseres hvis overgriper er en kvinne.

Informantenes overgrepsassosiasjoner er i stor grad kjønnsspesifikke, hvor offerrollen i stor grad er beholdt kvinner, og hvor overgriperrollen i stor grad knyttes til menn. Feminiseringen av offerrollen og maskuliniseringen av overgriperrollen er med på å gjøre

offerposisjonen utilgjengelig for mennene. En av kvinnene peker på hvordan manglende mannekamp er med på å gjøre offerposisjonen utilgjengelig for menn.

En ting er at det er vanskelig for en kvinne å bli akseptert ved voldtekt. En annen ting er at det faktisk er ganske mange menn som opplever å bli voldtatt, og de har en enda større barriere å krysse, men de tør ikke å stå frem for de har ingen organisasjoner som kjemper for dem. Og jeg syns vel egentlig at voldtekt ikke lenger bare er en kvinnesak. Det er noe som kan skje alle, uansett status og kjønn.

4.1.2 Manglende offerposisjon og hjelpetilbudet

Hvordan forholder mennene seg til hjelpetilbudet, når de i liten grad har mulighet til å innta offerposisjonen. Kan feminiseringen av offerrollen ha påvirket hvordan mennene forholder seg til hjelpetilbudet? I metodekapittelet var jeg inne på hvor feminisert hjelpetilbudet er, da det stort sett er drevet av og for kvinner. Jeg vil her se på hvilke konsekvenser dette har fått for de mennene jeg intervjuet. Jeg spurte dem hva slags hjelp de hadde fått i etterkant av overgrepene. En fortalte at han tidligere hadde søkt hjelp i helsevesenet.

Jeg har søkt hjelp av en psykiater, men det hjelper ikke å snakke med dem, fordi at når jeg begynte å fortelle hva som hadde skjedd, da stirra dem bare ut i lufta. Dem hørte ikke på meg, det var akkurat som om dem var helt i andre tanker. Og da tenkte jeg at dette er det ikke noe vits i, vi bare dropper det der. Hadde dem f.eks. hjelpt meg, og sagt vi skal prøve å hjelpe deg, det var ikke tegn til noen ting. Det var bare at jeg begynte å få den følelsen av at det er min skyld, sånn følte jeg det.

Informanten forteller ikke noe mer om dette terapiforsøket. Han tidfester det ikke, men jeg får et inntrykk av at terapiforsøket ligger noen år tilbake i tid. Det kan være ulike grunner til at terapiforsøket ikke fungerte, det kan hende psykiateren ikke var kompetent nok på temaet seksuelle overgrep. Det kan og tenkes at det var manglende kunnskap om seksuelle overgrep generelt på den tiden han oppsøkte helsevesenet, eller det kan hende at det var spesielt lite kunnskap om seksuelle overgrep på gutter/menn. Tabu i forhold til seksuelle overgrep generelt, og spesielt i forhold til menn, kan på mange måter ha påvirket hvordan hjelpetilbudet har vært organisert og hvordan det forholder seg til menn med overgrepserfaringer.

Litt senere spør jeg informanten om han nå kunne tenke seg å søke hjelp hos en psykolog igjen. ”Nei, jeg blåser i det nå, jeg har blitt så åpen nå at jeg kan sitte og fortelle

ting, og hva som har skjedd.” I intervjuet får jeg i stor grad bekreftet at han er åpen om overgrepene. Han forteller meg mye fra selve overgrepene.

Jeg fikk generelt et inntrykk av at han hadde et stort behov for å snakke om overgrepene, et behov som kanskje kunne ha vært dekket gjennom terapi. Slik jeg forstår svaret hans, assosierer han terapi mer til det å bli komfortabel med å snakke om overgrepserfaringene, enn til det å få snakket ut om, og bearbeide overgrepene. Det kan hende han ikke ser terapiens fulle potensial. Alle mine mannlige informanter avviste psykologhjelp. En av informantene begrunner det på denne måten. ”Nei det skulle jeg klare selv uten å gå der, skulle ordne opp i det selv.” Dette utsagnet kan tolkes på flere måter. Kanskje klarer han å ordne opp i dette selv. Hvis ikke kan det tenkes at han bagatelliserer problemet, eller så overdriver han sin egen mulighet til å håndtere slike problemer. Men en kan også tolke svaret hans som et *ønske* om å takle det selv. Det er kanskje en forventning til at han skal klare det selv, i og med at det er få muligheter i hjelpetilbudet. Denne forventningen kan ha sitt utgangspunkt i forestillinger om mannlighet, hvor mannen blir sett på som den sterke og uavhengige. Det å oppsøke hjelp kan innebære et nederlag, eller skam for ham, da han ikke har levd opp til forestillinger om mannlighet.

I Oslo fins det et støttesenter som spesielt henvender seg til seksuelt misbrukte menn. På spørsmål om de har hørt om støttesenteret, svarer en av informantene: ”Nei jeg, eh ja jeg har hørt om det, men det er ikke noe vits i at jeg, jeg snakker mest med kona mi nå, om dette.” En av de andre informantene sier også at han kjenner til senteret, men at han ikke har tatt kontakt med det. Jeg ber han begrunne hvorfor.

Jeg har ikke tenkt på det. Det er jo en stund siden nå vet du, så. Jeg har det jo bra nå.. for så vidt. Ikke noe plager nå.

Det han sier her syns jeg på mange måter karakteriserer mitt mannlige utvalg. Det inntrykket jeg stort sett har fått i intervjuene, er at de i stor grad ikke ser hjelpetilbudet som relevant for dem. I tillegg begynner det å bli såpass lenge siden de opplevde overgrepene at de på mange måter har lært seg å leve med dem. En av informantene forteller at han en gang holdt på å gå til en psykolog fordi hans nærmeste ønsket det. Det endte med at han ikke gikk, og jeg ber han begrunne hvorfor. ”Nei.. nei.. jeg hadde ikke noe lyst, eller grua meg til det, det var kanskje det som gjorde det.” Jeg fikk generelt et

inntrykk av at alle mine informanter uansett kjønn, opprinnelig hadde hatt en høy terskel for å søke hjelp. Når han sier at han ikke ønsket å gå til psykologen så tror jeg det er noe som kjennetegner mange i en slik situasjon.

Det ser ut til at de mennene jeg har intervjuet på mange måter ikke passer inn i en rolle som hjelpemottaker i forhold til seksuelle overgrep. De både ekskluderer seg selv og blir ekskludert fra feltet. Denne ekskluderingsmekanismen kommer fram på ulike måter. Det virker som om de selv til en viss grad ikke ser at terapi er noe som angår dem. I tillegg har de kanskje en forventning om at dette er noe de kan takle selv. Til slutt har de også de samme tersklene kvinner har til å søke hjelp. Disse årsakene kan være påvirket av hvordan hjelpetilbudet er organisert i forhold til kjønn. Mennenes offeropplevelse ser ut til å være påvirket av forestillinger om overgrep og kjønn da de tilsynelatende er ekskludert fra offerposisjonen og hjelpetilbudet.

4.1.3 Mannekjønnets tvetydighet – overgriper eller offer

Det ser ut til at mannekjønn i stor grad assosieres til overgriperrollen når det er snakk om seksuelle overgrep. Dette får ulike konsekvenser for både kvinnene og mennene. For en del av kvinnene blir det vanskelig å forholde seg til menn generelt etter overgrepet. Disse kvinnene er utrygge på menn, og de er i variert grad skeptiske til menn. Noen opplever en voldsom skepsis mot menn.

Jeg var veldig sånn at når jeg skulle til politiet, så skulle jeg snakke med en dame, og jeg skulle ikke ha psykolog hvis jeg fikk en mann, og det var ikke måte på liksom. For jeg tenker at en mann kan gjøre det selv, så han vil jeg ikke prate med. Jeg har blitt mannehater de lux da. Hater mannfolk (ler) liksom. Jeg var veldig guttegærn før, men det har gått fort over for å si det sånn.

Andre uttrykker en litt mer dempet skepsis mot menn.

De tidligste årene så var det veldig viktig at det var en kvinnelig terapeut. Han gestaltterapeuten han var homse så det var egentlig litt sånn av den grunn (latter) litt enklere, for han var jo den første mannlige jeg hadde da (latter), så det var litt sånn tryggere liksom sånn, av en eller annen grunn (latter).

For denne kvinnen er skepsisen mot menn først og fremst knyttet til heteroseksuelle menn. Homofile menn representerer en trygghet. Flere av kvinnene hadde likevel ingen formening om psykologens kjønn, det viktigste var at terapien fungerte.

Mennene jeg snakket med var også i ulik grad preget av mannekjønnets assosiasjon til overgriperrollen. Samtidig skiller mennene mellom menn, slik også noen av kvinnene gjorde det, hvor de retter skepsisen kun mot enkelte grupper menn. ”Jeg har jo problemer nå med homo, asså si hvis jeg ser homoer og sånt, livredd asså. Jeg vet ikke om det er pga at jeg har blitt tatt sånn, jeg vet ikke.” Assosiasjonen til homofili skaper en trygghet for kvinner, mens det representerer fare og skaper frykt blant menn.

Mennene assosieres til to ulike posisjoner i forhold til seksualitet (seksuell orientering). Mannekjønnets tvetydighet kommer delvis til syne gjennom kvinner og menns usikkerhet i forhold til mannens posisjon. Mannens posisjon kan representere en fare eller trygghet avhengig av offerets kjønn. Samtidig kan mannekjønn i seg selv representere en fare, slik også enkelte kvinner frykter menn i sin alminnelighet. En mann ser ut til å være preget av mannekjønnets assosiasjon til overgriperrollen. I intervjuet ønsket mannen å fortelle meg en liten hemmelighet. Han hintet til hemmeligheten gjennom hele intervjuet, men det er først rett før han skal gå at han forteller meg om hemmeligheten. Han forteller meg om en annen mann han vokste opp med, som også ble misbrukt som barn. Denne mannen er i gang med en oppgjørsprosess. ”Han ble jo, han ble jo sånn etterpå selv. Han ble jo ov.. overgriper selv.” Han forteller at han en gang ble bedt hjem til denne mannen, når han hadde tre små gutter på besøk. ”Og så ville han absolutt at jeg skulle kle av meg og, og skulle liksom ta på.. nei, nei, nei. Jeg gikk etter 5 min.” Han stiller seg kritisk til mannens oppgjørsprosess.

Nei, men det har jeg tenkt på mange ganger, at han står der i en sånn erstatningsgreie, og så har han gjort det så mange ganger selv. [...] Nei (sukker), det er rart. At du tør, være med på noe sånt, du skulle ha holdt kjeft. Nei. [...] han får jo sikkert høyeste erstatning, det er jo ikke riktig.

I historien tar han offerrollen, og han diskvalifiserer mannens oppgjørsprosess. Jeg tror han har et behov for å distansere seg fra denne mannen og det han driver med. Han ønsker å understreke at han selv ikke har blitt en overgriper. Det kan se ut til at han ønsker å posisjonere seg i forhold til offer-blir-overgriper – forestillingen. Jeg har tidligere vært inne på hvordan kvinners oppførsel er med på å bestemme om hun blir akseptert som et ”ekte” offer. Kanskje dette også gjelder for mannlige ofre. Mannens behov for å synliggjøre hva han ikke har gjort, tolker jeg som et forsøk på å hevde sin offerstatus. Det mannlige offeret er i stor grad knyttet til overgriperrollen, noe jeg var

inne på i forrige kapittel. Innen forskning og terapi har dette synet vært dominerende. I tillegg ser det ut til at overgriperens kjønn ofte assosieres til menn. Dette offerbildet er ikke spesielt gunstig for de som kun er ofre, og som ikke senere blir overgripere. For å rette på den mannlige offerstatus, blir det derfor viktig å holde offer- og overgriperrollen klart atskilt. Hvis de skal aksepteres som ”ekte” ofre, er det viktig å holde offerkategorien ”ren”. Der kvinnelige ofre risikerer å ikke bli akseptert som et ”ekte” offer, men heller tolkes som medskyldige på grunn av sin oppførsel, risikerer mannlige ofre å ikke bli anerkjent som ”ekte” ofre, på grunn av deres status som potensielle overgripere.

4.2 Ulike tolkningsrammer

Som jeg var inne på i kapittel tre, har fenomenet seksuelle overgrep vært, og er preget av tabu. Den historiske utviklingen har skapt ulike forutsetninger for kvinner og menn, som igjen har skapt ulike posisjoner med ulike tolkningsmuligheter. Kvinnebevegelsen har utfordret tabu rundt seksuelle overgrep og åpnet opp for en offerposisjon for kvinner. Offerposisjonen er således tilgjengelig for kvinner, mens den i mindre grad er tilgjengelig for menn. Offerposisjonen har vært gunstig for kvinner da den har tilbudt kvinner et alternativt perspektiv på seksuelle overgrep; maktperspektivet. Maktperspektivet har utfordret våre forestillinger om hvem som har skylden og ansvaret for et overgrep. Det fritar kvinner for skyld. Maktperspektivet er imidlertid ikke det eneste tilgjengelige perspektivet på overgrep for kvinner, offerposisjonen er også tilgjengelig gjennom kulturelle forestillinger om kvinnelighet. En offerposisjon som har sitt utgangspunkt i forestillinger om kjønn, vil implisere en forhandling om ansvar og seksualitet. Når kvinnelighet forstås som splittet (hore – madonna) og mannlighet som driftsstyrt, må en forhandle om ansvar gjennom kjønn for å kunne vurdere om hendelsen er et overgrep eller ikke. Forestillinger om kjønn er med på å gjøre offerposisjonen utilgjengelig for de fleste kvinner, da den er avhengig av kvinnens oppførsel (forestillingen om horen). Dette perspektivet er preget av forhandlinger om skyld og ansvar, og jeg har derfor valgt å kalle det ansvarsforhandlingsperspektivet. Dette perspektivet reflekteres også i stor grad i retten, da troverdighetsspørsmålet knyttes til en vurdering av kvinnens oppførsel rundt overgrepet, noe jeg var inne på i forrige kapittel.

Feminiseringen av offerrollen, i kombinasjon med forestillinger om mannlighet (sterke, aktive, driftsstyre), ekskluderer menn fra offerposisjonen. Mennene har heller ikke hatt noen som har utfordret tabu og kjempet fram en offerposisjon for dem. Menns tilsynelatende eksklusjon fra offerposisjonen, gjør at de må posisjonere seg på andre måter, noe som innebærer at de i mindre grad har de samme offerperspektivene tilgjengelig (som for eksempel maktperspektivet). Som jeg har vært inne på under avsnittet om tabu i forrige kapittel, vil kulturen kunne sette rammer for våre forståelser av overgrep, da den tilbyr oss enkelte fortellinger (for eksempel maktperspektivet eller ansvarsforhandlingsperspektivet), mens andre fortellinger er tabu. Overgrep på menn er i større grad forbundet med tabu, noe som gjør at mennene blir nødt til å forstå sine overgrep ut fra andre fortellinger (eller perspektiver). Deres tolkningsmuligheter er i mindre grad knyttet til det tradisjonelle offerperspektivet, og deres erfaringer assosieres heller til seksuell orientering, noe som også kommer til syne i deres fortellinger om overgrepene. Jeg har valgt å kalle dette perspektivet for homofiliperspektivet.

Jeg vil nå se nærmere på hvordan kvinnene og mennene tar i bruk disse tre ulike perspektivene, eller fortellingene som finnes i kulturen. Perspektivene representerer noen mulige forståelser av seksuelle overgrep, og jeg har valgt å ta utgangspunkt i disse tre, da det er de som er fremtredende i mitt materiale. Disse perspektivene vil henge sammen med deres forståelse av offerbegrepet, og jeg vil derfor også trekke fram deres tanker om dette begrepet. Som jeg var inne på i forrige kapittel har offerbegrepet blitt problematisert, da det vekker negative assosiasjoner som knyttes til individuelle egenskaper ved ofrene. Assosiasjoner som passivitet, svakhet og stakkarslighet. Dette gjør at flere og flere kvinner går bort fra offerbegrepet og heller bruker begrepet utsatt.³⁵

4.2.1 Maktperspektivet

En kvinne beskriver voldtekt på denne måten. ”Man kan kanskje tenke, når man ikke har gjennomgått det selv, at voldtekt handler om sex, men det gjør det jo absolutt ikke. Det er bare en maktdemonstrasjon ut av en annen verden. Du tror du har kontroll på livet ditt;

³⁵ Maktperspektivet og ansvarsforhandlingsperspektivet, preger alle kvinnene i varierende grad, og er ikke begrenset til de kvinnene jeg trekker fram her. Det samme gjelder for deres assosiasjoner til offerbegrepet. Et annet perspektiv som til en viss grad var en del av kvinnes forståelsesramme, var avvikerperspektivet, hvor overgriper fremstår som syk eller annerledes (jmf. Christies ”ekte” overgriper, se side 44). Dette perspektivet var mindre framtrædende og blandet seg med de andre perspektivene.

’ha ha, det tror ikke jeg!’” Denne kvinnen tar i bruk maktperspektivet, samtidig som hun problematiserer tendensen til å blande sammen sex og overgrep. Men sex er noe kvinnen kan kontrollere, i motsetning til overgrepet, som i stedet tar kontrollen over kvinnens liv. Det å ha muligheten til å ta kontroll over en annens liv er makt.

Det må ikke ses på som sex, det må ses på som maktmisbruk, virkelig ydmykende på det verste. Se, hva jeg kan gjøre med det. Ha, ha! Se da, ikke sant. Du har ikke noe du skulle ha sagt, og det er det som sitter så dypt, at du bare mistet all kontroll. Det ser jeg jo på alle de andre jentene her [på støttesenteret] òg, at alle har et så vanvittig kontrollbehov. Alt må kontrolleres hele tiden.

Kvinnen er veldig tydelig på at voldtekt handler om makt og kontroll, og at sex handler om gjensidighet. Disse to fenomenene er klart atskilt. Det å bli fratatt kontrollen, handler om å bli gjort til et offer. ”Det er ydmykende nok i utgangspunktet å ha måttet være et offer, en natt, et offer, eller et objekt for et annet menneske sitt syke maktforhold til resten av verden. Og så skal du faen meg gå rundt og føle deg som et offer etterpå og.” Maktperspektivet reflekteres også i kvinnens offerforståelse. I intervjuet la jeg merke til at hun brukte offerbegrepet en del, så jeg spurte henne om hun så på seg selv som et offer.

Ja, man er jo det, og det er jo ikke noe hyggelig å tenke på. Jeg har ikke lyst til å gå rundt og være et voldtektsoffer (ler). Jeg syns offer er et grusomt ord da, jeg gjør det, men det er ikke så veldig mange andre ord på det. Jeg syns det er stygt, og jeg vil ikke føle meg som et offer. Jeg vil ha tilbake kontrollen, og da er jeg ikke et offer.

Selv om kvinnen aksepterer offerbegrepet, så kommer hun inn på de problematiske sidene ved begrepet. Det konnoterer svakhet og maktesløshet, noe hun ikke vil forbinde med seg og sitt liv. De negative assosiasjonene til begrepet kleber, selv om hun har et maktperspektiv på offerbegrepet. Maktperspektivet ser imidlertid ut til tillate henne å ta begrepet i bruk, fremfor å avvise det.

Hun knytter maktperspektivet til kjønn og fremhever hvor viktig kvinnekampen er. ”Jeg føler jo det at man må tale litt kvinnekamp òg, også blir man kanskje litt teit, jeg vet ikke, asså sånn, folk ser på deg litt som en sånn rødstrømpe.” Selv om maktperspektivet er gunstig for hennes del, er hun klar over at dette ikke er et allment akseptert perspektiv, da hun føler at hun ikke blir tatt på alvor siden andre avviser det. Maktperspektivet er marginalisert i samfunnet, da det stort sett bare er kvinnebevegelsen som har tatt det i

bruk, og siden det ikke reflekteres i retten. Denne kvinnen offerforståelse er påvirket av kvinnebevegelsens alternative perspektiv på overgrep. Kvinnebevegelsens maktperspektiv har vært med på å utfordre de kulturelle forestillingene om overgrep.

4.2.2 Ansvarsforhandlingsperspektivet

En kvinne forteller meg at hun har blitt sveket av de fleste hun kjenner etter overgrepet. Hun har opplevd at mange ikke har trodd på henne (hennes uskyld), når hun har fortalt om overgrepet. Sviket reflekteres i hennes diskusjoner om overgrep, hvor overgrepet må forhandles om i forhold til hvem (kvinnen eller mannen) sitt ansvar det er. Ansvar blir avgjørende når en skal skille mellom sex og overgrep. Overgrepet blir et spørsmål om grenser, hvor grensene er i stadig forhandling. Dette får også konsekvenser for voldtektsbegrepet ved at det kan utvannes.

Jeg har vel litt den oppfatningen av at man kanskje etter hvert prøver å få aksept for et veldig vidt voldtektsbegrep, sånn som ”daterape” [bekjentskapsvoldtekt] som nå er veldig, holdt på å si, hot (kort latter), som er veldig mye omtalt og sånne ting og, det er ikke det at jeg ikke mener at ”daterape” kan skje, men jeg mener vel at hvis du ikke gir klart uttrykk for hva du ønsker, så er det litt farlig å komme i ettertid å si at jeg mener du voldtok meg.

”Daterape” fungerer utvannende da hun mener at voldtekt generelt ikke er akseptert i samfunnet. Dette gjør det veldig vanskelig for voldtatte å stå fram, da mange ikke har forståelse for ”daterape”, noe som igjen kan påvirke andres forståelse av voldtektsbegrepet. En risikerer at andres forståelse av voldtekt reduseres til en forestilling om at voldtekt er sex som kvinnen angrep på, med andre ord at det skapes en myte om voldtekt.

Som ungdommene i Jeffners studie (som jeg var inne på i avsnitt 3.5.3) har hun en klar formening om at sex og overgrep er to atskilte fenomen som gjensidig utelukker hverandre. Et overgrep er det som skjer etter at kvinnen har sagt nei. Kvinnen presiserer at hun forut for overgrepet gjorde overgriper klar over at sex var utelukket i deres relasjon, og at hun i løpet av den dagen hadde sagt nei til sex flere ganger. Samtidig ser det ut til at omstendighetene, som hvordan kvinnen sier nei, spiller inn. Hvis hun ikke har sagt nei tydelig nok, risikerer hun å ikke bli trodd. Tilbakeholdenhet og et ”nølende” nei,

vil kunne tolkes som en tvetydig situasjon. Hun beskriver en slik situasjon på denne måten.

Mennesker som går med på det, men som egentlig ikke vil, og som kanskje er litt sånn tilbaketrukket, men ikke sier nei. Ikke sier jeg vil ikke det her. Men som liksom spiller med på en måte, asså i forhold til kjærester og sånne ting. Jeg syns det blir litt feil å komme i ettertid og si han voldtok meg. Det er ikke voldtekt i min oppfatning, men hvis man føler seg voldtatt så er ikke det noen god følelse.

Det kan se ut som om at det er visse jenter som vanner ut voldtektsbegrepet, pga deres oppførsel, og fordi de ikke har vært tydelige nok på hva de vil. Kvinner som er med på leken, vil kunne få problemer med troverdigheten hvis de i ettertid hevder at de har blitt voldtatt. ”Jeg mener vel at noen tilfeller av ’daterape’ er det mer det at man har gått med på det og så angra etterpå.” Det ser ut til at kvinnen er farget av andres forestillinger om hva voldtekt er. Hennes frykt for at voldtektsbegrepet skal miste sitt innhold eller betydning, er kanskje allerede blitt en realitet i hennes situasjon, da venner har sviktet henne.

Forhandlingene om ansvar ser ut til å handle om kvinnens ansvar. ”Jeg syns ikke man kan pålegge en mann en plikt til å undersøke hva du til enhver tid vil. Hvis du på en måte aldri har gitt uttrykk for at du ikke vil det her, hvordan skal en annen person da vite at han voldtar deg, da blir det plutselig farlig å ha sex på en måte (latter)” Forhandlingene om ansvar ser ut til å være knyttet til forestillinger om kvinnelighet og mannlighet, hvor mennene slipper unna ansvaret da de fremstår som driftsstyrte, og hvor kvinnene blir ansvarlige for bra sex.

Ansvarsforhandlingsperspektivet preger alle kvinnene i ulik grad da det er et perspektiv som reflekteres i andres holdninger til dem. Deres møte med omverdenen, både i og utenfor retten, handler om å forhandle om ansvar, da de ikke umiddelbart blir frigjort for dette ansvaret av andre. Dette perspektivet ser ut til å dominere i samfunnet, og vil derfor være lett tilgjengelig for kvinnene. Denne kvinnes offerforståelse er preget av rettssystemets perspektiv på overgrep.

De kulturelle forestillingene om kvinnelighet speiles også i hennes forståelse av offerbegrepet. Kvinnen avviser offerbegrepet pga dets negative konnotasjoner.

Jeg kan ikke fordra offerbegrepet, for det er et veldig negativt lada begrep. Det er nesten så du har lyst til å klappe deg på hodet og si uff, det var leit. Og jeg mener vel

egentlig ganske seriøst at det ikke hjelper meg om du synes synd på meg, for da kommer jeg aldri videre. Jeg tror at hvis man ser på seg selv som et offer, så blir man automatisk litt mer stakkarslig. Hvis du ser på deg selv som et offer, så er det synd på deg. Du syns synd på deg selv, og du vil at andre skal syns synd på deg, og jeg syns det er en veldig feil måte å komme videre på.

Hun assosierer offerbegrepet til svakhet, passivitet og stakkarslighet. Hun avviser det pga den deterministiske forståelsen av det. Det inneholder ikke et endringspotensial, slik at forestillingene om kvinnelighet blir forstått som egenskaper ved offeret. Kvinnen oppfatter ikke seg selv som stakkarslig, og avviser derfor begrepet. Denne forståelsen av offerbegrepet speiles i stor grad hos alle kvinnene jeg snakket med. Denne kvinnen pleide å omtale seg selv som voldtatt, mens andre kvinner foretrakk utsattbegrepet. Kvinnenes avvisning av offerbegrepet pga den deterministiske forståelsen av det speiler Lambs (1999) karakterisering av offerrollen, hvor offeret fremstår som syk og med evig lidelse. Offentligheten tillater ikke et gjenreist offer, slik at offeret holdes nede ved at det sykeliggjøres, diagnostiseres og behandles.

4.2.3 Homofiliperspektivet

Mennene hadde en tendens til å forstå sine overgrepserfaringer innen et homofiliperspektiv. Det var dette perspektivet som dominerte. Jeg vil likevel til slutt komme inn på andre perspektiver som mennene av og til tok i bruk. Homofiliperspektivet kom til uttrykk på to forskjellige måter. En mann blandet overgrepene sammen med homoseksualitet. De andre hadde et veldig anstrengt forhold til homofile. Det førte til at en av dem fryktet homofile (noe jeg var inne på tidligere i dette kapittelet), mens den andre fordømte homofile. Dette kom til uttrykk gjennom hans holdninger til homofil adopsjon. ”Jeg er heller ikke tilhenger av at homofile skal adoptere unger. Det kommer til å avle mer homofili. Når du har levd og vokst opp i det der, så skal det ikke mye til for at du tenker den veien. Så det er jeg sterk motstander av.”

Mannen som blandet overgrepene med homofili hadde blitt misbrukt av flere forskjellige overgripere, og det er spesielt i forhold til en av overgriperne denne sammenblandingen kommer fram. Det var i forhold til hans fosterfar, og han forteller om en gang de var på en campingtur med fostermoren.

Ja han [fosterfaren] var det [homofil]. Jeg husker en gang vi skulle til [x], på en campingplass, ikke noe seksuelt sånn asså, men så ble det så voldsom krangling

mellom dem [fosterforeldrene], for da skulle han absolutt et sted, og komme igjen neste morgen. Jeg forsto ikke noe den gangen, men nå i ettertid har jeg forstått det. Men da var hun helt fra seg, bar seg og gråt, for jeg vet jo han hadde en kjæreste der i [x], så kom han hjem igjen neste dag.

Når han sier “ikke noe seksuelt sånn”, ser det ut til han mener overgrep. Dette er en frase han bruker flere ganger i intervjuet. Men denne frasen bruker han ikke kun i forbindelse med overgrepssituasjoner. Det ser ut til at han også bruker frasen om en homososial, eventuelt en potensiell homoseksuell situasjon. ”Det kan jeg si at jeg bor jo sammen med en [mann] som også.. [har blitt misbrukt], vi bor bare sammen, ikke noe seksuelt sånn.” I tillegg forteller han om et overgrep begått av en jevnaldrende gutt. ”Jeg husker det var en gutt, når jeg var 7-8 år, som kom opp i senga mi og ville tukle med meg.” Han forklarer overgrepet på denne måten. ”En del av de som har bodd på sånne hjem, har nok blitt kanskje bi[fil] og alt mulig rart vet du, det blir jo sånn, det bor jo bare gutter vet du. Så det må man regne med. Det er jo ikke riktig måte å bo sammen på vet du.” Også i dette tilfellet tolkes overgrepet som en del av en seksuell orientering. Som jeg har vært inne på tidligere, er offerposisjonen i større grad utilgjengelig for mennene. Dette gjør at de må forstå sine overgrep ut fra andre perspektiver. Det fremtredende perspektivet blant disse mennene var homofiliperspektivet. I forrige kapittel var jeg inne på hvordan enkelte forskere betegner homofiliperspektivet som en myte om overgripere, da de færreste overgripere karakteriserer seg som homofile. Dette perspektivet er i tillegg med på å forvirre både menn som opplever overgrep fra menn, og omverdenen. Forvirringen kan skape en ytterligere stigmatisering av homofile som gruppe. Homofiliperspektivet skaper også ytterligere tabu i forhold til seksuelle overgrep på menn (da de assosieres til det homoseksuelle). Til slutt skaper det forvirring for mennene som opplever disse overgrepene, da de blir usikre på sin identitet og seksuelle orientering. Det kan skape en forvirring om hvem sitt ansvar overgrepet er. Var det gutten som ”tiltrakk” eller ”inviterte” overgriper, eller var det overgriper som misbrakte gutten?

Homofiliperspektivet er tilslørende, da homofili blir sett på som årsaken til overgrepene, i stedet for at en fokuserer på andre komplekse mekanismer som gjennomsyrrer overgrep, som for eksempel makt (Gartner 1999).

Selv om homofilperspektivet dominerte blant mennene, kom også andre perspektiver til syne av og til. Dette er perspektiver en i større grad finner hos kvinnene. En mann bruker pedofilbetegnelsen i et tilfelle. ”Jeg husker da jeg sykla hjem i 9-10 tida om kvelden på høsten, så hadde jeg pedofile etter meg på sykkel.” I dette tilfellet snakker han om et overfall med ukjente overgripere, og da er det kanskje lettere å ta i bruk et avvikerperspektiv. Et slikt overfall har også en del fellestrekk ved forestillingen om overfallsvoldtekten på kvinner, og er kanskje derfor et perspektiv også mennene kan ta i bruk. En mann tar i bruk maktperspektivet i et tilfelle. Han forteller om en overgrepsepisode som involverte en kvinnelig og mannlig overgriper. ”Det er jo ille når voksne folk går på barn, det er jo det. For du kan liksom ikke forsvare deg noe særlig, du er så liten vet du.” Det ser ut til at maktperspektivet er tilgjengelig for menn når det handler om voksne som forgriper seg på barn, og hvor de voksne ikke kan forstås som homofile pga faktorer i situasjonen som utelukker homofili. Det at overgriperne fremsto som voksne heteroseksuelle mennesker (som et par), gjorde kanskje maktperspektivet lettere tilgjengelig i denne situasjonen.

Mennene verken brukte eller problematiserte offerbegrepet. De kulturelle forestillingene om overgrep er med på å forme menns forståelse av overgrepet ved at de i liten grad har en tilgjengelig offerforståelse og derfor må forstå overgrepet på en annen måte.

4.3 Tabu gjennom generasjoner

I metodekapittelet pekte jeg på en implisitt tredeling i utvalget mitt (se avsnitt 2.2.2), hvor alder er med på å dele kvinnene og mennene inn i tre forskjellige grupper eller generasjoner³⁶. Den eldste generasjonen består av mennene, mens kvinnene består av to generasjoner, de yngste og de litt eldre. Alle kvinnene og mennene var opptatt av tabu, men de snakket om det på ulike måter. En mann sier det har skjedd en positiv utvikling i forhold til tabu rundt seksuelle overgrep. ”Det er vel mye bedre nå sikkert, nå er dem mye mer obs på det tror jeg. Det virker som om det prates mer om det. Den gangen ble det ikke pratet om noen ting, de var vel ikke så oppmerksom på det heller.” Det er en økt

³⁶ Begrepet generasjoner er kanskje ikke helt riktig eller presist, da det ikke er så stor aldersforskjell mellom gruppene, men jeg har likevel valgt å bruke ordet da det får fram betydningen av alder og historisk kontekst.

bevissthet rundt seksuelle overgrep i dag. Mennene snakket generelt lite om tabu, men de kunne indirekte snakke om tausheten rundt overgrep på menn, hvor det ser ut til at de knytter tabu til ”homoseksuelle” overgrep, og skam til ”heteroseksuelle” overgrep, noe jeg var inne på under Feminiseringen av offerrollen.

De litt eldre kvinnene snakket om en tilsvarende utvikling.

Jeg tror nok at folk i våre dager har hørt ordet incest mye mer da. Det er ikke så tabubelagt lenger og det er veldig bra. Det var jo et ikke-tema, ikke sant. Jeg tror nok at unge mennesker vet og kan mye mer i dag, at de har en helt annen innsikt om ting enn det min generasjon hadde i min oppvekst da. Der har jo senteret mot incest virkelig oppnådd det de ville med at incest skal tales i hjel, ikke ties i hjel. Ordet incest brukes mye mer i media, straffeutmåling, ja alt mulig ikke sant.

Til tross for denne positive utviklingen, er det mange av disse kvinnene som holder sine egne overgrepserfaringer for seg selv. ”Jeg liker egentlig, når det er sånne private ting, å gå litt i det stille.” Åpenheten i samfunnet smitter i liten grad over på kvinnene. ”Den episoden med ekskjæresten har jeg faktisk ikke fortalt noen, annet enn en psykolog. I forhold til venner har jeg ikke gått i detaljer, bare sagt at jeg har blitt overfalt og forsøkt voldtatt. Jeg er en veldig privat person så jeg sier ikke så mye om sånne ting.”

Overgrepserfaringen oppleves som veldig privat, noe som gjør at de forholder seg til den delen av livet som atskilt fra resten av livet (eller dagliglivet).

Jeg har aldri vært en av dem som lever for incesten, hvis du skjønner hva jeg mener. Jeg hater ordet offerrolle, altså, for det syns jeg blir misbrukt veldig mye. Jeg vil helst være opptatt av andre ting her i livet enn akkurat det der. Jeg vil heller jobbe. Jeg vil ikke fokusere for mye på det faktisk. Jeg vil at livet mitt skal være mest mulig normalt. Jeg ser jo det at det er viktig å være opptatt av overgrepene i en viss periode, men livet er andre ting og, ikke sant.

Jeg fikk et inntrykk av at disse kvinnene på en måte levde to parallelle liv, det ”private” livet (offerertilværelsen) og ”dagliglivet”. Dette kom også til syne i intervjuet, ved at jeg først og fremst fikk ta del i deres ”private” liv. Dagliglivet (inkludert det sosiale livet) hørte jeg mindre om. Jeg fikk høre om overgrepserfaringene, hvordan de hadde bearbeidet disse, og eventuelt om anmeldelsesprosessen.

Da jeg snakket med de yngste kvinnene, ble jeg overrasket over hvor opptatt de var av tabu. Etter å ha snakket med de litt eldre kvinnene forventet jeg at også de yngste

kvinnene ville være enig i at det er større åpenhet om seksuelle overgrep i dag. Dette var de for så vidt enig i, men de kommenterer utviklingen på denne måten.

Jeg tror det er helt riktig at det var mer tabu før. Men det faktum at det var verre før gjør det liksom ikke greit nå. Man kan på en måte ikke gi seg der. Vi har fremdeles en veldig lang vei å gå. En ting er at det ikke er så tabu, en annen ting er at det burde ikke være tabu i det hele tatt. Det burde ikke være mer tabu enn sex, og sex er absolutt ikke tabu i dagens samfunn. Så jeg ser på det som en prosess som er i utvikling, men det er en utvikling som kommer til å ta lang tid, for det tar lang tid å forandre holdninger i et samfunn.

Mens overgrepene ble sett på som noe privat i den andre generasjonen kvinner, er de yngste kvinnene opptatt av å gjøre overgrepet mindre privat ved å være mer åpen om det. Men tabuet rundt seksuelle overgrep påvirker deres møte med andre.

Overgrep er en personlig ting, samtidig så syns jeg at det er altfor personlig i Norge i dag. Jeg føler jeg har snakket veldig mye med mine venner og familie om dette her, og de syns det er vanskelig å forholde seg til det. Og jeg tenker litt av grunnen til at de syns det er vanskelig å forholde seg til det, er at det er kjempemange mennesker som har blitt utsatt for noe sånt i samfunnet i dag, men det er ikke så mange som snakker om det, for det er ikke noe man snakker om.

Flere kvinner forteller at de snakker med andre om voldtekten. ”Jeg hadde jo snakket med flere om voldtekten, jeg hadde vært ganske åpen om det før jeg kontaktet støttesenteret.”. Den yngste generasjonen er svært åpen om overgrepene i forhold til familie, venner og studier/jobb. Det ser ut til at åpenheten er en reaksjon på tabuet. ”Så lenge ting er tabu, så får du ikke gjort en dritt med det. Så jeg mener at den første jobben er på en måte å få det ut der, at det skal være en kjensgjerning. Det skal ikke være noe sånn man skal være flau over eller sånne ting.” En annen kvinne er også opptatt av å bryte tabu. ”Folk er livredde for å høre om det. Jeg syns ikke andre skal få lov til å, jeg syns folk liksom skal måtte forholde seg til litt sånne ting også innimellom da. Ikke det at jeg prenter det inn i huet på noen ass.. (ler), jeg har bare satt det litt på plass da, at dette har faktisk skjedd.” Tabuet kan også få store konsekvenser for andre som ikke er voldtatt, i tillegg til en selv.

Tabuet gjør det mye verre å skulle takle det den dagen du blir utsatt for det selv. Jeg hadde veldig lite kunnskap om voldtekt før jeg ble voldtatt. Jeg vet ikke hvordan jeg hadde reagert selv hvis en av mine venner hadde kommet og sagt til meg at hun var blitt voldtatt før jeg sjøl hadde opplevd det, og jeg hadde sikkert syntes det var like

vanskelig som det de syns at det er nå. Jeg syns det er veldig feil at det skal være et tabu. Jeg mener at det skal være en dialog på det, og at det ikke skal være noe flaut, det skal ikke være noe pinlig. Jeg gikk lenge med å føle at det var min skyld, i og med at de tross alt sa at det var min skyld.

Kvinnene er ikke bare opptatt av å bryte tausheten ved å være åpne om overgrepene overfor sine omgivelser, de har også et sterkt samfunnsengasjement. Et engasjement som fører til at de går ut med sine historier (anonymt) i mediene. Men engasjementet har en bakside.

Jeg har lyst til at det skal frem. Men siden det har skjedd med meg, så blir jeg på en måte veldig sårbar. Hvis jeg liksom skulle gå i bresjen for det, så må jeg liksom flagge at jeg har blitt voldtatt, og det har jeg ikke noe lyst til. Men jeg har jo veldig lyst til at det må forandres, det må gjøres noe med det.

Den yngste generasjonen kvinner skiller seg fra den andre generasjonen kvinner ved at de i stor grad involverer (alle) andre i denne delen av livet sitt. De vil ikke ha det ”private” livet hvor overgrepserfaringen gjemmes bort, de forlanger at andre skal forholde seg til dem som de er. Det innebærer at andre må forholde seg til overgrepene også. I stedet for parallelle liv, ønsker de et liv hvor offertilværelsen er integrert. Dette kom også til syne i intervjuene, ved at jeg i stor grad fikk et innblikk i hele deres private og sosiale liv.

Alle kvinnene lot meg få et innblikk i deres offeropplevelse, ved å fortelle meg om enten deres ”private” liv eller deres ”integrerte” liv. De fortalte om offeropplevelsen innenfra ved å fortelle meg om sine følelser og psykiske problemer, som de knyttet til sine sosiale eller økonomiske problemer og lignende. Mennenes offeropplevelse måtte jeg i større grad tolke utenfra, da de fortalte meg om ytre hendelser i deres liv, som for eksempel problemer i forhold til stort fravær på jobben, alkoholproblemer og lignende. De snakket i mindre grad om en offertilværelse. Jeg fikk inntrykk av at mennenes offeropplevelse var ”løsrevet” fra resten av deres liv.

Hvordan kvinnene og mennene snakker om tabu, og hvordan de forteller meg om deres offeropplevelse, speiler den historiske utviklingen. Det at samfunnet fremdeles i mindre grad anerkjenner menns offerposisjon, preger deres posisjonering ved at offeropplevelsen ikke presenteres direkte i intervjuene. De litt eldre kvinnene lever et liv som er tilpasset synliggjøringskampen. Kvinnene har funnet hverandre og skapt et eget rom

(støttesentrene, ulike hjelpetilbud), hvor offeropplevelsene deles. Offeropplevelsen er i stor grad avgrenset til dette ”private rommet”. De yngste kvinnene vil ikke at offeropplevelsen skal bli satt på sidelinja, og krever en plass til den blant alle andre. De ønsker å fortsette synliggjøringskampen, ved å utfordre kulturelle forestillinger om overgrep. Kvinner og menns offeropplevelse og offerforståelse er med andre ord påvirket av kvinnebevegelsens utfordring av tabu om overgrep.

5 Rettssystemet

5.1 Seksualisert vold og rettssystemet

I denne delen av oppgaven vil jeg konsentrere meg om rettssystemet. Den delen av rettssystemet som er direkte eller indirekte relevant for denne oppgaven er lovene (kapittel 19 i straffeloven som handler om seksualforbrytelser), domstolene, rettspraksis, ordningen med voldsoffererstatning og fengselsvesenet. I kapittel tre var jeg så vidt inne på prinsippet om kjønnsfrihet mellom voksne (se side 46). I Norge regnes en som voksen etter at en har fylt 16 år (den seksuelle lavalder). Kapittelet om seksualforbrytelser i straffeloven skiller mellom voksne og barn. Som voksen er du beskyttet mot voldtekt og annen seksuell omgang i sårbare situasjoner, som for eksempel ved vold, truende atferd, bevisstløshet, misbruk av stilling/tillitsforhold, psykiske lidelser/utviklingshemming og ved opphold i institusjoner. Barn under 16 år beskyttes mot alle former for overgrep, uavhengig av situasjonen. I tillegg forbys biologisk og sosial incest uansett alder. Strafferammene varierer i forhold til de ulike paragrafene, men enkelte kan gå helt opp til 21 års fengsel i særlige tilfeller³⁷. Foreldelsesfristene er avhengig av strafferammen. Voldtekt, som har en strafferamme opp til 10 år, vil ha en foreldelsesfrist på 10 år etter at det straffbare forholdet har opphørt (Ot.prp. nr. 28 1999-2000). I familievoldssaker er det ubetinget offentlig påtale, noe som innebærer at det er opp til det offentlige å sørge for at den skyldige blir stilt for retten og dømt, uavhengig av fornærmedes vilje³⁸ (Skjorten 2002).

Etter en anmeldelse og etterforskning kan påtalemyndigheten enten ta ut tiltale eller henlegge saken. De som har opplevd visse typer seksuelle overgrep har rett på bistandsadvokat (JURK 2002). Dette er en person som fungerer som bindeledd mellom påtalemyndigheten og fornærmede. Fornærmede er ikke part³⁹ i en retts sak, men fungerer som vitne. Det vil si at fornærmede har begrensede rettigheter i saken, og at fornærmede ikke kan være til stede under rettsaken før en selv skal vitne (JURK 2004). Fornærmede

³⁷ For eksempel vil strafferammen for voldtekt være fra 2-10 år, men kan i særlige tilfeller forhøyes til 21 år.

³⁸ Det betyr at hvis fornærmede ikke skulle ønske å anmelde et forhold, eventuelt trekker tilbake en anmeldelse, kan det offentlige likevel fortsette etterforskningen og eventuelt ta ut tiltale i saken.

³⁹ Under Straffeprosessens grunnstruktur kommer jeg nærmere inn på hvem som er part i saken, og hvilke konsekvenser dette får for tiltalte og fornærmede.

kan også søke om erstatning fra overgriper (normalt gjennom straffesaken, eventuelt sivilts søksmål), eller fra staten (voldsoffererstatning) (JURK 2002).

Den rettslige situasjonen for de som opplever seksuelle overgrep har av mange blitt betegnet som svak⁴⁰. Dette har ført til en rekke endringer for ofrenes stilling i forhold til retten. I 2000 ble grov uaktsom voldtekt kriminalisert⁴¹. samtidig kom det en lovbestemmelse som beskytter personer mot injuriersøksmål når de anmelder overgrep eller forteller om overgrepet i en fortrolig samtale (Ot. prp. nr. 4 2000-2001). Det har også vært fremmet forslag om å gi ofre partsstatus i straffeprosessen. Dette forslaget har blitt avvist, men ofrene har likevel blitt anbefalt å få økte rettigheter i straffeprosessen (NOU2006:10).

5.2 Et rettssosiologisk blikk på rettsvesenet

Det teoretiske rammeverket i oppgaven er først og fremst rettssosiologisk. Jeg vil i dette kapitlet kort presentere hva rettssosiologi er, før jeg ser nærmere på den rettssosiologiske analysen, som jeg vil bruke på det empiriske materialet i neste kapitel. Før jeg går inn på hva rettssosiologi er, vil jeg se litt nærmere på hva som menes med rett. Rett, eller rettsystem, er det samlede system av både formelt vedtatte regler og regler som er basert på ulovfestet rett. I tillegg inkluderes de institusjoner som har ansvaret for utøvelsen av disse reglene og kontrollen med at de blir fulgt (Mathiesen 2005: 38).

Rettssosiologi er en ung og tverrfaglig disiplin, hvor fagets innhold og status har vært mye diskutert (jmf. Retfærddebatten⁴²). Rettssosiologien handler blant annet om å synliggjøre og fremheve det spesielle ved den juridiske metode. Dette er viktig for å åpne opp jussen som lenge har vært ”lukket”, i den forstand at den har distansert seg fra og hevet seg over samfunnet. For mange utenforstående har den kanskje vært uforståelig og utilgjengelig. I tillegg handler rettssosiologien om å virkelighetsfeste jussen. En ser på rettsystemet som en del av en større helhet, nemlig samfunnet. Å se på rettsystemet som

⁴⁰ Jeg vil senere komme inn på Robberstads kritikk av ofrenes mangelfulle rettslige stilling.

⁴¹ Kriminaliseringen av grov uaktsom voldtekt ser ut til å ha påvirket politiets holdninger til voldtekt i forhold til spørsmål om skyld og offerets motiver for å anmelde en voldtekt. Forestillinger om kvinnelighet og mannlighet står svakere i det norske politiet enn i det danske, hvor de ikke har kriminalisert uaktsom voldtekt (Madsen *et al.* 2005).

⁴² Retfærddebatten referer til en debatt om rettssosiologiens stilling i tidsskriftet Retfærd. Debatten dreide seg om hvorvidt rettssosiologien er et eget selvstendig fag med egne paradigmer, eller om det er en del av sosiologien, eller en hjelpedisiplin for jussen.

en integrert del av samfunnet, innebærer blant annet å se på hvordan samfunnet påvirker retten, hvordan retten påvirker samfunnet og vekselvirkningen mellom samfunn og rett (Mathiesen 2005). Rettsosiologiens framgangsmåte er i stor grad basert på samfunnsvitenskapelig metode. Den betrakter rettsforholdene samfunnsvitenskapelig, ved å fokusere på ”virkeligheten”, for å gjenopprette forbindelsen mellom rett og samfunn (Balvig og Krarup 1991).

Aubert (1989) har i stor grad vært med på å synliggjøre det særegne ved den juridiske metode. Jeg vil her trekke fram noen av hans beskrivelser av den juridiske metode som avviker fra den samfunnsvitenskapelige metode. Det som i hovedsak kjennetegner rettssystemet og dens metode, er at den kan svare på alt som har med loven å gjøre. Dette klarer rettssystemet fordi det kun tillater problemer eller konflikter den kan svare eller finne en løsning på. Et problem må alltid ”oversettes” eller gjøres rettslig før loven kan svare på det. Det loven ikke kan svare på, avvises av rettssystemet. På mange måter skaper loven sin egen virkelighet (Aubert 1989: 138). Den juridiske måten å svare på skiller seg også fra samfunnsvitenskapen. Loven kan ikke ta i bruk sannsynlighetsberegninger. For å kunne dømme noen og straffe noen, er en nødt til å gi sikre ja eller nei svar. Enten har en person brutt loven, eller så har personen ikke gjort det. Jussens dikotome fokus virker inn på et viktig og kjent rettsprinsipp, det at tvilen skal komme tiltalte til gode. En måte å eliminere tvil på er å ta i bruk redskaper (bevis), som kan gi svar på om en person er skyldig eller ikke. Bevis har med andre ord en helt sentral funksjon i jussen.

Den juridiske metode har vært karakterisert som en ”problemløsnings- eller konfliktløsningsteknikk” (Hydén 1977: 11, hentet fra Mathiesen 2005). Den fungerer som en slags oppskrift som blant annet veileder dommere gjennom skyld- og straffespørsmål. Denne oppskriften har i stor grad vært med på å lukke jussen ved å gjøre den utilgjengelig for alle andre mennesker enn juridiske aktører. De juridiske aktørene representerer alle partene i konflikten, en konflikt som ikke lenger er mellom offer og overgriper, men mellom stat og tiltalt (representert ved advokat). Det er dette Christie (1977) har karakterisert som ”konflikttyveri”. Med det mener han at konflikter stjeles fra de direkte involverte partene og blir andres eiendom. «Jurister er særlig flinke til å stjele konflikter» (Christie 1977: 117). Når en konflikt når rettsvesenet, overtar de profesjonelle konflikten, mens partene i konflikten blir skjøvet til side og mister innflytelse og kontroll

over sin egen konflikt. Konflikten blir med andre ord profesjonalisert og rettsliggjort. Rettsliggjøring handler om at konflikter i samfunnet opphøyes til et rettslig nivå, noe som innebærer at staten tar del i konfliktløsningen, og at alt som ikke er rettslig relevant blir silt bort (Mathiesen 2005). På samme måte som jussen kan avvise noen aspekter ved en konflikt ved å argumentere for at det ikke er rettslig relevant, kan jussen avvise enhver samfunnsmessig kontekst på samme grunnlag. På denne måten kan rettsystemet i stor grad skape sin egen virkelighet ved selektivt å plukke ut noe informasjon og noen typer konflikter, og ved å avvise kritikk av rettsystemet med henvisning til den juridiske metode og relevansprinsippet. En del av den kritikken som har vært rettet mot rettsystemet, har hatt som utgangspunkt at rettsystemet i for stor grad har distansert seg fra resten av samfunnet. Jussen har likevel åpnet mer opp for å virkelighetsfeste jussen. Dette ser vi blant annet gjennom bevegelsen kritisk juss (Dahl 1985). Rettsliggjøringen av konflikter og kritikken av rettsystemet er en måte å vise den gjensidige påvirkningen mellom samfunn og rett.

I følge Balvig og Krarup (1991) kan en ta i bruk tre forskjellige analysemodeller, som representerer hver sin samfunnsmodell, når en ønsker å se nærmere på forbindelseslinjene mellom rett og samfunn. Modellene representerer hvert sitt teoretiske perspektiv, samtidig som de er fruktbare analyseverktøy. De tre rettssosiologiske analysemodellene er kommunikasjonsanalysen, funksjonsanalysen⁴³ og maktanalysen. Innen rettssosiologien er det ikke meningen at en skal velge å bruke kun en av disse analysemodellene, men at en skal ta i bruk alle (eller veksle i mellom dem) for å belyse ulike sider ved retten i samfunnet. Analysemodellene kan sammen belyse en kompleks helhet, ved at det komplekse kan brytes ned til mindre enheter, slik at en lettere kan få belyst de ulike mekanismene som inngår i forholdet mellom rett og samfunn. Jeg vil nå gå nærmere inn på hver enkelt av disse analysemodellene, før jeg i neste kapittel tar dem i bruk i forhold til mitt eget datamateriale. Til slutt (i avslutningskapittelet) vil jeg vise hvordan analysemodellene satt sammen gjør det lettere å se hvordan vekselvirkningen mellom rett og samfunn fungerer. Framstillingen av og inndelingen i de ulike analysemodellene er hentet fra Balvig og Krarup (1991).

⁴³ Jeg bruker begrepene funksjonsanalyse, tilsiktede (manifeste) og utilsiktede (latente) virkninger/funksjoner som et analyseverktøy, og tar ikke stilling til begrepenes historie/opprinnelse. Min bruk er basert på Balvig og Krarup (1991), og Mathiesens (2005) arbeider.

5.3 Kommunikasjonsmodellen

Kommunikasjonsmodellen har sitt utgangspunkt i den mekanistiske samfunnsmodell. Det mekanistiske perspektivet fokuserer først og fremst på enkeltindividers atferd. En prøver å forstå samfunnet ut fra individene. På denne måten forstås ikke samfunnet som noe annet eller mer enn summen av individenes handlinger. Mennesket oppfattes som hedonistisk determinert. Det er med andre ord nytelsesorientert; handling styres ut fra belønning (lyst) og straff (ulyst). Mennesket oppfattes som rasjonelt, det samme gjør rettssystemet (Balvig og Krarup 1991).

Utgangspunktet for den mekanistiske samfunnsmodellen er en stor tiltro til at samfunnet kan styres ut fra rettslige midler. ”De mekanistiske teorier kalles ofte for retsoptimistiske, netop fordi de impliserer, at retlige midler – love og retsinstitutioner – er et magtfuldt og effektivt styringsredskab i et samfund” (Balvig og Krarup 1991: 42). Rettsoptimismen spenner fra den mest ”naive” form, som nærmest kan karakteriseres som ”retsmagi” (Balvig og Krarup 1991: 42), hvor det ikke skal mer til enn å vedta en lov før den virker, til et litt mer nyansert syn hvor (lov)kommunikasjonsprosessen blir sentral. I kommunikasjonsperspektivet tar en høyde for at det ikke er tilstrekkelig å vedta loven, men at loven i tillegg må kommuniseres ut i samfunnet. Hvis loven ikke er kjent i samfunnet, vil den heller ikke virke etter sin hensikt. De fleste, uansett samfunnssyn, vil nok være enig i at lovkommunikasjonen er en nødvendig forutsetning for at loven skal kunne fungere. Det er derimot større uenighet i om dette er en tilstrekkelig forutsetning. Hvis en ser på kommunikasjonsprosessen som tilstrekkelig, impliserer det et syn på rettssystemet som et perfekt system, hvor evt. feil ved rettssystemet tilskrives kommunikasjonsproblemer mellom retten og samfunnet. Med en gang en klarer å kommunisere loven ut til samfunnet og de det gjelder, vil loven virke etter sin hensikt.

5.3.1 Rettsoptimisme og rettsliggjøring

Som jeg var inne på i forrige avsnitt har kommunikasjonsanalysen sitt utgangspunkt i et retsoptimistisk perspektiv. Retsoptimister har en tendens til å rettsliggjøre problemer og konflikter. Rettsliggjøring handler både om rettslig styring og om å ta i bruk legalstrategier. Med rettslig styring menes statens bruk av rettslige virkemidler, spesielt lovgivningen, for å styre samfunnsmedlemmenes situasjon og atferd (Mathiesen 2005:

192 og 176). Straffelovens kapittel om seksualforbrytelser er et eksempel på rettslig styring. I debatten om rettslig styring står spørsmålet om i hvor stor grad det er mulig og ønskelig å styre holdninger, atferd, levevilkår og maktforhold ved hjelp av rettslige midler (Mathiesen 2005: 177). Kan en påvirke samfunnet, og i tilfelle hvor effektivt vil det være? Dette vil det være delte meninger om. Det å ha en stor tro på lovens tilsiktede virkning karakteriseres som rettsoptimisme i rettssosiologien (Mathiesen 2005). I rettssosiologien omtales rettsoptimisme ofte som ”lysbyrterteorien” om lovers virkning. ”Lysbyrterteorien” går ut på at noen mennesker har et svært optimistisk syn på lovers virkning, i den forstand at de tror at lovgivning kan løse ulike problemer i samfunnet. Lovene fungerer nærmest med magisk kraft. På samme måte som lyset automatisk skrus på ved å trykke på lysbryteren, tror en at loven automatisk vil få sin tilsiktede virkning.

Rettsliggjøring handler ikke bare om rettslig styring (ovenfra), men også om det å ta i bruk legalstrategier (nedenfra). Med legalstrategi mener Skjørten (2002: 8) ”enkelpersoners, gruppers eller organisasjoners press for å påvirke både håndhevelsen av eksisterende lovparagrafer og endringer i lovtekster og strafferammer, ut fra forestillingen om at strafferettslig inngripen vil redusere omfanget av vold i hjemmet”. Legalstrategi handler også om å kunne ta i bruk andre rettslige virkemidler som for eksempel domstolene (Mathiesen 2005). Det å anmelde et overgrep er å ta i bruk en legalstrategi. Kvinne- og offerbevegelsenes krav om kriminalisering av ulike typer overgrep, eller krav om økte strafferammer er også eksempler på bruk av legalstrategier.

Som jeg har vært inne på tidligere har kvinnebevegelsen synliggjort seksualisert vold. Samtidig førte kvinnebevegelsen en kampanje for kriminalisering av vold mot kvinner (Ericsson 1993: 76). Kvinnebevegelsen mente samfunnet burde ta på seg ansvaret for å bekjempe vold mot kvinner, og legalstrategier ble et middel i kampen mot seksualisert vold (Skjørten 1996: 21). Kvinnebevegelsens fokus på rettslige krav har historisk sitt utspring i liberalismen, som tillot kvinner å kreve frihet og likhet (Smart 1995). Liberalistiske konsepter, sammen med en utvikling hvor ulike grupper menn fikk utvidet sine rettigheter, bidro til at feminister så på retten som en mulig løsning på deres problemer. Denne perioden som varte fra 1700-tallet og frem til 1960 årene, har Smart karakterisert som kvinnebevegelsens første bølge. Den første bølgen bar preg av rettsoptimisme, hvor kvinner krevde like rettigheter som menn. Det var en periode hvor

en fant få kvinner på universitetene og i den juridiske profesjon. En aksepterte retten som den var, og mente at den urettferdige behandlingen av kvinner kom av at retten ikke klarte å overføre sine profesjonelle standarder til kvinner (Walklate 2004: 185).

Kvinnebevegelsens andre bølge starter på 1960-tallet (Smart 1995). Denne perioden er i starten også preget av rettsoptimisme. Flere av kvinnebevegelsens krav ble imøtekommet, samtidig som flere kvinner tok i bruk retten. For eksempel fikk kravet om selvbestemt abort i Norge gjennomslag i 1978 (Kilden 2005). Etter hvert økte imidlertid skepsisen til rettsystemet da lovendringene ikke så ut til å få den ønskede effekten. Flere og flere feminister kritiserte hvordan retten behandlet kvinner, og den rettsoptimistiske holdningen dempet seg (Smart 1995). Ulike feminister begynte å kritisere retten for å være mannsdominert da det først og fremst er menn som lager, tolker og praktiserer loven, og maskulin siden rettens verdier er basert på tradisjonelle maskuline verdier som rasjonalitet og objektivitet (Walklate 2004). Dette var en kritikk feminister formulerte innenfra universitetene og jussen som de nå hadde tilgang til. Kritikken kan samles innunder betegnelsen feministisk jurisprudence (Smart 1995). Feministisk jurisprudence er ikke bare en kritikk av tradisjonell jurisprudence, men flere feminister har også kommet med ulike løsningsforslag til hvordan retten kan endres. Rettsoptimismen har blandet seg med en rettspessimisme, hvor enkelte feminister fremdeles mener at en løsning ligger i retten⁴⁴, mens andre ser ut til å avvise retten helt. Smart (1995) er skeptisk til om vi trenger en feministisk jurisprudence, annet enn til kritikk av retten. “I want to argue that in spite of the value of the critique mounted by feminist jurisprudence, in constructing a new jurisprudence feminists give a renewed legitimacy to the power of law to organize and regulate our lives” (Smart 1995: 184). Hun er mest opptatt av å dekonstruere retten (Walklate 2004).

Som jeg har prøvd å illustrere har kvinnebevegelsen vært rettsoptimistisk, men har nå beveget seg mot en mer rettskritisk holdning. Det rettsoptimistiske perspektivet har ikke bare vært utfordret av enkelte feminister. Kriminologer og rettssosiologer er også opptatt av å fremheve rettens begrensninger. Den feministiske kritikken har handlet om at retten er maskulin, og en har ønsket å synliggjøre hvilke negative konsekvenser dette får for

⁴⁴ I 5.5.1 kommer jeg inn på Dahl sin kritikk av rettsystemet. Til tross for sin kritikk, er hun opptatt av at endring kan og må gå gjennom rettsystemet.

kvinner. Kriminologer og rettssosiologer har vært mer opptatt av å vise rettens begrensninger i forhold til det å løse konflikter og samfunnsproblemer og rettens manglende evne til å ta vare på partene i konflikten. Kritikken har blant annet gått ut på at retten profesjonaliserer konflikten, ved at profesjonelle aktører tar over kritikken og konfliktens parter skyves ut på sidelinja (Christie 1977). Finstad (1988) har kritisert retten for å ikke klare å ta vare på verken offer eller gjerningsmann. Et hovedprinsipp i retten er å sette handlingen i sentrum, et prinsipp som ikke alltid følges, og da spesielt i saker som handler om seksualisert vold (Finstad 1988: 20). I stedet for å fokusere på overgrepet, blir troverdighet og samtykke sentralt, noe som i stor grad gjør kvinners erfaring med retten negativ. I tillegg vil kvinnen miste muligheten til å få en erkjennelse av overgrepet fra gjerningsmannen, så lenge straffetrusselen henger over ham (Finstad 1996: ; Finstad 1998). Rettens manglende evne til å løse konflikter og å ta vare på konfliktens parter, har ført til at flere kriminologer avviser rettssystemet og heller jobber for alternativ konfliktløsning⁴⁵.

Finstad (1988) er bekymret over tendensen til å straffe overgrep strengere, samtidig som ulike hjelpetiltak for kvinner legges ned. Skjørten (2002) deler denne bekymringen for at fokuset flyttes fra generelle hjelpetiltak for kvinner til rettsliggjøring av vold mot kvinner. Hun er urolig over hvilke virkemidler vi bruker i kampen mot vold mot kvinner, og viser hvordan rettsliggjøring kan gå mot kvinner og barns interesser. Hun mener vi ser oss blinde på rettslige løsninger, i stedet for å rette blikket mot andre mulige tiltak for å bekjempe samfunnsproblemet. Samtidig mangler vi kunnskap om rettens virkninger, noe som gjør at ”common sense” antagelser styrer når vi krever økt rettsliggjøring av seksualisert vold (Skjørten 1996). Økt kunnskap om rettens virkninger er en måte å kommunisere mellom rett og samfunn, som kan bidra til et mer realistisk syn på rettens muligheter til å løse ulike samfunnsproblem.

5.4 Funksjonsmodellen

Funksjonsmodellen har sitt utgangspunkt i den funksjonalistiske samfunnsmodellen. I denne modellen er det ikke individet som står sentralt, men samfunnet. Samfunnet er mer

⁴⁵ Alternativ konfliktløsning er både en ideologisk og praktisk orientert bevegelse som ønsker å bringe konflikter tilbake til folket (Ericsson 1990). Inspirasjonen hentes fra konfliktløsningsmodeller som er brukt tidligere i historien eller i andre land. Tiltak som foreslås og prøves ut er for eksempel ulike typer megling. For forslag til tiltak se for eksempel Finstad (1988: ; 1996) og for utprøvde tiltak se Madsen (2004: ; 2005).

enn summen av individenes handlinger, det er et fenomen i seg selv (Balvig og Krarup 1991). For å forstå samfunnet, må en se på helheten, en kan ikke bryte det ned til små isolerte enheter. Alt må ses i sin sammenheng. For å forstå rettssystemet må det integreres i samfunnet. Det kan ikke tolkes isolert fra samfunnet slik det mekanistiske perspektiv har en tendens til å gjøre. Ut fra det mekanistiske perspektivet tolkes lovens manglende virkning som et resultat av isolerte feil, som for eksempel dårlig eller manglende kommunikasjon om loven fra rettssystemet til samfunnet. Ut fra det funksjonalistiske perspektivet kan en ikke redusere begrunnelsen for lovenes manglende virkning til en enkelt årsak. I den grad en lov ikke får sine tilsiktede virkninger, er det fordi loven ikke er integrert i samfunnet. Den er ikke tilpasset samfunnet på en slik måte at loven og samfunnet virker sammen. På grunn av samfunnets kompleksitet, risikerer loven å utløse ulike virkninger i samfunnet som både kan være tilsiktede (planlagte) og utilsiktede (ikke planlagte). Disse virkningene kan være positive eller negative (Balvig og Krarup 1991).

5.4.1 Rettens (symbol)funksjon

Med funksjon menes konsekvensen av et bestemt fenomen, prosess eller (del)struktur. En funksjonsanalyse er en analyse av og kartlegging av disse konsekvensene (Balvig og Krarup 1991: 65). Funksjonsanalysen ser på forbindelsen mellom det tilsiktede (lovens hensikt) på den ene siden og lovens virkninger på den andre siden. Funksjonsanalysen er på mange måter en konsekvensanalyse av retten i samfunnet. Konsekvensene kan som nevnt være planlagte eller ikke planlagte. Denne inndelingen kan være fruktbar som et analyseverktøy, men gjenspeiler i liten grad realiteten. Som regel vil det være vanskelig å skille mellom hva som faktisk er planlagt og hva som ikke er planlagt, da dette ikke nødvendigvis uttrykkes eksplisitt. I tillegg vil det være uenighet i vurderingen av hva som er positive og negative funksjoner.

Ut fra et funksjonsanalytisk perspektiv vil kommunikasjonsanalysen på mange måter komme til kort, da den først og fremst fokuserer på de tilsiktede funksjonene. Der kommunikasjonsanalysen vil hevde at informasjon om en lov er en nødvendig og som regel, tilstrekkelig forutsetning, vil funksjonsanalysen hevde at det er en nødvendig, men ikke tilstrekkelig forutsetning. ”Kommunikationsskemaets mangler og begrensninger set

i forhold til en total analyse af retssystemet er især mærkbart, når man bevæger sig ind på området ikke-tilsiktete virkninger” (Balvig og Krarup 1991: 68).

Mathiesen (2005) tar i bruk funksjonsanalysen. Han tar i bruk tre innfallsvinkler for å se på retten i samfunnet. Han ser på hvordan retten påvirker samfunnet, hvordan samfunnet påvirker retten, og på vekselvirkningen mellom samfunn og rett. Han trekker fram et klassisk eksempel på rettsosilogisk analyse, nemlig hushjelpundersøkelsene. Det er gjort flere undersøkelser av hushjelploven⁴⁶, og resultatene har vært nedslående. Loven har i liten grad forbedret hushjelpenes arbeidsvilkår, noe som var lovgivers intensjon (tilsiktete funksjon). Konklusjonene fra undersøkelsene peker på to hovedgrunner til at loven ikke har fungert etter målsettingen. Den første årsaken er at det var lite kunnskap om loven blant dem det gjaldt. Denne konklusjonen tar utgangspunkt i kommunikasjonsanalysen. Den andre årsaken er ikke fullt så konkret og kan derfor være vanskelig å beskrive. ”Hushjelploven fungerte ikke etter hensikten, kanskje først og fremst fordi arbeidsforholdene i et hjem, og forholdet mellom partene der, gjør tradisjonell arbeidervernlovgivning til et fremmedelement.” (Mathiesen 2005: 74) Dette er et viktig rettsosilogisk poeng fordi det knytter samfunnskonteksten til lovens virkning. Den sosiale, politiske og økonomiske sammenhengen kan motarbeide eller ”samarbeide” med loven og på den måten være med på å bestemme hvordan loven vil fungere. For at en lov skal kunne virke etter sin hensikt, er den avhengig av å ”passe inn” i den sosiale sammenhengen den skal regulere. Det som kan kalles hushjelplovens utilsiktede funksjon har også blitt kalt dens symbolfunksjon. Loven påvirket ikke direkte arbeidsforholdet, men det at loven kom innebar et kompromiss mellom partene (Mathiesen 2005). Hushjelpene fikk (symbolsk) støtte for at deres arbeidssituasjon burde forbedres, samtidig som arbeidsgiverne eller familiene ikke trengte å frykte noen sanksjoner hvis loven ikke ble fulgt, i og med at effektive håndhevingsregler manglet. På den måten ble begge parter (symbolsk) tilfredsstilt.

Rettens symbolfunksjon har også vært trukket fram i forhold til seksuelle overgrep. Finstad (1988) har kommet med forslag til alternativ konfliktløsning i seksuelle overgrepssaker. I sitt forslag anerkjenner hun rettens viktige symbolfunksjon, og prøver å inkludere symbolfunksjonen i sine forslag til nye måter å tenke løsninger på. Hun nevner

⁴⁶ Hushjelploven ble opphevet i 1995 (Mathiesen 2005)

fem funksjoner ved retten som det er viktig å ivareta. Det er skyldfordelingen, behovet for hevn, uskadeliggjøring, synliggjøring av overgrep og at erstatningskravet styrkes. Slik jeg ser det, har alle disse funksjonene en symbolsk side. Skyldfordelingen og synliggjøringen er symbolfunksjoner. Når det gjelder behovet for hevn, trekker Finstad fram rettens funksjon i å kompensere for en skjev maktfordeling, som også er en slags symbolfunksjon. I forhold til uskadeliggjøring nevner hun behovet for å straffe, men jeg vil gjerne legge til en symbolsk forståelse av uskadeliggjøring. Det å gå til retten innebærer å bryte en taushet og vise handlekraft. Ved en eventuell domfellelse kan overgriper uskadeliggjøres ved at andre i nærmiljøet blir klar over hva personen har gjort, slik at han får en begrenset mulighet til å gjenta handlingen. I tillegg vil dommen kunne hindre en persons ”tilgang” til for eksempel andre barn, da dommen vil komme fram på rullebladet. Dette kan fungere som effektive forhandlingsargumenter for eksempel innad i en familie, arbeidsplass og lignende. Selv erstatningskravet kan tolkes symbolsk ved at det gir personen mulighet for oppreisning. For mine informanter var rettens symbolfunksjon sentral, noe jeg vil komme tilbake til i neste kapittel.

Bakketeig (2000) har kommet med et eksempel på en funksjonsanalyse av retten i forbindelse med seksuelle overgrep. Hun tar i bruk Mathiesens tredeling i spørsmålet om forholdet mellom holdninger til seksuelle overgrep mot barn, og rettens behandling av disse sakene. Hun understreker at både holdninger og den rettslige behandlingen er variable størrelser som vil være i konstant forandring. Hun trekker fram rettens symbolfunksjon i denne typen saker. Det er kanskje den funksjonen en lettest kan knytte til befolkningens holdninger, da de begge er symbolske størrelser. Det er i rettssystemet samfunnet kan fordømme seksuelle overgrep, ved å markere offisielle verdier som synliggjøres i skillet mellom rett og galt. Straffen og det seremonielle preget ved rettsvesenet er med på å gi verdiene autoritet og tyngde. Men denne fordømmelsen innebærer også en klassifisering av personer, både som overgripere og ofre (Bakketeig 2000). I sin gjennomgang ser hun først på samfunnets påvirkning av retten. Holdninger til barn som medskyldige og lite troverdige, ser ut til å ha påvirket politiet når den allmenne bevissthet om seksuelle overgrep var lav, noe som var tilfelle i 1980 (Bakketeig 2000: 78). Det ser ut til at retten har påvirket samfunnet blant annet ved kategoriseringen av overgripere, hvor overgripere konstrueres som avvikere eller pedofile. Denne

kategoriseringen fungerer avledende ved at det skapes avstand mellom overgripere og normale mennesker, noe som gjør det vanskeligere å kjenne igjen kulturelle trekk som overgrepshandlingen er en del av. Når retten fokuserer på avvikere, kan det påvirke befolkningens holdninger til straff ved at det fremmes krav om strengere straffer. Det forventes at rettsvesenet "(...) tydelig markerer at seksuelle overgrep mot barn strider mot samfunnets normer" (Bakketeig 2000: 79). Kravet om strengere straffer påvirker kanskje i neste omgang politikere (lovgiver) som svarer med å heve strafferammen. Denne "symbolpolitikken" kan fungere avledende ved at en gir inntrykk av å ta problemet på alvor, samtidig som en i realiteten bare foretar mindre justeringer. Til slutt trekker Bakketeig fram "Bjugn-effekten" som et eksempel på retten og samfunnet i vekselvirkning. Etter Bjugn saken ser det ut til at barn fremstår som mindre troverdige, noe som får konsekvenser for hvordan folk forholder seg til barn, både i og utenfor rettsvesenet (Bakketeig 2000).

5.5 Maktmodellen

Maktmodellen har sitt utgangspunkt i den materialistiske samfunnsmodellen. Den materialistiske samfunnsmodellen har samme syn på samfunnet som den funksjonalistiske. Samfunnet er et fenomen i seg selv, det er mer enn summen av individenes handlinger. Samfunnet er noe unikt. Det som gjør det unikt er en innebygd ubalanse eller maktforskjell. I motsetning til den funksjonalistiske samfunnsmodellen er ikke den materialistiske opptatt av integrasjon og sammenheng, men av ulikhet og splittelse. "I den materialistiske model betragtes uligheden mellem mennesker og grupper af mennesker – forskellene i magt og andre ressourcer - som det centrale forhold" (Balvig og Krarup 1991: 77). Det er konflikter som står i fokus, konflikter mellom for eksempel klasser og kjønn. Maktforskjeller i samfunnet vil gjenspeiles i rettssystemet. Dette skaper utfordringer for rettssystemet som i stor grad er basert på et ideal om likhet for loven. Likhet og rett har vært diskutert og utfordret fra flere ulike perspektiver, basert på blant annet klasse, etnisitet og kjønn. I følge Balvig og Krarup (1991: 103) er Berit Ås' hersketeknikker et begrepsapparat som kan tas i bruk i maktanalysen. De fem hersketeknikkene er: usynliggjøring, latterliggjøring, tilbakeholdelse av informasjon, fordømmelse uansett hva du gjør, og påføring av skyld og skam (Ås 2004). Jeg vil i de neste avsnittene konsentrere meg om kjønnsperspektivet.

5.5.1 Likhet og rett

Rettsystemet har måttet tåle mye kritikk fra kvinnebevegelsen. Den feministiske kritikken gjenspeiles i stor grad i den kritikken informantene retter mot rettsystemet. Deres kritikk vil jeg komme nærmere inn på i neste kapittel. Kritikken har først og fremst gått på at retten er et kjønnnet eller maskulint system. Dahl kritiserer retten for å være ”ensidig innrettet. Fortsatt er det en mannlig norm som gjelder på de fleste områder, ved at det først og fremst er menns oppfatninger, behov og konflikter som ligger nedfelt i retten. Denne norm inneholder også angivelser av hvordan kvinner er og burde være” (Dahl 1985: 16, original kursivering).

Dahl (1985) peker på et interessant utviklingstrekk i vårt samfunn i dag. Samtidig som retten går mer og mer bort fra en kjønns spesifikk lovtekst, ved å gjøre lovens form mer kjønnsnøytral i språket, bygges det opp en alternativ disiplin innad i retten, nemlig kvinneretten. Det kan kanskje virke som et paradoks at kvinneretten oppstår på samme tid som en bygger ned og prøver å oppheve kjønnsdiskrimineringen i lovverket. Dette ”paradokset” illustrerer kvinneverettens formål. ”Det er ikke uten videre slik at regler om likebehandling gir et likt eller rettferdig resultat, verken i enkeltsaker eller mer generelt. Ofte er det tvert om, at tilstrebet likhet kan kreve ulik behandling for å gi svake parter og grupper muligheter for likestilling og liveverd” (Dahl 1985: 15). Likhet eller likebehandling i loven er ikke noen garanti for like virkninger eller konsekvenser av loven. Kvinneverettens formål er å prøve å synliggjøre og forstå retten fra et kvinneperspektiv, ved å jobbe for reell likestilling og frigjøring. Kvinneveretten er først og fremst opptatt av skillet mellom formell og reell likhet. Formell likhet er når en prøver å skape likhet ved å behandle alle likt, ved at det skal være like lover og regler for alle. Et eksempel på formell likhet er når lovteksten er kjønnsnøytral i sin utforming. Formell likhet gir ikke nødvendigvis et likt resultat, men kan tvert i mot bidra til å opprettholde og forsterke en allerede eksisterende ulikhet. Reell likhet er likhet i konsekvensene eller virkningene av loven. For å skape en reell likhet i konsekvensene av lovgivningen, kreves det ofte ulik behandling. Ulik behandling kan for eksempel være en kjønns spesifikk utforming av lovteksten, eller å innføre ulike former for kjønnskvalifisering. Likhet er med andre ord ikke et entydig begrep, det er tvetydig i dets konsekvens.

Skillet mellom formell og reell likhet kan knyttes til lovens manifeste og latente funksjon. Den formelle likheten tilsvarer lovens formålsbestemte eller manifeste funksjon. Det er lovgivers planlagte eller intensjonelle likhet som kommer til syne. Den reelle likhet er lovens latente funksjon. Den utilsiktede virkning av loven kan enten sammenfalle med lovgivers intensjon om likestilling, eller bli motsatt av det planlagte ved at den får diskriminerende konsekvenser. Hvis vi ser på utviklingen i Norge, hvor vi i større og større grad kjønnsnøytraliserer lovteksten, kan dette tyde på en slags rettoptimistisk utvikling. Denne utviklingen påvirket også utformingen av likestillingsloven. Da arbeiderpartiet i 1973 lovet å komme med en lov mot kvinnekriminering, endte lovforslaget opp som en lov om likestilling mellom kjønnene (Halsaa 2006). Lovforslaget ble kraftig kritisert av blant annet kvinneretten. Kritikken handlet om at en ikke kunne jobbe mot kvinnekriminering ved å jobbe for likestilling mellom kjønnene. Den reelle kvinnekrimineringen ble gjort om til et ideal om likestilling mellom kjønnene. Kritikken handlet med andre ord om å tilbakevise den rettoptimistiske oppfattelsen av en kjønnsnøytraliserende lov ved å vise til denne taktikkens tilslørende funksjon. Å ta utgangspunkt i formell likhet, som lovforslaget gjorde, tilslørte den reelle ulikheten mellom kvinner og menn. Det var nok mange som fryktet at likestillingsloven, slik den opprinnelig ble utformet, ikke ville få sine tilsiktede virkninger, som var reell likestilling mellom kvinner og menn. Etter en lang debatt om lovforslaget, ble likestillingsloven vedtatt med store endringer, som et svar på kritikken av det opprinnelige utkastet. Dagens likestillingslov er et kompromiss mellom hensynet til kvinners særstilling og likestilling, likebehandling og forskjellsbehandling, påbud og forbud (Halsaa 2006: 103).

Kvinnerettens (her i hovedsak Dahl sin) kritikk av jussen må likevel ikke misforstås. Retten er ikke entydig, men tvetydig ved at den både fungerer konserverende og progressivt.

Retten kan betraktes som en institusjon som i særlig grad bidrar til å opprettholde det tradisjonelle mannlige hegemoni i samfunnet. Samtidig er retten område for gjennomføring av regler som kan gi grunnlag for store forandringer, også i forholdet mellom de to kjønn. Skal kvinners stilling bedres, må det også skje gjennom retten, og dette er en realitet for dagens lovgivere (Dahl 1985: 17-18).

Kritikken av retten rettferdiggjør ikke en avvisning av rettsystemet. En må være oppmerksom på at rett og samfunn påvirker hverandre gjensidig, og at rettsystemet ut fra en slik forståelse blir et viktig redskap for samfunnsendring, selv om det også samtidig kan motarbeide en slik endring.

5.5.2 Straffeprosessens grunnstruktur

En del av kritikken som har vært rettet mot rettssystemet fra offer- og kvinnebevegelsen har handlet om at selve strukturen i rettssystemet er (kjønns)skjevt eller fungerer partisk til fordel for tiltalte. Det har vært en kritikk av den urettferdige behandlingen av kvinner eller ofre. Robberstad (1999) har sett nærmere på straffeprosessens grunnstruktur. Hun setter opp to hovedmodeller, tvekamp og inkvisisjon. Tvekampen er historisk representert til et stykke inn i middelalderen, da inkvisisjonen tok over. Den moderne tvekamp er partsprosessen. I dag er det ingen land som fullt ut representerer den ene eller den andre modellen, de fleste har elementer fra begge modellene. En kan likevel si at USA representerer partsprosessen, mens Tyskland representerer inkvisisjonsprosessen. Tvekampen har røtter tilbake til blodhevn, som hadde som formål å gjenreise slektens ære. Etter hvert ble plikten og retten til hevn begrenset av regler, noe som gjorde at offeret måtte gå gjennom tinget for å få godkjent hevns rettmessighet. Hevnen ble rettslig vurdert enten før eller etter at den ble utført. Saksøker kunne utfordre saksøkte til duell, og en kunne ha andre til å kjempe for seg hvis en ikke kunne kjempe selv (for eksempel kunne en kvinne få hjelp av en mann).

Inkvisisjon betyr undersøkelse og er en prosess som er bygget på et ønske om å finne sannheten, og at dette er dommerens ansvar. I denne prosessen har dommeren overtatt anklagefunksjonen og fornærmede har dermed blitt overflødig. Staten overtok anklagefunksjonen som en del av sentraliseringen av samfunnsmakten, samtidig som det var en påvirkning fra kirken. Fordelen med offentlig påtale er at samfunnet tar byrdene og omkostningene fra fornærmede, ulempen er at fornærmede mister innflytelse over prosessen. Den maskuline, krigerske duellmodellen ble overtatt av en ny modell som ga mulighet for rettsbeskyttelse av svake grupper, men også den var patriarkalsk (Robberstad 1999).

Robberstad hevder at prosessen i Norge "(...) har en form (partsprosess) som går på tvers av dens egentlige innhold (inkvisisjon)" (Robberstad 1999: 117). Med det mener hun at grunnstrukturen er inkvisitorisk, men at formen forveksles med partsprosessen. Det er flere grunner til det, blant annet er språkbruken preget av partsprosessen. Dette kan være et etterslep av tidligere tider, sammen med en påvirkning fra USA. I partsprosessen har spill- og sportsmetaforer stått sterkt. Det handler om å vinne eller tape, ikke om hva som er rett eller galt. Tanken om at en enten vinner eller taper kan karakteriseres med et null-sum-spill, hvor den ene parten vinner det den andre parten taper. I Norge er det tre aktører i prosessen, det er påtalemyndigheten, dommer og siktede (forsvarer). To av disse aktørene oppfattes gjerne som parter, påtalemyndigheten og siktede. Disse står i motsetningsforhold til hverandre og har ujevn styrke. Balanseillusjonen om to likestilte parter under tvekampen, fungerer retningsgivende i dag, og kommer til uttrykk i ideologien om våpenlikhet ("equality of arms"). En strever etter å opprettholde en balanse mellom partene, og utstyres siktede med en rekke rettigheter for å kompensere for styrkeulikheten. Det settes et likhetstegn mellom påtalemyndighet og fornærmede, men påtalemyndighetens oppgave er å undersøke hva som har skjedd, og har derfor andre plikter enn en forsvarer. Påtalemyndigheten kan ikke tillate seg å være partisk og subjektiv, noe en forsvarer har mulighet til. Påtalemyndigheten representerer derfor ikke fornærmede, selv om den har tatt over anklagefunksjonen. Argumenter mot at fornærmede skal få flere (eller egne parts)rettigheter⁴⁷, går ut på at det vil være urettferdig mot siktede, da den skjeve balansen vil forskyves enda mer. Sportsmetaforene gjennomsyrrer argumentasjonen, hvor "to mot en" blir sett på som urettferdig (påtalemyndigheten og en ny representant for fornærmede mot siktede) (Robberstad 1999: 109). Økte rettigheter til fornærmede reduseres til en dikotom rettighetskonflikt, hvor rettigheter avises på bakgrunn av en null-sum-tankegang. Fornærmede konstrueres som en hevnjerrig gruppe, som lett vil kunne misbruke eventuelle rettigheter, noe som vil kunne gå utover siktede. Siktetes rettsikkerhet fungerer som et argument mot fornærmedes rettigheter. Men rettsikkerhet er ikke beholdt siktede, argumenterer

⁴⁷ I NOU 2006: 10 har en vurdert om fornærmede burde gis partsrettigheter i straffeprosessen som en følge av Robberstads forslag om partsstatus. Utvalget har gått i mot forslaget om partsstatus for fornærmede, men har gått inn for økte rettigheter til fornærmede.

Robberstad, selv om begrepet tilsynelatende har blitt monopolisert⁴⁸. Den klassiske betydningen av begrepet inkluderer en beskyttelse mot overgrep både fra stat og andre borgere. Fornærmede har med andre ord også krav på beskyttelse i form av rettssikkerhet.

Som en forlengelse av monopoliseringen av rettssikkerhetsbegrepet finner vi rettsprinsippet om at det er bedre at ti skyldige går fri enn at én uskyldig dømmes. Det ser ut til at det foretrekkes én uriktig avgjørelse (frifinnelse) over en annen (uriktig domfellelse). Målet er ikke flest mulig riktige avgjørelser, men færrest mulig uriktige domfellelser. Når en da skal vurdere om økte rettigheter til fornærmede vil påvirke siktedes rettssikkerhet, blir spørsmålet om slike rettigheter vil øke antall uriktige domfellelser. Robberstad argumenterer for at det ikke er tilfelle, da økte rettigheter kun vil øke retten til å uttale seg (kontradiksjon). Kontradiksjon er det anerkjente middel til å få fram sannheten, noe som er inkvisisjonsprosessen formål. Å øke fornærmedes mulighet til å uttale seg, vil kunne gi økt mulighet til å belyse den materielle sannhet⁴⁹, som ikke alltid korresponderer med den formelle sannhet.

⁴⁸ Med monopolisering av rettssikkerhetsbegrepet mener Robberstad at det er forbeholdt siktede og da i betydningen: beskyttelse mot overgrep fra staten.

⁴⁹ Materiell sannhet betyr at noe er sant i betydningen at det stemmer overens med virkeligheten. Formell sannhet betyr sannhet i betydningen av hva som er bevist. Hentet fra Robberstad (1999: 130).

6 Offerperspektivet og den rettssosiologiske analysen

6.1 Kommunikasjonsanalysens begrensninger

I dag har vi en ganske omfattende lov mot seksualforbrytelser, noe jeg var inne på i forrige kapittel. Samtidig vet vi at rettsvesenet i liten grad klarer å beskytte folk mot seksualforbrytelser og å ansvarliggjøre overgriperne⁵⁰. Det ser med andre ord ut til at det ikke er tilstrekkelig å bare vedta en lov mot seksualforbrytelser, slik rettsoptimismens mest naive form ser ut til å hevde. I kommunikasjonsperspektivet understrekes det at loven i tillegg må kommuniseres ut til samfunnet før den kan virke etter sin hensikt. Spørsmålet blir da om denne nødvendige forutsetningen som lovkommunikasjonen er, også er en tilstrekkelig forutsetning for at loven skal kunne fungere som planlagt. Lovstoffet må kommuniseres ut til to forskjellige grupper. For det første må alle i samfunnet få en viss kjennskap til loven, og for det andre må lovens målgruppe, her begrenser jeg det til de som har opplevd seksuelle overgrep, få en mer detaljert kunnskap om loven. Jeg vil se nærmere på i hvor stor grad målgruppen selv er opplyst om loven, og i hvor stor grad de oppfatter seg selv som en del av lovens målgruppe.

I intervjuene ønsket jeg å fokusere på den enkeltes bearbeidelses- og oppgjørsprosess. Det viste seg at for mange av de jeg snakket med, gikk det relativt lang tid mellom selve overgrepet/ene og disse prosessene. Det er hva som skjer i dette tidsrommet, de fleste begynner å snakke om. Det er viktig å se nærmere på denne mellomtilstanden for å forstå hva som kompliserer lovkommunikasjonen mellom retten og den spesifikke målgruppe. Kvinnene jeg snakket med forteller at det som kan virke logisk for dem som ikke har opplevd et overgrep, forandrer seg når en får en overgrepserfaring. Hvis en for eksempel har blitt voldtatt, virker det kanskje mest logisk at personen etter overgrepet vurderer flere handlingsalternativer. Dette kan for eksempel være at en vurderer om en skal gå til politiet, og at en vurderer hvor en skal henvende seg for å få hjelp. Kvinnene forteller at denne logikken (vurderingen av handlingsalternativer) blir svært ulogisk i etterkant av et overgrep. For dem handler den første tida etter overgrepet/ene om å akseptere smerten og skammen overgrepet har påført dem.

⁵⁰ Denne konklusjonen trekker jeg blant annet ut fra omfangsundersøkelsene som viser at få saker anmeldes og at få anmeldte saker havner i retten.

Mellomtilstanden som er den første fasen etter overgrepet ser ut til å handle om å sette ord på, eller definere overgrepet, og å forstå hva overgrepet innebærer. Denne fasen vil jeg kalle den personlige defineringsprosessen. Neste fase etter overgrepet handler om å orientere seg i hjelpetilbudet. I hvilken grad er kvinnen informert om hjelpetilbudet (inkludert rettsvesenet), og i hvor stor grad angår tilbudet den enkelte? Denne fasen vil jeg kalle den institusjonelle defineringsprosessen.

6.1.1 Den personlige defineringsprosessen

6.1.1.1 Før og etter overgrepet

Defineringsprosessen kan starte allerede før en person opplever et overgrep. Noen av de jeg snakket, med opplevde overgrep i ungdomsårene eller i voksen alder (ikke i barndommen). Denne gruppen snakker om ”før og etter” overgrepet. En kvinne forteller at hun var helt uforberedt på å bli voldtatt. ”Ja, det er sånn jeg aldri kunne tro skulle skje med meg, og jeg har alltid passet på drinken min, og jeg er sånn tøff jente, og.. jeg er ikke.. jeg har ikke sett på meg som et typisk voldtektsoffer da. Men det er jo det som er greia da, det kan jo skje hvem som helst.” Her ser vi hvordan kvinnen skiller mellom før og etter overgrepet. Før overgrepet var hun mer preget av offerforestillinger, da hun trodde det var svake jenter som opplevde overgrep. Samtidig antyder hun at hun har oppført seg på riktig måte (ikke vært for full), ved at hun har passet på glasset sitt (for å unngå å bli dopet). Hun har med andre ord ikke gjort noe klanderverdig, men tvert i mot fulgt implisitte regler om kvinnelig oppførsel. Etter overgrepet har hun innsett at det ikke bare er visse jenter som voldtas, men at alle kan bli voldtatt selv om en følger alle regler. Senere forteller hun at før hun ble voldtatt så trodde hun at det ville være helt uproblematisk å søke hjelp og anmelde overgrepet. ”Jeg vet at det var det jeg tenkte før det skjedde meg, da løp vi selvfølgelig til legen, og så løp vi til politiet etterpå, men du gjør ikke det, du blir helt fjern.. for sånne ting.” Her viser hun hvordan skillet mellom før og etter påvirker vurderingen av handlingsalternativene. Det å kunne vurdere hvilke handlingsalternativer en har, er på mange måter en rasjonell tilnærming til overgrepet. Etter overgrepet ser det ut til at denne rasjonelle tilnærmingen kommer til kort, pga sjokk og skam- og skyldfølelse. Skyldfølelsen er med på å skape en usikkerhet om hva som egentlig har skjedd. En har lett for å klandre seg selv for det en har, eller ikke har gjort.

Det virket som om flere av de jeg snakket med, betraktet tiden før overgrepet som en slags illusjon i forhold til hvem (offerforestillinger) som risikerer å oppleve overgrep, hvem sitt ansvar det er (forestillinger om kjønn), og hvordan overgrep oppleves og håndteres av ofrene (rasjonalitet).

Tanken om en rasjonell tilnærming til overgrepet, hvor en vurdering av handlingsalternativer umiddelbart etter overgrepet står sentralt, tar ikke høyde for overgrepets kontekst. Sjokk og skam- og skyldfølelse er en del av denne konteksten. En kvinne forteller hvordan hun reagerte umiddelbart etter overgrepet. ”Jeg kunne hatt DNA-spor jeg, jeg kunne ha gått rett på sykehuset i byen, for jeg hadde blod i trusa, men jeg gjorde det ikke, for jeg var i sjokk, så jeg gikk, jeg ba om å få snakke med han, overgriperen, i stedet for.” Her ser det ut til at kvinnen har handlet på tvers av tanken om en rasjonell tilnærming som mange har om overgrep. Med denne tanken som utgangspunkt, kan det være lett å konkludere med at hun har handlet ”irrasjonelt”. Hun kunne ha gjort det ”riktige”, det vi forventer eller tror ofre gjør i etterkant av en kriminell handling. Hun kunne ha dratt på sykehuset for å sikre bevis, altså det som kunne ha ført til en rettsprosess. Det ser ut til at sjokket hindrer henne i å definere hendelsen og vurdere handlingsalternativene i situasjonen.

En annen kvinne forteller om hvorfor hun ikke gikk til politiet umiddelbart etter overgrepet selv om dette ble foreslått av andre som var rundt henne.

Det høstes så skummelt ut (latter). Jeg bare tenkte sånn, nei, herregud, jeg kan ikke gjøre det, da får liksom mamma og pappa vite det, jeg var jo ikke myndig da ikke sant. Da får sikkert alle vite det og jeg får sikkert førstesida på lokalavisa. Det var liksom så mye som surra gjennom hodet på meg. Jeg fikk jo helt noia liksom, nei, det skal vi ikke, vi skal hjem å sove liksom. Ikke det at jeg sov så veldig mye den natta men jeg innbilte i hvert fall meg selv at jeg skulle hjem å sove. Hjem å sove og dusje og så var det glemt.

Tausheten er tryggere enn å gå til politiet, da det ville innebære en offentliggjøring av overgrepet, noe hun ikke er klar for. Hun er redd for å blottstille seg selv, og velger heller å late som om ingenting har skjedd. ”Det var egentlig bare om å gjøre å spille best mulig skuespill så ingen så at jeg var lei meg liksom, bare smile og le og sånne ting. Men det er grenser for hvor lenge en klarer å ha på seg en smilemaske.”

En rasjonell tilnærming til overgrepet sammenfaller på mange måter med et rettsoptimistisk perspektiv på seksuelle overgrep. Hvis loven hadde vært kommunisert ut til disse kvinnene, ville de etter en vurdering av handlingsalternativene, konkludert med at det var best å gå til politiet etter at bevis var sikret på voldtektsmottaket. Som vi ser, er det ikke manglende kunnskap om loven som hindrer dem i å handle rasjonelt ut fra et rettsoptimistisk perspektiv, men selve overgrepsopplevelsen som er preget av sjokk og skam.

En annen kvinne inkluderer skillet mellom før og etter overgrepet i karakteristikken av bearbeidelsesprosessen. Når jeg spør henne hva hun vil oppnå med å bearbeide overgrepet svarer hun:

Jeg har jo for så vidt bearbeida det ganske mye da, men det overordna mål kan på en måte ikke være at jeg vil være den jenta jeg var før, for det vil jeg aldri bli. Og det ville vært fryktelig feil om jeg plutselig skulle bli naiv på en måte. For jeg tror man er ganske naiv før man opplever noe som sårer en ordentlig, og jeg var i hvert fall det, så det er klart at jeg ønsker ikke det.”

Hun er ikke først og fremst opptatt av å skille mellom før og etter overgrepet, men å evaluere seg selv som person før overgrepet. Hun karakteriserer seg selv før overgrepet på en ganske negativ måte. I tillegg alminneliggjør hun karakteristikken som er knyttet til dette skillet. Slik jeg tolker henne er det mange som vil ha en naiv innstilling til for eksempel seksuelle overgrep, nettopp fordi de ikke har opplevd slike overgrep selv. I intervjuene får jeg generelt et inntrykk av at mange viderefører skillet mellom før og etter, til også å omfatte oss og dem, de med (oss) og de uten (dem) overgrepserfaringer⁵¹. På den måten overføres tanken om en rasjonell tilnærming til å være en del av de andres virkelighet. Det ser også ut til at de knytter rettsoptimisme til dem uten overgrepserfaring. Et rettsoptimistisk perspektiv blir i stor grad tolket negativt av disse kvinnene, det ser ut til at de ser på det som en naiv innstilling til seksuelle overgrep. Egne overgrepserfaringer er med på å nyansere deres innstilling til rettsvesenet da de har fått erfare fornuftens begrensninger i forhold til seksuelle overgrep.

⁵¹ Skillet mellom oss og dem ser også ut til å gjelde de kvinnene som ikke skiller mellom før og etter overgrepet (da de ble misbrukt i sin barndom, og i mindre grad husker en tid før overgrepet).

6.1.1.2 Erkjennelsen

Det seksuelle overgrep fører ofte med seg et stort sjokk. En måte å mestre den smertefulle og skamfulle situasjonen på, er å prøve å unngå å tenke på eller å la være å definere det som har skjedd, og for noen resulterer det i at en fortrenger overgrepet. En kan også unngå å tenke på hendelsen ved å redefinere og å prøve å normalisere det som har skjedd.

Jeg har jo virkelig prøvd å tenke på det på en rasjonell måte hele veien. Dette fikser jeg. Men det er ikke rasjonelt, det går ikke an å tenke det bra, fordi det sitter i kroppen, fordi underbevisstheten har oppfatta hva som skjedde. Jeg prøvde å liksom se på det som et feilskjær, noe som ikke var så kjekt likevel, men det går ikke. Det er ikke samme, det er ikke sex da. Det er fiendtlig greier fra motparten. Det er veldig merkelig å oppdage at det ikke gikk an å bare børste det bort som en sånn der, 'ja, ja, han var jo ikke så kjekk likevel'.

I denne perioden hvor en prøver å redefinere, eventuelt unngå, å tenke på det som har skjedd, kan en oppleve ulike seinvirkninger som en ikke nødvendigvis knytter til overgrepet. Det er ofte ved en erkjennelse av hva som har skjedd at en begynner å se sammenhengen mellom overgrepene og reaksjonene som kommer i ettertid. Når en har begynt å se sammenhengene, kan en lettere også eksplisitt begynne å definere og begrepsfeste sine egne erfaringer. Mange opplever dette som et utgangspunkt for å kunne gå videre i bearbeidelsesprosessen.

Erkjennelsen⁵² kan utløses utenfra ved at personen blir konfrontert med det som har skjedd. Flere forteller at de av ulike grunner har fortalt andre (venner, helsevesen o.l.) hva som har skjedd uten å på en måte begrepsfeste det. De har fortalt om hendelsesforløpet uten å navngi det. Det er på dette stadiet at flere blir konfrontert med hva som faktisk har skjedd. En kvinne forteller at hun etter et par uker dro til legen for å ta en hiv-test.

Og da spurte han om jeg hadde noen grunn til å mistenke det da. Og så fortalte jeg han hva som hadde skjedd da, og da sier han, have you reported the rape? Og det å bruke det ordet på det ble veldig sånn.. åh nei, dæven det har skjedd liksom. Så utrolig rart å være en del av den statistikken (humrer litt) da plutselig.

⁵² Erkjennelsen innebærer at en tillater seg selv å tenke på overgrepet og at en tillater seg selv å kjenne på følelsene rundt overgrepet. Det handler om å kjenne på smerten og skammen, i stedet for å flykte fra den.

Hun forteller senere at selv om hun ble konfrontert med voldtektsbegrepet så tidlig, så klarte hun ikke å ta inn over seg hva dette faktisk betydde for hennes del. Hun innså ikke omfanget av overgrepet før hun igjen ble konfrontert med det gjennom en scene i en film.

Fram til da så hadde jeg jo ikke tenkt så mye på voldtekten, annet enn at.. jeg så det som en sånn greie da. Ok, da er jeg frisk [ingen kjønns sykdommer] og.. liksom så på det som en hendelse, asså.. jeg hadde ikke gått under huden på det da, jeg hadde ikke faktisk.. jeg var letta over at alt gikk bra, sånn at jeg hadde ikke gått inn og faktisk sett på hva som skjedde den natta. Hvor stygt det må ha vært da, det har jeg liksom ikke tørt å smake på. Jeg hadde nok begynt å tenke litt på det før jeg så x [filmen], så jeg hadde sikkert blitt litt tøffere, og det var kanskje derfor at jeg begynte å tørre å liksom nærme meg å se på hva som faktisk skjedde den natta da.

Kvinnen forteller at hun etter begge disse konfrontasjonene fikk en psykisk knekk, men at det var først etter den andre konfrontasjonen hun delvis erkjente hva som faktisk hadde skjedd og tillot seg å kjenne på smerten. Det var for å komme seg ut av denne smerten at hun oppsøkte hjelp.

Erkjennelsen handler om å innse at ens egne ufrivillige og negative seksuelle erfaringer i stor grad sammenfaller med en generell tolkning av hva seksuelle overgrep er. Hvis personen ikke definerer eller begrepsfester egne erfaringer i tråd med generelle definisjoner av hva seksuelle overgrep er, så vil personen heller ikke definere seg selv som en del av den aktuelle målgruppen. I den grad en ikke ser på seg selv som en del av en forhåndsdefinert målgruppe, vil heller ikke informasjon om for eksempel lover nå ut til den det gjelder. En risikerer at den enkelte ikke fanger opp relevant informasjon fordi personen tenker at dette er noe som ikke angår en selv. Personens manglende plassering av seg selv innenfor en spesifikk målgruppe er med på å komplisere lovkommunikasjonen, i og med at kommunikasjonsprosessen forutsetter en avsender, informasjon (eller et budskap) og en mottaker. I dette tilfellet kan det se ut til at kommunikasjonsprosessen mangler forhåndsdefinerte mottakere.

6.1.2 Den institusjonelle defineringsprosessen

6.1.2.1 Å komme i kontakt med hjelpetilbudet

Det oppstår nye problemer i defineringsprosessen⁵³ på det institusjonelle nivå når den enkelte har kommet fram til at det er på tide å oppsøke hjelp eller å anmelde overgrepet. Et hvert hjelpetilbud og enhver lovtekst tar i bruk forskjellige typer overgrepsebegreper og overgrepsdefinisjoner som kan gi ulike assosiasjoner. Når en person skal orientere seg på dette feltet, kreves det en viss grad av forkunnskap om feltet (jmf. kommunikasjonsmodellen) og en følelse av at tilbudene er rettet mot den typen erfaringer en sitter med.

En av kvinnene jeg snakket med, viser hvor vanskelig hun synes det var å ta kontakt med hjelpetilbudet. Hun har opplevd flere overgrep. De første overgrepene opplevde hun i barndoms- og ungdomsårene. Hun forteller at på den tiden var overgrep et ikke-tema, og det var få steder å få hjelp, og dessuten hadde hun lite kunnskap om disse stedene.

Nedenfor forteller hun om et voldtektsforsøk i voksen alder.

På dette tidspunktet [i motsetning til tidligere] visste jeg om voldtektsmottaket i Storgata. Dette hadde jeg også sett gjennom brosjyrer på jobben min. Og jeg ringte ikke dem, og hvorfor gjorde jeg ikke det? Fordi jeg trodde at man måtte ha en fullbyrdet voldtekt for å i det hele tatt få hjelp der nede. Det var jeg helt skråsikker på. Så jeg kvalifiserte jo ikke.

Her ser det ut til at økt kunnskap om et tilbud ikke har senket terskelen for henne for å søke hjelp der. Kommunisert kunnskap om et hjelpetilbud er med andre ord ikke tilstrekkelig for å søke hjelp. Litt senere forklarer hun hvorfor hun ikke følte seg kvalifisert til å få hjelp på voldtektsmottaket.

Altså voldtektsbegrepet er litt problematisk fordi hva innebærer det, ikke sant. Det var jo det jeg oppdaget på det intervjuet der nede da. På voldtektsmottaket så trenger ikke voldtekten å ha vært fullbyrdet, men de kaller den likevel voldtekt, det ville ikke jeg ha gjort. Så begrepet voldtekt for meg er stort sett fullført samleie, og det tror jeg det er for veldig mange.

Kvinnenes assosiasjon til voldtektsbegrepet avviker fra mottakets definisjon av begrepet, og derfor lar hun være å ta kontakt med dem. En ting er om voldtektsbegrepet eller

⁵³ Defineringsprosessene er ikke nødvendigvis avgrenset og atskilt, men fungerer mer parallelt eller overlappende.

definisjonen av voldtekt rommer voldtektsforsøk, en annen ting er om personen selv definerer overgrepet som et voldtektsforsøk. Etter at hun har fortalt meg om selve overgrepet, oppsummerer hun opplevelsen på denne måten. ”For du kan si det at voldtektsforsøk eller ikke voldtektsforsøk, men det var i høyeste grad et seksuelt overgrep, og et veldig fysisk voldelig overgrep.” Hun er ikke en gang sikker på om hun vil kalle det for voldtektsforsøk. Det ser ut til at det er lettere å kalle det et overgrep. Når hun velger å definere hendelsen som et overgrep, føler hun seg kanskje ytterligere ekskludert fra voldtektsmottakets målgruppe. ”Det er veldig få som vet at det stedet også hjelper hvis du har opplevd seksuelle overgrep. De fleste tror jo at det må ha vært en voldtekt.” Slik jeg forstår det, er voldtektsbegrepet med på å ekskludere eller sile ut alle tilfeller av overgrep som ikke kan defineres som voldtekt i en relativt snever forstand. Her ser vi hva som skjer når den enkeltes defineringsprosess avviker fra de assosiasjonene en har til begreper som brukes på det institusjonelle nivå. Konsekvensen kan bli at en ikke oppsøker hjelp.

En annen informant understreker at det ikke bare er ulemper ved denne begrepsbruken. Det er fordeler og ulemper ved å bruke både overgrepsspesifikke begreper og ”nøytrale” begreper. Da jeg spurte henne hva Dixi står for, svarte hun på denne måten:

Det er det ingen som vet, da må du spørre Dixi. Men det er et ganske nøytralt begrep, hvis du vet hva Dixi er så vet du hva det er, hvis du ikke vet hva Dixi er så tenker du, nei, nei, en velvillig organisasjon eller et eller annet. Hvis du skal søke hjelp hos Dixi så må du vite hva Dixi står for asså, ikke bokstavelig sett men (latter). Men hvis du går til voldtektsmottaket så vet alle hva det er, det kan du lese ut fra voldtekt, eller incest for den saks skyld, på mange måter så begrenser det litt hvis du ikke føler selv at du er voldtatt så vil du heller ikke gå på et voldtektsmottak. Samtidig så er det viktig at noe er synlig, sånn at hvis man ikke har den muligheten til å undersøke eller ikke har de forutsetningene som som.. (latter) ja jeg tror du skjønner hva jeg sier. (...). Det kategoriserer litt, og kan sånn sett gjøre det vanskeligere. Samtidig så er det viktig at det er noen som flagger og.

Her oppsummerer hun hele begrepsproblematikken. Et støttesenter kan bruke et begrep som enten synliggjør eller usynliggjør det senteret jobber med. Dixi har valgt et begrep som på en måte usynliggjør voldtekt. Denne usynliggjøringen gjør at brukerne av senteret ikke nødvendigvis trenger å skjule sin tilhørighet til senteret. De risikerer ikke på samme måte å bli avslørt som voldtatte ved å bruke senteret, noe de kan risikere ved å bruke voldtektsmottaket. Denne fordelene kan fort bli en ulempe for de personene som ikke

kjenner til Dixi, men som ønsker hjelp til å bearbeide en voldtekt. Å oppsøke et ”usynlig” senter forutsetter en del ressurser hos senterets målgruppe, ressurser som alle ikke har i en slik situasjon. Usynliggjøringen har også en annen ulempe. Det blir vanskeligere å sette fokus på voldtekt i samfunnet. Fordelen ved å bruke voldtektsbegrepet er at det sender ut signaler til samfunnet om at dette er et problem som må tas tak i. Det synliggjør et problem. Ulempen er at begrepet er med på å ekskludere alle som ikke føler seg voldtatte. Noe som er interessant i hennes resonnering, er at hun knytter sentrenes grad av synlighet til kvinnes forutsetninger for å søke hjelp. Jeg tror at grad av synlighet også er med på å fange opp kvinnene slik de forstår sine egne opplevelser tolket ut fra kulturelle forestillinger om seksuelle overgrep. Med det mener jeg at i den grad ens egne erfaringer sammenfaller med kulturelle forestillinger om for eksempel overfallsvoldtekt, så vil en i større grad også definere egen opplevelse som voldtekt, og dermed også søke hjelp ved voldtektsmottaket. I den grad egen erfaring avviker fra disse forestillingene, er en også nødt til å utvide forståelsen av overgrep. Dette kan blant annet gjøres ved å bruke mer generelle begreper som for eksempel seksuelle overgrep. I slike tilfeller vil det være vanskeligere å oppsøke et synlig senter, men lettere å oppsøke et usynlig senter.

Det kan med andre ord være vanskelig å komme i kontakt med hjelptilbudet. Hjelptilbudet tar i bruk begreper som er med på å forvirre mer enn å oppklare hvem som er tilbudets målgruppe. De ulike hjelptilbudene gir god informasjon om hvem de retter seg mot og hva slags hjelp de tilbyr den enkelte. Problemet ser ut til å være at det kun er begrepene i tilbudets navn som umiddelbart er tilgjengelig for den potensielle bruker. De fleste fanger ikke opp definisjonene som brukes, og de ser derfor ikke hjelptilbudets potensielle relevans for sine egne opplevelser. Voldtektsmottaket i Oslo har delvis blitt klar over denne problemstillingen. Mottaket har gjennomført en behovs- og tiltaksanalyse av sitt eget tilbud, og blant annet kommet fram til at det tilbudet de selv har, utelukker en del brukergrupper nettopp pga voldtektsbegrepet i navnet (Fladby 2004). I undersøkelsen kom det fram at de hadde vanskelig for å nå menn med overgrepserfaring da menn trodde at mottaket kun er for kvinner. Kvinner som ikke har opplevd en fullbyrdet voldtekt, som ikke har fått fysiske skader, som kjenner overgriper eller som har vært alkoholpåvirket, trodde heller ikke de kunne få hjelp. Mange trodde også at voldtektsmottaket kun tilbyr akuttmedisinsk hjelp.

6.1.2.2 Rettsvesenet

Målgruppens manglende kunnskap om og følelse av å ikke være kvalifisert i forhold til hjelpetilbudet, gjelder også i forhold til rettsvesenet. I avsnittet under spør jeg en av kvinnene om hun kjente til straffelovens kapittel om seksualforbrytelser.

Visste og visste, sånn et sted langt ute i periferien, så visste jeg det. Men da tenkte jeg i grunnen det samme som jeg gjorde med voldtektsmottaket, at det var ikke fullbyrdet voldtekt. Så, er det noe som kan anmeldes da. Det er det jeg har tenkt faktisk. Jeg følte jeg ikke var kvalifisert der heller.

Det er imidlertid enda flere faktorer som påvirker defineringsprosessen i forhold til rettsvesenet. Først føler hun seg diskvalifisert fordi det ikke er en fullbyrdet voldtekt. I et annet utsagn ser det ut til at det heller ikke vil være nok med en fullbyrdet voldtekt. ”Men jeg ville nok, og det har jeg tenkt på denne uka her, jeg ville simpelthen bare gjøre det, da sier jeg bare, hvis det var et fullbyrdet overgrep, hvor dna-materialet, ikke sant, man fikk tatt sædprøve, var helt opplagt. Asså at det ikke kunne motbevises.” Her trekker hun fram betydningen av beviser. Det ser ut til at i forhold til rettsvesenet så er det ikke nok med sammenfallende definisjoner mellom ens egne erfaringer og straffelovens definisjoner, ens egen definisjon av egne erfaringer må i tillegg kunne underbygges med beviser.

En annen faktor som ytterligere kompliserer det å anmelde en overgriper, er hvem overgriper er.

Når det gjaldt han [faren] så ble jeg også veldig delt i to fordi han forgudet meg som barn, og egentlig så forgudet jeg han. Så det ble veldig komplisert alt dette her. Som gjorde det mye vanskeligere å anmelde, fordi det er mye lettere å være sint på og anmelde en drittsekk, men en far som du elsker over alt på denne jord.

Hvem overgriper er, ser ut til å være viktigere i forhold til rettsvesenet enn i hjelpetilbudet. Det kan være vanskeligere å straffe en person du har en relasjon til, enn en fremmed person som du bare har sett de dårlige sidene av. For denne kvinnen ser det ut til at det ikke er tilstrekkelig med sammenfallende definisjoner og beviser i forhold til rettsvesenet, overgriper må i tillegg være en fremmed person. ”Det er bare det at jeg er helt todelt når det gjelder rettsvesenet. Prinsipielt mener jeg at overgrep må anmeldes, men når det kommer til meg selv, ikke sant, så er det noe helt annet”. Skillet mellom det personlige og det prinsipielle handler også om de personlige omkostningene en risikerer i møte med politi og rettsvesen. Hjelpetilbudet blir på et prinsipielt plan sett på som

entydig positivt da det vil kunne hjelpe en å bearbeide overgrepene ved at en får plassert bort skyld og skam. Rettsvesenet blir derimot sett på som opprivende, da det kan forstyrre det bearbeidede overgrepet.

Man vet at man kommer til å utsette seg for mer ting da, og så har man jobba og jobba for å bli ferdig med det, så lenge. Når man da kanskje er klar for å anmelde, så er man egentlig litt klar for å legge det bort. Og da blir det jo sånn der, skal jeg gidde, hva får jeg ut av det liksom, hvor mye hjelper det egentlig?

Anmeldelse er for de færreste noe som kommer i første rekke. De fleste tar heller kontakt med hjelpetilbudet først. Mange mener at en anmeldelse krever en del bearbeidelse av overgrepet for at en skal kunne takle den påkjenningen en anmeldelse kan medføre. Bearbeidelsen kan imidlertid føre til at en ønsker å sette et punktum for overgrepet.

Måten hjelpetilbudet og rettsvesenet er organisert på, kompliserer det å søke hjelp. Hjelpetilbudet og retten bruker i liten grad generelle begreper og spiller således ikke målgruppen. Den enkelte kan dermed få problemer med å finne et tilbud eller en paragraf som passer. Som jeg har vist eksempler på over, avviser de det ene tilbudet etter det andre fordi de føler de ikke kvalifiserer for hjelpen. Denne delen av defineringsprosessen handler i stor grad om å spesifisere hva slags type overgrep en har vært utsatt for, for så å kunne ta i bruk den delen av hjelpetilbudet som i størst mulig grad er rettet mot den typen erfaringer den enkelte sitter med. Det samme gjelder i forhold til rettsvesenet. Kan jeg anmelde en voldtekt som ikke er fullbyrdet? Hvilke lovparagrafer er direkte rettet mot de handlingene jeg har opplevd? I mange tilfeller ser det ut til at en ikke finner noe klart svar, og en ender derfor opp med å ikke gå til rettsvesenet.

Voldtektsutvalget har satt seg som mål å finne tiltak som kan få opp anmeldelseshyppigheten i voldtektssaker (Barne- og likestillingsdepartementet 2006). Jeg tror det kan bli vanskelig å finne enkle tiltak som får opp anmeldelsestallene, når vi ser hvor komplekse defineringsprosessene er. Anmeldelseshyppigheten vil ikke øke så sant en ikke bevisstgjør befolkningen om hvilke erfaringer som faktisk kvalifiserer som voldtekt i strafferettslig sammenheng (Stefansen og Smette 2006: 53). Stefansen og Smette har også sett på hvordan kvinner definerer og begrepsfester overgrepserfaringer. De kommer fram til at jo mer fysisk vold overgrepet bærer preg av (eller hvor mye

overgrepet ligner på overfallsvoldtekt), jo lettere er det å velge voldtektsbegrepet. De peker også på at en anerkjennelse av overgrepet, er en forutsetning for handling.

6.1.3 Oppsummering

Den personlige defineringsprosessen handler i stor grad om å definere seg selv som mottaker for lovkommunikasjonen og å plassere seg i lovens målgruppe. Den institusjonelle defineringsprosessen handler i stor grad om institusjoners begrepsbruk og definisjonsbruk. På grunn av blant annet kulturelle forestillinger om seksuelle overgrep vil manges assosiasjoner til begrepene avvike fra institusjonenes definisjoner. Dette skaper en begrepsforvirring som i mange tilfeller er et hinder for å søke om hjelp, enten det er helserelatert eller rettslig hjelp en ønsker.

Kommunikasjonsanalysen har en rekke begrensinger når det gjelder seksualforbrytelser. Kommunikasjon handler ikke bare om å sende ut relevant informasjon. Det er like viktig å ha en definert mottaker, slik at kommunikasjonen kan rettes mot målgruppen. Som jeg allerede har vært inne på, så finnes det en del tilgjengelig informasjon om lovene ute i samfunnet, problemet er at det er få som klarer å knytte denne informasjonen direkte til sine egne erfaringer. Det er blant annet forholdet mellom informasjon og erfaring som avgjør vurderingen av handlingsalternativene i etterkant av et overgrep. Informasjon forutsetter en rasjonell tilnærming til overgrepet, slik at kvinnen manglende rasjonelle handling etter overgrepet, er med på å ekskludere dem fra mottakergruppa. Forholdet mellom informasjon og erfaring kompliseres ytterligere av språket, eller av begrepene som brukes. Det kan nesten virke som om en ikke snakker samme språk. Det ser ut til at kulturelle forestillinger om seksuelle overgrep og kjønn styrer forståelsen av, eller assosiasjoner til begrepene, og dette skaper en del språk- og kommunikasjonsproblemer. Kriminaliseringen av seksuelle overgrep ser ikke ut til å ha utfordret de kulturelle forestillingene om overgrep, da forestillingene er med på å skape en avstand mellom kvinnene og rettssystemet. Kommunikasjonsanalysen stopper ikke nødvendigvis her heller. Som jeg har vært inne på tidligere er også konteksten av stor betydning. Konteksten er i stor grad er preget av skam, og skam og tabu er med på å hindre kommunikasjon nettopp ved å holde overgrepet taust.

6.2 Funksjonsanalysen - et prinsipielt standpunkt

I kapittel fem trakk jeg fram rettens symbolfunksjon. Kvinnene jeg snakket med, var først og fremst opptatt av denne symbolfunksjonen. Rettsvesenets rolle engasjerte alle kvinnene jeg snakket med, uansett om de selv hadde vært direkte involvert i rettsvesenet. De kvinnene som hadde vært i kontakt med rettsvesenet, snakket om hvor viktig oppgjøret er i bearbeidelsesprosessen. En kvinne beskriver oppgjørets betydning på denne måten. ”For meg var det veldig viktig å anmelde, fordi det gjorde noe viktig med meg psykologisk, ved at jeg fikk plassert skylda mye mer der den hører hjemme enn det at jeg gikk med den sjøl, og det var veldig viktig.” Skyldplasseringen og ansvarliggjøringen av overgriper er det som motiverer de fleste av de jeg snakket med i forhold til det å ta et oppgjør med overgriper. Anmeldelse kan fungere som en prinsipiell plassering av skyld og ansvar. Det å frita seg selv for skyld og ansvar, er først og fremst viktig i den psykologiske bearbeidelsen av overgrepet.

For mange av kvinnene var det i tillegg viktig å markere utad hvem som til syvende og sist er ansvarlige for overgrepet. En kvinne var spesielt opptatt av dette. Da jeg spurte henne hvorfor hun hadde anmeldt overgrepet, sier hun først: ”Jeg ble jo oppmuntra til å ansvarliggjøre personen, og det er jo for å markere at dette er straffbart.” Etterpå forteller hun meg at hun er kristen og at i kristne miljøer forventes det ofte at en tilgir overgriper. Hun fortsetter med: ”(...) skal det være lov å voldta kristne kvinner, fordi de ikke anmelder, de tilgir. Det er for å markere alvoret.” For henne ble det ekstra viktig å anmelde overgrepet for å tydeliggjøre hvem sitt ansvar overgrepet er og for å signalisere alvoret i situasjonen til nærmiljøet. Hun oppfattet tilgivelseskravet som en bagatellisering av overgrepet, samtidig som hun selv følte et ansvar for situasjonen når hun ble møtt med et slikt tilgivelseskrav. Hun fikk ansvaret for å normalisere situasjonen i etterkant av overgrepet. Tilgivelse blir oppfattet av kvinnen som en legitimering av overgrepet og står på den måten i motsetning til anmeldelse. Anmeldelse av overgrepet innebærer ikke bare at hun tar avstand til kravet om tilgivelse, det kan også innebære at hennes standpunkt får en autoritet gjennom rettsvesenet. Hennes argument om at dette er alvorlig, kan få tyngde gjennom rettsvesenet.

For mange sammenfaller motivasjonen for å anmelde overgrepet med en pliktfølelse. ”Da hadde jeg gjort min samfunnsplikt og anmeldt et straffbart forhold.” Det er flere av

de jeg snakket med som mener at det å anmelde overgrepet er et samfunnsansvar de har. Dette ansvaret er ikke noe som kun er knyttet til den som anmelder et slikt forhold. Rettsvesenet har også et ansvar for å behandle denne anmeldelsen. Anmeldelsesprosessen oppfattes som en toveisprosess.

Jeg ser ikke vitsen med å gjøre mitt for samfunnet på den arenaen da, for det virker ikke som om de gidder å gjøre noe med en anmeldelse. Da kan ikke jeg skjønne hvorfor skal jeg liksom legge meg ut og kanskje få det kjipt, fordi jeg skal gjøre det riktig, når det riktige ikke fungerer, når anmeldelsen ikke blir tatt på alvor.

Alle de jeg snakket med var opptatt av rettsvesenets rolle i forhold til seksuelle overgrep. Rettsvesenet blir sett på som en viktig oppgjørsinstans uavhengig om en selv har anmeldt forholdet, nettopp pga rettens symbolfunksjon.

Rettsvesenet i Norge har en veldig sentral funksjon. Å skulle avskaffe det i forhold til voldtekt, ville gi et veldig klart signal om hva man mener om det. En ting er at det ville gi et veldig klart signal overfor voldtektsmenn, men det vil og gi et veldig klart signal overfor de som er blitt voldtatt, at det er ikke så forbaska farlig.

Dette karakteriserer holdningen til de fleste jeg intervjuet. En kvinne som ikke har anmeldt overgrepene forteller hva hun syns er positivt med rettsvesenet. ”At samfunnet signaliserer at dette [seksuelle overgrep] ikke er akseptert og det her blir man dømt for. Da blir man på en måte, overgrep som sådan, virkelig på en måte.. tatt på alvor.” For de fleste er rettsvesenet veldig viktig pga signaleffekten som blir sendt ut i samfunnet. Alt retten gjør eller ikke gjør, sender ut signaler om rettens standpunkt på dette området. Samfunnet kan anerkjenne og synliggjøre problemet seksuelle overgrep ved å signalisere hva som er rett og galt. Rettsystemet kan gjennom lovgivning og rettspraksis markere offisielle verdier ved å fordømme seksuelle overgrep. Fordømmelsen vil signalisere hva som er akseptabel og uakseptabel handling, samtidig vil de som opplever overgrep bli tatt på alvor ved at en sender ut signaler om hvem sitt ansvar overgrepet faktisk er. Samfunnet vil kunne ta den enkelte på alvor samtidig som det synliggjør et prinsipielt standpunkt i forhold til overgrep. Rettsvesenet positive sider ligger først og fremst på det symbolske eller prinsipielle nivå. Signaleffekten ut i samfunnet er av stor betydning. Rettens utilsiktede funksjon kan i stor grad karakteriseres som en symbolfunksjon. Det ser ut til at spørsmålet om anmeldelse er noe de fleste på et eller annet tidspunkt i sin bearbeidelsesprosess kommer inn på. Kriminaliseringen av seksuelle overgrep ser likevel

ut til å delvis ha utfordret de kulturelle forestillingene om overgrep da kvinnene gjennom rettens symbolfunksjon føler at de og seksuelle overgrep som fenomen blir tatt på alvor.

6.2.1 Oppgjøret som døråpner for mennene

Det er ikke bare rettsvesenet som oppgjørsinstans som kan ha en positiv og utilsiktet konsekvens. Oppgjøret i seg selv kan også få både positive og negative konsekvenser. Jeg vil under illustrere hvordan oppgjøret kan få positive konsekvenser ved å ta utgangspunkt i det de mannlige informantene forteller om sin situasjon.

Alle mine mannlige innformanter er i gang med en oppgjørsprosess. Sakene behandles ikke av domstolene, men oppgjøret er likevel delvis en del av rettssystemet. Oppgjøret er ikke spesifikt rettet mot de seksuelle overgrepene de har opplevd, men er en del av den generelle omsorgssvikten og mishandlingen de har vært utsatt for. Som jeg tidligere har vært inne på, så har det mannlige utvalget hatt lite utbytte av hjelpetilbudet. Den oppgjørsprosessen de er i gang med nå, har på mange måter påvirket og forandret deres situasjon. I intervjuene var det implisitt et før og etter starten på oppgjørsprosessen. Jeg vil prøve å illustrere hvordan oppgjørsprosessen har påvirket en av mine mannlige informanter. Som en del av oppgjøret har han vært nødt til å forklare seg og fortelle sin historie. Han forteller at han grudde seg til dette og at han avlyste første møte, men at han til slutt møtte opp for å forklare seg. ”Da var jeg letta etterpå, jeg var glad jeg hadde gått der. Jeg fikk lufta historien og de fikk vite min sak òg.” Jeg tolker denne lettelsen som en del av det å bryte stillheten, over å ha sagt i fra om hva som har skjedd, og som en del av det å plassere ansvaret eller skylden på noen andre enn seg selv. Denne lettelsen og skyldplasseringen var noe kvinnene også snakket om i forhold til det å anmelde overgrepet som jeg var inne på i forrige avsnitt.

I forbindelse med at han måtte forklare seg, fikk han tilbud om å snakke med en psykolog. Dette tilbudet aksepterte han i og med at han følte seg litt dårlig i etterkant av møtet. ”Det var sånn gratis inntil tre timer, og det syns jeg var bra jeg. Jeg fikk pratet ut med henne, og det syns jeg hjalp. Jeg roa meg etter det, syns det var fint, syns det var bra.” Hans positive vurdering av disse psykologtimene står i stor kontrast til hvordan han ellers har forholdt seg til det å søke hjelp. I intervjuet har han fortalt hvordan han i mange år har unngått å ta kontakt med psykolog eller hjelpetilbudet. Likevel klarer han å møte

opp nå når han får et konkret tilbud om psykologhjelp i forbindelse med oppgjøret. Jeg tror at oppgjøret har tilrettelagt en mulighet for ham til å komme i kontakt med hjelpeapparatet, og at han fikk et godt ubytte av å snakke med psykologen. Gjennom intervjuet refererer han stadig og uoppfordret til disse psykologtimene, og viser hvordan han har fått det bedre i ettertid med mindre psykiske nedturer og færre fraværsdager på jobben.

I forbindelse med oppgjøret har det også kommet fram en del informasjon om hva som skjedde og ble gjort, både den gang og i ettertid. Han forteller bl.a. om noe som har skjedd i ettertid. ”Jeg visste ikke at han [overgriper] satt inne for det, for det fikk jeg jo høre. Ja, han har sonet.” Jeg får inntrykk av at han er lettet over å få informasjon om det som har skjedd. Informasjonen setter brikkene litt på plass i forhold til det han har opplevd, i tillegg blir han indirekte inkludert i de oppgjørene som allerede har funnet sted. Informasjonen muliggjør også et visst engasjement i saken, ved at han kan følge med i denne saken og i andre saker i mediene. Det kan også tenkes at informasjonen tilrettelegger for en slags fellesskapsfølelse mellom alle de som er med i oppgjøret. En fellesskapsfølelse som også støttesentrene generelt er bygget på. Til slutt nevner han hva oppgjøret har betydd for han.

Jeg er glad for at det har kommet ut. Jeg lurer også på om jeg kanskje er blitt bedre etter de tre timene jeg hadde hos psykologen. Kanskje det har vært en lettelse at en har begynt å ta opp ting. Jeg har fått lufta det liksom og jeg føler det er en erstatning og oppreisning.

Oppgjørsprosessen har vært positiv og i tillegg har oppgjøret fått en verdi. Mannens karakteristikk av sin situasjon før oppgjørsprosessen kom i gang, sammenlignet med nå eller etter oppstarten av oppgjøret, viser en klar forbedring av livssituasjon. Det han forteller, er at han alt i alt har det mye bedre nå. Det ser ut til at han har fått det bedre psykisk og at han har fått en mening i livet. Slik jeg ser det, så har oppgjøret fungert som en døråpner for menn i forhold til feltet seksuelle overgrep. De har fått en mulighet til å stå fram med overgrepserfaringen, de har fått en mulighet til å bli hørt og bli tatt på alvor, og til slutt har hjelpetilbudet åpnet opp for dem.

6.3 Maktanalysen – nedturen

Rettens symbolfunksjon, som jeg var inn på i forrige avsnitt, var av stor betydning for kvinnene jeg snakket med. Symbolfunksjonen er ikke entydig positiv, den kan tvert i mot slå tilbake mot kvinnene ved at de færreste sakene ender med domfellelse. For en del kvinner blir møtet med retten en skuffelse. Rettens makt til å påvirke samfunnet kommer ikke alltid disse kvinnene til gode da rettens behandling av denne typen saker i stor grad oppleves som utilstrekkelig. Kvinnenes erfaring med rettsvesenet ser i hovedsak ut til å handle om det å bli skjøvet ut på sidelinja. Flere klaget over manglende mulighet til å delta i rettsprosessen pga strukturelle begrensninger. De kvinnene som hadde vært i kontakt med rettsvesenet, følte seg urettferdig behandlet på forskjellige måter. Selv ved deltakelse fikk noen en følelse av at de manglet innflytelse på prosessen. I tillegg ble opplevelsen av å være forskjellsbehandlet trukket fram. Rettsstrukturen ble sett på som partisk til fordel for tiltalte. Noen av kvinnene fortalte om en del opplevelser med rettsvesenet som de karakteriserte som direkte eller indirekte overtramp.

6.3.1 Strukturelle begrensninger

En del av de jeg snakket med, hadde ikke anmeldt overgrepet. Selv om det var mange som nølte med å anmelde pga personlige vurderinger, var det flere som ikke hadde hatt en reell mulighet til å anmelde. Rettens struktur er i en viss grad med på å bestemme hvem som får et rettslig oppgjør. De strukturelle begrensningene finner vi blant annet i lovtekster og foreldelsesfrister.

I forhold til disse sakene så er det helt nødvendig med veldig lange foreldelsesfrister, fordi mange faktisk fortrenger og ikke husker det [overgrepet] innenfor foreldelsesfristen, det er jo da helt på tryne at man ikke skal kunne få prøvd saken sin. Og da syns jeg liksom i en del andre sammenhenger som f.eks. innen sivil rett, hvor du har liksom så og så mange år fra du har blitt i stand til å bli klar over at det har foregått et potensielt straffbart forhold, er en mye mer normal lovtekst. Fordi da har du liksom, da har du muligheten til å bli i stand til å kunne anmelde.

Sakens kompleksitet kan også fungere begrensende. To av kvinnene ble voldtatt når de var ute og reiste i andre land. Dette forsterket følelsen av en utilgjengelig overgriper, som det ville være vanskelig å ansvarliggjøre gjennom et rettslig oppgjør.

Jeg syns jo at det ser veldig vanskelig ut å få noe gjennomført, siden det [overgrepet] var i [x] og han er [fra] [y], jeg syns det ser veldig vanskelig ut da. (...) det å få med

seg et helt rettsystem i 3 land for å være enig med meg, det ser jeg jo at er faen meg umulig når Norge er så dårlig. Hvordan er det i x, hvordan er det i y liksom, jeg vet ikke.. men ja jeg ser at det er ganske usannsynlig da, at han ville fått noe pepper for det her.

Den andre kvinnen fremhever strukturelle begrensninger i forbindelse med en søknad om voldsoffererstatning, hvor det er et krav om anmeldelse for å kunne søke om erstatning.

Jeg kunne tenke meg å søke for å få muligheten til å gå til en psykolog, fordi at jeg har ikke råd til det. Men det ekskluderer ganske mange, fordi at for meg så var det på en måte ikke en reell mulighet for å anmelde, fordi jeg måtte ha gjort det i [x] og da ville det for det første ikke vært anmeldt i Norge noe som jeg tror er kravet her, og det var liksom ikke aktuelt, og da kan ikke jeg få erstatning. Men jeg er akkurat like mye voldtatt (oppgitt latter).

De strukturelle begrensningene oppfattes av disse kvinnene som en urettferdig eksklusjon.

6.3.2 Følelsen av å ikke bli tatt på alvor

Flere av kvinnene fortalte hvordan de hadde blitt ekskludert fra en rettslig behandling. To av de som hadde anmeldt overgrepet, forteller at de fikk henlagt sakene sine pga foreldelse. I begge sakene bidro feil hos politiet til at sakene ble foreldet. I det ene tilfellet ble ikke anmeldelsen behandlet av politiet innenfor tidsfristen.

Så etterpå så kunne de jo henlegge saken, bl.a. pga foreldelse, og det ble altså forelda mens det lå i politiet sin skuff. [...] så står du der etterpå, og fordi saken er foreldet, så ble den ikke vurdert etter andre paragrafer. Og hvorfor ble den foreldet? Jo fordi politiet somla bort, skusla bort min mulighet til å få den prøvd etter andre paragrafer. Og så er han overgriper i en heldig situasjon, da har jo ikke han gjort noe straffbart han, sier han.

I det andre tilfellet registrerte ikke politiet anken innenfor tidsfristen. Informanten forteller hvordan hun opplevde henleggelsen.

En ting er det alvorlige overtrampet foreldra mine har gjort, så hadde jeg jo en formening om at jeg skulle få en viss oppreisning via rettssystemet, men så begår de nye overtramp liksom, som blir en ny greie på at ting skjer mot meg som jeg ikke kan kontrollere. Og det er jo et kjempesvik.

I tillegg opplever hun henleggelsen som verre enn en eventuell frifinnelse.

Ja, for da hadde jeg i hvert fall fått muligheten. Og det, særlig når det var en såpass god sak. Asså veldig mange incestsaker er ikke solide saker, men jeg hadde tross alt en, alt skulle tilsi at dette skulle bli en domfellelse, og så kan man jo si at ok uansett den domspraksisen kan man jo si mye om (latter), men det vet jeg ikke hvordan hadde slått ut for meg, men det er jo overveiende sannsynlig at han ville bli dømt for dette. Og det hadde jo betydd kjempe mye for meg. Men den muligheten fikk jeg jo aldri.

Begge forteller at deres mulighet til å få prøvd saken sin i rettsvesenet er blitt somlet bort. Slik jeg forstår dem, er de ikke først og fremst skuffa over at de ikke fikk dømt overgriper, men over at de aldri fikk muligheten til å prøve sin sak for rettsvesenet. De sørger over en tapt mulighet til å ta et rettslig oppgjør med overgriper.

Kvinnene mener de ikke blir tatt på alvor hos politiet og lurar på om det henger sammen med denne typen saker eller med kjønn (det at de er kvinner). En kvinne snakket med flere personer før hun anmeldte overgrepet, blant annet en advokat, politiet og et støttesenter. ”Alle sammen kvinner, de var liksom ikke i tvil [om at dette var straffbart]. Så kommer disse her [mennene] oppover i systemet da og så finner de at det ikke er straffbart å dømme denne mannen etter den paragrafen.” Hennes erfaring er at kvinnene hun er i kontakt med har et annet synspunkt på saken hennes enn mennene har. Hun peker på kjønnsfordelingen hos politiet.

På lavt nivå var det kvinner, på høyt nivå menn. De som tok imot anmeldelsen var kvinner. Når det skulle inn for jussen, så var det menn. Statsadvokaten var mann, vi anket til riksadvokaten, mann, oppover i systemet så er det menn, og dommere er stort sett menn.

Litt senere i intervjuet så sier hun at: ”Jeg kunne jo ønske at det var flere kvinner oppover i systemet.” Hennes følelse av at hun som kvinne ikke blir tatt på alvor i rettsystemet forsterkes av en sak i mediene, hvor en mann har blitt voldtatt av en kvinne.

Nå har det jo vært en voldtektssak og hun dama ble jo dømt. De forstår at en mann (sukker og hvisker, du jeg blir så forarga over de dommerne), der ble hu, hu ble jo dømt. For det var en mann sine edle deler. Men når en kvinne blir det så er det tillatt altså, da er det ikke straffbart. .. skjønner du?

Kvinnen er oppgitt over at kvinner og menn tilsynelatende forskjellsbehandles i denne typen saker.

Noen kvinner føler de ikke blir tatt på alvor da de opplever at retten fungerer som en arena for overgriperes fortsatt maktmisbruk overfor dem. De føler seg i liten grad ivaretatt i retten. Overgriperen til en av de kvinnene jeg snakket med, hadde nektet å forklare seg i saken.

Det var jo litt sånn usynliggjøring av meg ikke sant, altså dette gadd ikke han [overgriper] å bruke tid på nesten. Det er jo en avansert form for hersketeknikk, men jeg lot meg ikke provosere, for jeg gjennomskuet han. Det er det han har fått kjøre på i denne saken, det er disse hersketeknikkene. Han prøvde å latterliggjøre meg. ”Ha ha ha, hun visste ikke hun ble voldtatt før 10 år etterpå, ha ha ha.”

I tillegg føler hun at uansett hva hun gjorde, så ble det feil, da han hadde anledning til å påføre henne skyld og skam. Hans tilbakeholdelse av informasjon sammen med hennes manglende mulighet til å tilføre saken relevant informasjon, oppfatter hun også som en del av hans mulighet til å ta i bruk hersketeknikker i retten. ”Jeg ser at hun Berit Ås er stadig aktuell i saken min.”

Det er ikke bare overgriper som har mulighet til å ta i bruk hersketeknikker i retten, det ser også ut til at forsvarsadvokatene har denne muligheten. En kvinne opplevde at forsvarsadvokaten sammenlignet kvinnens beskrivelse av voldtekten med ballspill. Advokaten prøvde å argumentere for at voldtekten ikke kunne ha skjedd, da hennes beskrivelse kunne sammenlignes med en umulig sportslig prestasjon.

Hadde kvinnesakskvinner i Norge sett det, så tror jeg de hadde fått blod på tann. Vi kommer ikke lenger hvis det skal bli en trend, at det ikke er så farlig med voldtekt. Det kan bare sammenlignes med å ikke treffe.. eller ballspill. Da er det en lek da, en sport.”

Forsvarsadvokatens bruk av spill- og sportsmetaforer er i tråd med Robberstads analyse av straffeprosessen som jeg var inne på tidligere.

6.3.3 Rettens symbolske tvetydighet: henleggelsespraksisens signaleffekt

Som jeg var inne på under funksjonsanalysen, er rettens symbolfunksjon av stor betydning for de kvinnene jeg snakket med. Det er symbolfunksjonen som på mange måter rettferdiggjør rettssystemet for disse kvinnene. Samtidig kan symbolfunksjonen slå svært uheldig ut, særlig når rettens avgjørelser ikke sammenfaller med kvinnenes

interesser. Det å gå til retten blir på mange måter et stort sjansespill, derfor er det mange som unngår rettssystemet.

Rettssystemets henleggelse av denne typen saker sender ut negative signaler i samfunnet. Kvinnene retter skarp kritikk mot rettens henleggelsespraksis.

Det må ikke bli sånn at Norge er et av de landene som er forbundet med minst risiko å voldta, for de sakene henlegges jo. FN's kvinnekomite har jo kritisert Norge for at vi har så høy henleggelsesstatistikk. Jeg utgjorde en del av mørketallet lenge. Og hvis det blir sånn at belastningen ved å anmelde blir så stor, så symboliserer det jo, ja, bare sitt der i mørket, du kommer ingen vei.

Henleggelsespraksisen kan tolkes som rettens maktmisbruk, ved at den skremmer ofrene til taushet. Henleggelsespraksisens konsekvenser for ofrene sammenlignes også med et annet alvorlig overtramp tiltalte risikerer i retten. ”Tror de at det er så mye lettere for kvinner å leve med en henlagt sak etterpå, enn den belastningen det ville være for en mann å få det stempelet på seg at han har foretatt et overgrep?” På samme måte som tiltalte risikerer å bli stemplet som overgriper i rettsystemet, kan også ofrene risikere å bli stemplet på ulik måte (som løgner eller verdiløs).

Henleggelse har også en direkte negativ konsekvens for den som får saken sin henlagt.

Her i Norge teller uskyldspresumsjonen så høyt at deres [overgriperes] rettigheter teller så mye høyere enn retten til å bli trodd. Jeg har jo en enorm rett til å bli trodd, at det jeg snakker om er sant. Og hva gjør det med meg, når det henlegges som ikke straffbart forhold, da føler jo jeg at jeg blir krenka.

Slik jeg forstår kvinnen så føler hun seg offentlig stemplet pga henleggelsen og spesielt pga dens begrunnelse. ”Ikke straffbart forhold etter § x”, kan tolkes enten som at kvinnen ikke snakker sant, eller at det kvinnen opplevde er lovlig og greit. Det ser ut til at kvinnen føler seg stemplet som løgner, hysterisk eller som en som det er greit å voldta (forestillingen om ”voldtagbare” kvinner). For kvinnen er det umulig å leve med dette stempelet uansett hvordan det tolkes. ”Jeg vil bli trodd, for det betyr en oppreisning for meg i det offentlige rom, for alle mennesker er avhengig av andres omdømme, det er jeg òg.” Slik jeg forstår kvinnen, er hun nå mest opptatt av å synliggjøre skillet mellom egen

virkelighetsforståelse og den konstruerte juridiske⁵⁴ virkelighetsforståelse, som hun frykter mange oppfatter som den materielle sannhet.

Mye av det kvinnene trekker fram som urettferdig ved rettsvesenet kan blant annet forklares ut fra overgrepssakenes kompleksitet. Det er imidlertid også en annen grunnleggende skjevhet innebygd i systemet. Rettsystemet oppleves partisk pga rettsprinsippene, for eksempel prinsippet om at tvilen skal komme tiltalte til gode. En av de kvinnene som fikk sin sak henlagt hos politiet, opplever at rettsprinsippet rammer henne direkte.

Det er jo denne uskyldspresumsjonen som teller veldig høyt i Norge, at det er bedre å la 9 skyldige gå fri, enn at 1 uskyldig blir dømt. Ja vel, skal det gå på bekostning av kvinners rett til å få prøvd sin sak. Vi får ikke prøvd det for retten en gang, for det henlegges før det.

I tillegg opplever hun at det rammer henne indirekte. ”Det betyr ikke at 9 av 10 kvinner lyver når 9 av 10 voldtektssaker henlegges.”

6.3.4 Rettssikkerhet for alle?

Mange av kvinnene opplever erfaringen med rettsvesenet som en tilleggsbelastning. Rettens strukturer ser ut til å være sentrert rundt tiltaltes/overgripers interesser, på den måten at det til syvende og sist kommer tiltalte til gode. I mange tilfeller er retten også mannsdominert. Den strukturelle skjevheten og den opplevde forskjellsbehandlingen knytter flere av kvinnene til kjønn. Disse erfaringene med at retten er kjønnnet, speiler i stor grad den kritikken kvinnebevegelsen har rettet mot rettssystemet. Det ser ut til at kvinnene i liten grad føler at det er deres (i motsetning til menns) behov og oppfatninger som ligger nedfelt i retten (jmf. Dahls mannlige norm).

Kvinnenes opplevelse av å bli satt på sidelinja i et system de opplever som partisk, reflekterer i stor grad Robberstads kritikk av rettssystemets systematiske sidestilling av fornærmede. Hun argumenterer for at økte rettigheter gjennom partsstatus kan veie opp for fornærmedes marginale status i rettssystemet. Hennes argumentasjon avfeies likevel på bakgrunn av siktedes rettssikkerhet, et rettssikkerhetsbegrep hun mener er forbeholdt siktede (monopolisert). Slik jeg ser det har monopoliseringen av rettssikkerhetsbegrepet

⁵⁴ Jmf. Robberstads skille mellom om den formelle og materielle sannhet. Se fotnote 49 på side 88.

to alvorlige konsekvenser for de kvinnene jeg har snakket med. Den ene konsekvensen er i tråd med Robberstads analyse, den fører til en ekskludering og negativ forskjellsbehandling av fornærmede. Den andre konsekvensen er en slags usynliggjøring av kvinnene og deres interesser. Det kan se ut som om kvinnene ikke oppfattes som selvstendig subjekter med egne interesser i saken, noe som kan føre til en manglende bevissthet om alvoret i disse sakene. Kvinnene har brukt mye tid og resurser på å anmelde forholdet og forventer en respons på deres forsøk på å ansvarliggjøre overgriper. Den store investeringen i anmeldelsen vil få alvorlige konsekvenser for kvinnene uansett hvilken reaksjon de får fra rettsvesenet. På den måten vil en manglende reaksjon eller tilbakeholdenhet eller passivitet fra rettsvesenet tolkes som et overtramp, slik kvinnene blant annet tolker henleggelsespraksisen. Samtidig har flere av kvinnene opplevd saksbehandlingsfeil som har ført til at sakene har blitt avvist og avsluttet før de har fått en reell mulighet til å prøve sin sak i retten. Disse erfaringene opplever kvinnene som direkte overgrep fra staten. Deres behov for rettssikkerhet anerkjennes ikke. Jeg mener det er en manglende bevissthet rundt ofrenes rettssikkerhet knyttet til ofrenes behov for beskyttelse mot statlige overgrep. På grunn av sin marginale status i rettssystemet har de også en begrenset mulighet til å forsvare seg og å synliggjøre den uretten de opplever. Når deres saker da videreformidles til samfunnet, enten på bakgrunn av at de blir en del av henleggelsesstatistikken eller på bakgrunn av medias direkte eller generelle dekning av denne typen saker, er det et forvrengt budskap samfunnet mottar. Kvinnenes versjoner er usynlige, og historier om manglende rettssaker (i kraft av henleggelsene) og eventuelle frifinnelser (som også kommer til syne i noen henleggelsesbegrunnelser) tolkes som om at ingenting har skjedd. Det settes likhetstegn mellom den formelle og den materielle sannhet (Robberstad 1999: 130). Mange av kvinnene klaget over den generelle mistroen de ble møtt med både i rettsvesenet og blant folk flest. En mistro de knyttet til en forestilling om at kvinner har en tendens til å anmelde falskt i denne typen saker. En kan spørre seg om ikke denne forestillingen om falske anmeldelser har oppstått eller i hvert fall forsterkes pga kvinnenenes manglende rettssikkerhet i kombinasjon med samfunnets tolkning av henleggelsene (den formelle sannhet).

Slik jeg ser det har monopoliseringen av rettssikkerhetsbegrepet en dobbel konsekvens for disse kvinnene, de ekskluderes og usynliggjøres. Hvis en skal ta tilbake

rettssikkerhetsbegrepet i sin opprinnelige betydning, slik Robberstad (1999: 362) hevder en del av kvinnebevegelsen har begynt å gjøre, bør en ta tilbake hele begrepet, også den delen som handler om statlige overgrep. Det er ikke bare tiltalte som risikerer å tape noe i retten, også ofrene risikerer store tap. Rettssikkerhet for alle vil innebære en (om ikke annet) formell likebehandling av alle som kan veie opp for noe av den opplevde favorisering av tiltalte. Formell likebehandling er likevel ikke noen garanti for at ofrene skal oppleve seg tilstrekkelig ivaretatt, da formell likebehandling ikke er ensbetydende med reell likebehandling. Like rettigheter eller rettssikkerhet for alle, kan i konkrete saker oppfattes som rettighetskonflikter hvis en legger til grunn et dikotomt rettighetsperspektiv hvor den ene partens rettighet går på bekostning av den andre. "Rettighetskollisjoner" hvor kvinners rett til likebehandling tilsynelatende ser ut til å gå på tvers av andre gruppers rettigheter, har en tendens til å måtte vike, en tendens Skjeie (2004: 19, 21) har kalt "likestillingens vikeplikt". Hvis en ikke reduserer spørsmålet om rettsikkerhet for alle til et spørsmål om siktedes rettssikkerhet, tror jeg det er mulig å komme forbi den dikotome rettighetsforståelsen som ser ut til å dominere. Det er ikke nødvendigvis et null-sum-spill hvor en (siktete) mister det den andre (fornærmede) får.

Straffeprosessens grunnstruktur sammen med monopoliseringen av rettssikkerhetsbegrepet åpner opp for tiltaltes mulighet til å ta i bruk retten som arena for fortsatt maktmisbruk. Konsekvensen blir at kvinnene i stor grad føler seg herset med i retten, noe som gjør at mange kvinner vegrer seg mot å gå til retten med saken sin.

7 Avsluttende diskusjon:

I denne oppgaven har jeg sett på kulturelle forestillinger om seksuelle overgrep. De kulturelle forestillingene om overgrep er i stor grad kjønnnet, da kvinner må leve opp til et offerideal (madonna) for å få anerkjent sin offerstatus, mens mennene ikke tillates en offerstatus pga feminiseringen av offerrollen og forestillinger om mannlighet. De kulturelle forestillingene om overgrep preger både kvinnene og mennenes posisjonering, og offerposisjonen blir utilgjengelig for de fleste.

Kvinnene prøver på den ene siden å forstå overgrepet i lys av de perspektivene som allerede er tilgjengelig i samfunnet (maktperspektivet og ansvarsforhandlingsperspektivet), samtidig som de skaper et nytt perspektiv som tar utgangspunkt i erfaringen. Det erfaringsbaserte perspektivet gjør at de kan posisjonere seg sammen mot andre. Det skaper et skille mellom oss og dem. Erfaringsperspektivet kan karakteriseres som feministisk da det tar utgangspunkt i kvinnes erfaring, og ved at det skapes et kollektivt felleskap (oss), et felleskap som tar form gjennom støttesentrene. Erfaringsperspektivet er sammen med maktperspektivet marginale perspektiv i samfunnet. Verken støttesentrene eller kvinnebevegelsen har stor gjennomslagskraft. Kvinnebevegelsen har riktignok hatt en del gjennomslagskraft i påvirkningen av lovgivningen. Samtidig har ikke kriminaliseringen av seksualisert vold ført til store gevinster for kvinner. Dette skyldes at rettsvesenets behandling av seksualisert vold ikke har vært tilfredsstillende. Dette har ført til en fornyet kritikk av retten. Erfaringsperspektivets og maktperspektivets marginale status gjør at det blir vanskelig å ikke bli påvirket av andre perspektiver som dominerer i samfunnet. I denne oppgaven har jeg allerede vist at kvinner og menn påvirkes av kulturelle forestillinger om overgrep. Jeg vil likevel i første del av dette kapittelet se på hvordan kvinner er påvirket av disse forestillingene ved å se nærmere på hvordan de har posisjonert seg i intervjuene. Jeg vil gjøre dette ved å ta i bruk mine analyseverktøy som jeg har introdusert tidligere i oppgaven. Skillet mellom oss og dem, er også et skille mellom erfaring og kulturelle forestillinger. Kvinnene mener erfaringen gjør dem motstandsdyktige mot de kulturelle forestillingenes påvirkningskraft. Jeg vil nedenfor se på om erfaringen klarer å utelukke de kulturelle forestillingene om overgrep.

Mennene har vært nødt til å tilpasse seg en situasjon hvor de ikke tillates en offerposisjon. Jeg har vært inne på hvordan offerrollen er feminisert og hvordan menn har vært ekskludert fra hjelpetilbudet. I tillegg assosieres menn til overgriperrollen, noe som gjør offerrollen enda mer utilgjengelig. Manglende offerposisjon gjør at mennene i større grad tar i bruk andre perspektiver for å forstå overgrepene de har opplevd, da de tradisjonelle offerperspektivene ikke umiddelbart er tilgjengelige. Jeg vil senere i dette kapittelet se på hvordan menn forholder seg til offerposisjonen når de tilbys den av andre. Jeg vil ta i bruk Andersens (2001) begreper om dialog som analyseverktøy, noe jeg presenterte under avsnittet om Tabu i kapittel tre. Jeg vil også ta i bruk mine egne analyseverktøy om skillet mellom før og etter oppgjørprosessen, hvor oppgjørprosessen fungerer som en døråpner for mennene.

De kulturelle forestillingene om overgrep påvirker ikke bare kvinnene og mennene som har opplevd overgrep, de påvirker også rettsvesenet. Jeg vil senere i kapittelet komme inn på hvordan de kulturelle forestillingene reproduseres og får autoritet gjennom rettsvesenet. Dette skjer gjennom vekselvirkningen mellom rett og samfunn, en vekselvirkning som kommer til syne gjennom en sammensetning av de tre retts sosiologiske analysemodellene jeg har presentert tidligere.

Til slutt i dette kapittelet vil jeg trekke fram kvinnebevegelsens synliggjøringskamp og se på hvilke utfordringer vi står foran i dag.

7.1 En splittet offeropplevelse

Da jeg hadde gjennomført intervjuene og var i gang med analysen oppdaget jeg noe som jeg umiddelbart tolket som motsigelser i det kvinnene fortalte meg. Jeg hadde problemer med å forstå mønstrene i deres fortellinger da de tilsynelatende sprikte og fungerte som paradokser. Det virket som om alle kvinnene i varierende grad var preget av disse ”motsigelsene”. Motsigelsene ble enda tydeligere når de posisjonerte seg i forhold til andre. Deres posisjonering har jeg blant annet tolket som et skille mellom *oss* og *dem*, som er en forlengelse av skillet mellom *før* og *etter* overgrepet. Skillet mellom *før* og *etter* overgrepet viser til hvordan deres forståelse av hva seksuelle overgrep er, og hva seksuelle overgrep innebærer, har forandret seg med overgrepserfaringen. *Før* overgrepet godtok for eksempel de fleste at en voldtekt var mer eller mindre synonymt med overfallsvoldtekt. Forestillingen om overfallsvoldtekt fungerte med andre ord som et

styrende prinsipp for hva som kan klassifiseres som voldtekt og overgrep, og hva som ikke kvalifiseres for dette fenomenet.

Overfallsvoldtekten sier blant annet noe om hvem som voldtar (en ukjent mann som gjerne konstrueres som stor, sterk og som avvikende fra andre menn), hvem som voldtas (en uskyldig jente, jmf. ”ekte” offer forestillinger), hvor voldtekten finner sted (ute/offentlig plass, helst i mørket), og hvordan voldtekten utføres (vold/trusler). Når kvinnene fortalte meg at de *etter* overgrepet så overgrepssproblematikken i et annet lys, forundret det meg at dette ikke alltid så ut til å reflekteres i deres måte å fremstille og fortelle om seg selv på i intervjusituasjonen. Jeg reagerte på denne manglende konsistensen. De argumenterte for at deres personlige overgrepserfaring ga dem et annet perspektiv på seksuelle overgrep, et perspektiv som skilte seg fra det konvensjonelle perspektivet (jmf. skillet mellom oss og dem). Erfaringen var det styrende prinsipp i det nye perspektivet. Den korrigerer deres forståelse bort fra de kulturelle forestillingene om seksuelle overgrep. Min tolkning av deres måte å fremstille seg selv på, bryter med deres uttalte overbevisning om et nytt (erfaringsbasert) perspektiv på seksuelle overgrep. Deres uttalte overbevisning var på mange måter tydeligere enn overbevisningens konsekvenser, da jeg fremdeles fikk et inntrykk av at de i relativt stor grad var påvirket av kulturelle forestillinger om seksuelle overgrep. Jeg skal prøve å illustrere hvordan jeg fikk øye på disse motsigelsene i intervjusituasjonene og i kvinnenes fortellinger.

7.1.1 Internaliserte forestillinger

I metodekapittelet var jeg inne på hvordan intervjuguidens fleksible start ga meg en mulighet til å bli kjent med kvinnene. Jeg fikk et tydelig inntrykk av hva som var vanskelig å snakke om, hva som var litt lettere å snakke om, og hvordan de posisjonerte seg i forhold til meg. Generelt fikk jeg et inntrykk av at kvinnene hadde lett for å snakke om og begrepsfeste overgrep som i stor grad samsvarte med kulturelle forestillinger om overgrep. De som hadde opplevd overgrep hvor flere kriterier fra prototypene (overfallsvoldtekten, far – datter incest) var oppfylt, hadde lettere for å begrepsfeste overgrepene. Samtidig hadde de lettere for å snakke om, (og de fremhevet også,) de aspektene ved overgrepet/ene som representerer prototypene. De som hadde opplevd flere overgrep, ville da som regel begynne å fortelle meg om de overgrepene som avvek

minst fra kulturelle forestillinger om overgrep, og hvor de i større grad levde opp til ”ekte” offer forestillinger. De som kun hadde opplevd ett overgrep, ville heller understreke de aspektene en kunne finne igjen i prototypene, for eksempel voldsaspektet. Senere når de snakket om andre overgrep eller aspekter ved overgrepet som ikke samsvarte med kulturelle forestillinger, kunne de bli usikre på hvordan de skulle forstå og definere overgrepet, samtidig som jeg fikk et inntrykk av at det var knyttet mer følelser (smerte, skam og skyld) til disse overgrepene/aspektene.

Kvinnene ser også ut til å være preget av kulturelle forestillinger om overgrep når de forteller om sin oppførsel rundt overgrepet. Selv om ingen av dem føler at deres oppførsel rundt overgrepet har vært medvirkende til overgrepet, har de et stort behov for å synliggjøre at de i overgrepssituasjonen fulgte normative regler for kvinnelighet. De prøver å vise hvordan offerposisjonens utilgjengelighet er urimelig, da de ikke har gjort noe klanderverdig. Kvinnene avviser skyld ved å henvise til egen oppførsel som er i tråd med implisitte regler om kvinnelighet. De kan for eksempel presisere at de ikke var spesielt fulle, at de klart hadde sagt nei forut for overgrepet, at de hadde på seg lite utfordrende klær, eller presisere sin avstand til overgriper (avvise relasjonens sannsynlighet for sex). Samtidig ser det ut til at de etter overgrepet har blitt mer var for disse implisitte reglene om kvinnelighet, da de i større grad lar seg kontrollere av disse reglene ved å være mer på vakt i forhold til egen oppførsel. Noen kvinner ser seg også nødt til å endre oppførsel og utseende for at det ikke skal kunne fungere legitimerende i forhold til (nye) overgrep. Det er viktig å gjøre seg styggest mulig, for å ikke risikere å sende ut ”tvetydige” signaler som kan friste en overgriper. Det ser ut til at de før overgrepet levde et mer bekymringsløst liv, med frihet til å gjøre hva de ville. Etter overgrepet er de blitt mer bekymret for sin oppførsel, og passer derfor på å ikke bryte de normative reglene, da de vet at de kan straffes sosialt hvis de gjør det. De passer for eksempel på å ikke bli for fulle på fester, eller ha ”one night stands”.

I diskusjonene om rettsvesenet og hjelpetilbudet var de også påvirket av kulturelle forestillinger om overgrep. Argumenter om at rettsvesenet og hjelpetilbudet må forbedres, kunne for eksempel begrunnes ut fra ”råbarka overfallsvoldtekter”. I diskusjoner om hvorvidt, eventuelt når, en skulle anmelde et overgrep, ble det argumentert for at en måtte ta hensyn til at det kunne gå lang tid mellom overgrepet og

anmeldelsen, blant annet fordi en kunne være såpass forslått at en faktisk ikke hadde fysisk mulighet til å komme seg ned på politistasjonen. Her brukes voldsaspektet som et argument for at rettsvesenet ikke klarer å fange opp alle tilfeller av overgrep. I forbindelse med diskusjoner om voldsoffererstatningen, kom vi inn på kravet om umiddelbar anmeldelse av overgrepet. Noen så på kravet som positivt da det kunne tilskynde de som nølte med å anmelde med en gang etter overgrepet. Som jeg imidlertid var inne på under kommunikasjonsanalysen, vil de fleste ha problemer med å komme i kontakt med både hjelpetilbudet og rettsvesenet umiddelbart etter overgrepet. Målgruppen vil like lite fange opp et krav om anmeldelse som den fanger opp loven og hjelpetilbudets innhold. Det er heller ikke volden som hindrer kvinnene i å komme i kontakt med politiet. Det er tvert imot overgrepene avvik fra kulturelle forestillinger om overgrep som gjør dem i mindre stand til å komme i kontakt med både hjelpetilbudet og rettsvesenet, fordi de kulturelle forestillingene er med på å ekskludere deres opplevelser fra overgrepskategoriene. På grunn av de kulturelle forestillingenes dominerende posisjon i forståelsen av hva et seksuelt overgrep er, vil de færreste kjenne seg igjen i disse kategoriene. Når en ikke kjenner seg igjen i en kategori, vil en heller ikke definere seg som mottaker for et (hjelpe)tilbud.

7.1.2 Splittelsen

Jeg har generelt fått et inntrykk av at kvinnene i varierende grad fremdeles er påvirket av kulturelle forestillinger om overgrep. Det betyr ikke at kvinnes alternative perspektiv på overgrep, hvor den personlige erfaringen fungerer som det styrende prinsipp, ikke gjelder. Slik jeg ser det, åpner erfaringen opp for et alternativt perspektiv som i mindre grad er påvirket av kulturelle forestillinger om overgrep fordi erfaringen bryter med disse forestillingene. I og med at erfaringen og det perspektivet den åpner for, representerer en marginalisert posisjon, vil kvinnes perspektiv likevel være preget av kulturelle forestillinger om overgrep. Det som tilsynelatende så ut til å være motsigelser, handler kanskje mer om hvordan kvinnene tilpasser seg en situasjon eller posisjon som i stor grad er preget av motstridende perspektiver. Når jeg umiddelbart tolket deres handlinger og fortellinger som selvmotsigende, kan det være et resultat av det handlingsrommet som er tilgjengelig for disse kvinnene. Dette handlingsrommet kan fungere begrensende ved at kvinnene i liten grad kan ta i bruk alternative tolkninger på overgrep. De må til en viss

grad tilpasse seg det dominerende perspektivet som gjennomsyres av kulturelle forestillinger om overgrep. Dette er en noe negativ tolkning av handlingsrommet. Den fremstiller kvinnene som relativt passive, uten den nødvendige handlingskraft som kan tvinge alternative perspektiver gjennom.

Det kan også tenkes at de med vilje tar i bruk det dominerende perspektivet, for å få gjennomslag for noe. For eksempel kan det hende at de i møte med meg hadde et behov for å overbevise meg om sin historie. Når de vet at andre lar seg styre av kulturelle forestillinger om overgrep, kan det kanskje være nødvendig å fremheve trekk ved overgrepene som sammenfaller med disse forestillingene, nettopp for å overbevise andre om overgrepenes gyldighet. På samme måte som enkelte kvinner spiller et ”offerskuespill” i retten for å overbevise dommeren om overgrepet, slik Lamb (1999) fremhevet, noe jeg var inne på i kapittel tre. Å ta i bruk forståelsesrammer som andre kjenner til, eller som andre kan kjenne seg igjen i, vil i større grad kunne åpne opp for forståelse fra andre. På den måten representerer for eksempel ansvarsforhandlingsperspektivet et mer allment perspektiv og vil av den grunn kunne fungere bedre i møte med andre, enn for eksempel maktperspektivet som for mange kan være fremmed. Maktperspektivet kan også oppfattes av mange som noe sært, og hvor kvinnene som tar dette perspektivet i bruk risikerer å bli stemplet som en ”rødstrømpe” i møte med andre. Denne tolkningen viser i større grad hvordan kvinnene aktivt kan ta i bruk det begrensede handlingsrommet de har. Der den første tolkningen synliggjør posisjonens rammer, vil denne tolkningen synliggjøre kvinnenenes handlingskapasitet.

”Motsigelsene” kan også speile en slags personlig eller indre forhandling blant kvinnene, en forhandling mellom ulike perspektiver, hvor erfaringen ikke passer inn i det dominerende ansvarsforhandlingsperspektivet fordi det i stor grad gjennomsyres av kulturelle forestillinger om kvinnelighet. På den måten fungerer de kulturelle forestillingene ekskluderende i forhold til deres egne erfaringer. Denne ekskluderingen kan igjen fungere splittende på offeropplevelsen da kvinnene blir usikre på hvordan de selv skal forstå opplevelsen og hvordan de skal posisjonere seg utad i forhold til andre. Den splittede offeropplevelsen vil kunne sende motstridende signaler ut i samfunnet. Kvinnene lever tilsynelatende opp til det de avviser. Splittelsen kan også få de kulturelle forestillingene til å slå tilbake mot kvinnene ved at de bekreftes da den personlige

erfaringen blir usynlig. De kulturelle forestillingenes gjennomslagskraft ligger nettopp i det usynlige (tabu) og tause (skam). Det skaper en avstand til fenomenet pga manglende kunnskap om hvordan et vanlig (eller kanskje realistisk) overgrep skjer. Denne siste tolkningen vil fremheve det komplekse i offersituasjonen. En kompleksitet som vanskeliggjør offerposisjonen som igjen skaper en negativ og konfliktfylt offeropplevelse, en offeropplevelse jeg tolker som splittet. Kvinnene påvirkes av de kulturelle forestillingene og offeropplevelsen splittes. Den splittede offeropplevelsen er på mange måter et speilbilde av samfunnet som ser ut til å ha et motsigelsesfylt forhold til fenomenet seksuelle overgrep.

7.1.3 Offeropplevelsen som splittet pga manglende offerposisjon

Menneses offerforståelse og offeropplevelse så ut til å være like konfliktfylt som kvinnes offerforståelse og offeropplevelse. Jeg skal prøve å illustrere hva som problematiserte menneses situasjon. I intervjuene brukte ikke mennene offer- eller utsattbegrepet om seg selv. De karakteriserte seg ikke som ofre med noen begreper. Overgriper ble heller ikke betegnet som overgriper, men som homofil, ”snill onkel”, ”krigshelt”, eller pleiefar. Om selve overgrepshandlingene kunne de bruke ulike begreper som synliggjorde overgrepene, som for eksempel overgrepsbegrepet. Dette begrepet brukte de imidlertid lite. De brukte heller andre begreper som for eksempel de begrepene overgriperen selv hadde brukt om handlingene, eller andre begreper som ”tukling”, ”tvang” eller frasen ”ikke noe seksuelt sann”. Måten de fortalte om overgrepene på, speilet ikke en offerposisjon. Deres forståelse og tolkning av overgrepet reflekterte i liten grad et offerperspektiv. Som jeg har vært inne på tidligere tok alle i bruk homofilperspektivet for å forstå overgrepshandlingene. Homofilperspektivet førte til at flere hadde et anstrengt forhold til homofili, som blant annet kunne innebære en frykt for eller fordømmelse av homofile. Jeg har også vært inne på hvordan en mann tok i bruk homofilperspektivet både i tilknytning til overgrepene, og om homososiale (og eventuelt potensielle homoseksuelle) situasjoner. I stedet for å ta i bruk ulike overgrepsperspektiver, tolkes overgrepet inn i andre tilgjengelige perspektiver i kulturen.

Jeg tenkte at dette kanskje hadde noe å gjøre med at de alle hadde opplevd samme kjønn (”homoseksuelle”) overgrep, noe som gjorde situasjonen mer kompleks. Det var

også en som fremhevet at det var mer tabu rundt ”homoseksuelle” overgrep, og at ”heteroseksuelle” overgrep for menn vil innebære mer skam, en skam jeg tidligere har knyttet til idealer om mannlighet (det sterke kjønn). Men tabuet henger ikke bare sammen med det ”homoseksuelle” (at offer og overgriper er av samme kjønn), det er i stor grad knyttet til menn som ofre. Jeg har tidligere vært inne på hvor kjønnets seksualisert vold er, hvor mannlige ofre tilsynelatende er fraværende både i litteraturen og i hjelpetilbudet. I tillegg har jeg vist hvordan både kvinner og menn assosierer kjønnsspesifikt. De kulturelle forestillingene fremstår som kjønnsspesifikke, offerrollen forbeholdes kvinner mens overgriperrollen knyttes til menn. Offerrollen er med andre ord feminisert, samtidig som overgriperrollen er maskulinisert. Det ser ut til at de kjønnede kulturelle forestillingene om overgrep, usynliggjør mannlige ofre. Feminiseringen av offerrollen ekskluderer menn, både fra offerkategorien og fra hjelpetilbudet. Når mennene er ekskludert fra offerrollen og når overgriperrollen er maskulinisert, risikerer de å bli mistenkeliggjort, da den eneste tillatte og synlige maskuline offerrollen er den hvor overgriper selv har opplevd overgrep. ”Offer-blir-overgriper – forestillingen” omdefinerer offerrollen ved at den maskuliniseres, og på den måten ikke bryter med våre forestillinger om kjønn.

En måte å rekonstruere en fortelling eller ta i bruk et annet perspektiv, er gjennom dialog (Andersen 2001). Dialogen kan tilby nye tolkningsmuligheter som kan skape nye handlingsmuligheter. I og med at offerperspektivet ser ut til å være tabu for menn, kan dialogen åpne opp for et offerperspektiv. I intervjuene spurte jeg mennene om de så på seg selv som ofre, og om de aksepterte offerbegrepet. De aksepterte offerbegrepet og mente at de var ofre selv om de sa at de aldri før hadde brukt begrepet eller tenkt så mye på det. Jeg la også merke til at enkelte på slutten av intervjuet kunne endre måten de snakket om overgriperne på. For eksempel kunne en mann som hadde snakket om de ”snille onklene” gjennom størsteparten av intervjuet gå over til å si ”de såkalte snille onklene”. Det så ut til at de tok i mot det nye offerperspektivet jeg tilbød dem i intervjuet, uten å problematisere det i forhold til sitt eget kjønn (maskulinitetsforestillinger). Intervjuet ga mennene en mulighet til å komme i dialog om overgrepene, og nye tolkningsmuligheter ble dermed tilbudt. Dialogen eller intervjuet kan ha vært et vendepunkt for mennene fordi de fikk muligheten til å ta i bruk et offerperspektiv.

Vendepunktet skaper et skille mellom før og etter intervjuet, hvor mennene før intervjuet (eller i begynnelsen av intervjuet) hadde store problemer med å fremstille sin offeropplevelse siden de ikke hadde muligheten til å posisjonere seg som ofre. Manglende offerposisjonering påvirker offerforståelsen og offeropplevelsen fordi de sitter med en overgrepserfaring som i liten grad anerkjennes av andre. Manglende anerkjennelse av overgrepserfaringen ser ut til å splitte mennenes offeropplevelse. De blir usikre på hvordan de skal forstå og presentere det de har opplevd. Slik som kvinnes offeropplevelse splittes pga at de kulturelle forestillingene om overgrep ekskluderer deres erfaringer, vil også mennenes offeropplevelse splittes pga at de og deres erfaringer ekskluderes fra offerposisjonen, en eksklusjon som har sitt utgangspunkt i de kulturelle forestillingene om overgrep. Mennene påvirkes, som kvinnene, av de kulturelle forestillingene ved at offeropplevelsen splittes. Selve intervjuet kan ha bidratt til en anerkjennelse av overgrepene, som igjen har gjort det lettere å akseptere et offerperspektiv når det ble tilbudt i intervjuet.

En del av litteraturen om mannlige ofre for overgrep hevder at kvinnebevegelsen har vært med på å forsterke våre forestillinger om en feminisert offerrolle og en maskulinisert overgriperrolle. Noen av kvinnene jeg snakket med understreker at kvinnekampen har vært nødvendig for deres situasjon, og at det er den manglende mannekampen som nå får konsekvenser for mannlige ofre, og som fører til at de blir usynlig og stående alene. Det ser likevel ut til at situasjonen for menn er i ferd med å endre seg. Der det før ble sett på som utenkelig at menn opplevde overgrep, er det i dag større aksept og bevissthet rundt menn som ofre for overgrep. Denne bevisstheten kan være et resultat av økt fokus på overgrepssaker hvor menn er ofre. Dette er saker som har blitt behandlet i domstolene eller hvor det har vært et rettslig, statlig eller kommunalt erstatningsoppgjør. Der kvinnene trekker fram overgrepserfaringen som et skille mellom en før – forståelse og en etter – forståelse av overgrep, har jeg i forhold til mennene trukket et skille mellom før og etter oppgjørprosessen. Før oppgjørprosessen var de i større grad usynlige, og hjelpetilbudet var i større grad utilgjengelig for dem. Etter at oppgjørprosessen kom i gang, har det vært større fokus på menn og overgrep, og mennene har i større grad blitt fanget opp av hjelpetilbudet. Oppgjøret har med andre ord fungert som en døråpner for mennene. Det kan tenkes at denne døråpnerfunksjonen er med på å anerkjenne menn som

ofre, og at det igjen kan gi mennene et større offerrom hvor de har muligheten til å posisjonere seg som ”ekte” ofre, et offer som ikke er en potensiell overgriper. Anerkjennelsen av menn som ofre, har også tilbudt menn flere handlingsmuligheter da de nå i større grad kan oppsøke hjelp.

7.2 *Rettsystemet: det prinsipielle og det personlige*

Jeg har vært inne på hvordan kvinnes offeropplevelse splittes da deres personlige erfaring er uforenlig med kulturelle forestillinger om overgrep. Den personlige erfaringen fremstår som marginal, og står i fare for å bli overkjørt av de kulturelle forestillingene om overgrep. Kvinnene har likevel en sterk overbevisning om at den personlige erfaringen står sterkere enn kulturelle forestillinger om overgrep. Det ser ut til at denne overbevisningen former et prinsipielt standpunkt, et standpunkt som i stor grad er motstandsdyktig mot kulturelle forestillinger om overgrep. Dette prinsipielle standpunktet representerer deres holdninger til seksuelle overgrep, holdninger som i mindre grad er sårbare for angrep utenfra. De skiller ofte selv mellom det prinsipielle og det personlige, noe som kommer tydelig fram når de vurderer om de skal anmelde overgrepene. Det ser ut til at de fleste er enige om at det å anmelde overgrep, er veldig viktig på et prinsipielt plan, men at det på et personlig plan blir veldig vanskelig da omkostningene ved en anmeldelse kan være store. Det personlige er med andre ord mer sårbart.

Det ser ut til at det prinsipielle i stor grad styrkes av enkelte organisasjoner i samfunnet. Kvinnebevegelsen, offerorganisasjoner og støttesentre er alle med på å støtte kvinnes prinsipielle standpunkt. I tillegg er rettsystemet en viktig støtte, da rettens symbolfunksjon nettopp også representerer et prinsipielt standpunkt som sammenfaller med deres standpunkt.

7.2.1 Når retten påvirker samfunnet

I intervjuene kom det tydelig fram at alle hadde en klar formening om rettsystemet, uansett om de selv var direkte involvert i retten. Alle hadde en prinsipiell holdning til at overgrepene burde anmeldes, noe de færreste likevel valgte å gjøre. Jeg oppfattet at rettens symbolfunksjon var av stor betydning for kvinnene. De var alle veldig engasjerte i rettsvesenet og diskuterte det livlig. Men rettsvesenet provoserte dem like mye som det

lokket dem. Det er rettens provoserende virkning som holder dem tilbake når de vurderingen av om de skal anmelde overgrepet. De frykter de personlige omkostningene ved en anmeldelse, en eventuell rettssak med påfølgende dom eller frifinnelse. De ønsker å anmelde da rettens symbolfunksjon vil innebære at de blir tatt på alvor, at overgrepet de har opplevd fordømmes, og at ansvaret for overgrepet blir plassert på overgriper. Dette illustrerer hvordan retten positivt påvirker samfunnet. Samtidig vegrer de seg for å anmelde pga rettens tvetydighet. Den rettslige symbolfunksjonen er ikke en garanti for at de blir tatt på alvor, eller at overgrepet fordømmes og at overgriper ansvarliggjøres. Tvert i mot har maktanalysen vist at mange kvinner ikke blir tatt på alvor. Mange saker henlegges og mange mister en mulighet til et rettslig oppgjør pga dårlig behandling hos politiet. I de tilfellene det blir rettssak, er de heller ikke garantert en fordømmelse av overgrepet eller en ansvarliggjøring av overgriper, da overgriper kan frifinnes. De ser frifinnelsen som et svært sannsynlig utfall da rettssystemet oppfattes som partisk blant annet pga uskyldspresumpsjonen. De frykter også at en henleggelse eller frifinnelse vil forvrenges i samfunnet, ved at den formelle sannheten tolkes som materiell sannhet. I forlengelsen av dette ser de for seg at de vil bli beskyldt for å ha anmeldt falskt og at de dermed stemples som løgnere eller hysteriske. Maktanalysen viser hvordan retten negativt påvirker samfunnet. Konsekvensene av maktanalysen kan føre til at færre tør å anmelde. Kvinnene var provosert både av den (dårlige) rettslige behandlingen kvinner i denne typen saker opplever, og de var provosert over den signaleffekten denne behandlingen sendte ut i samfunnet. De var rett og slett provosert over hvordan retten negativt påvirker samfunnet, både ved å skremme ofrene til taushet, og ved å skape myter om at kvinner anmelder falskt.

7.2.2 Samfunn og rett i vekselvirkning

Når kvinnene skremmes bort fra å anmelde, kan en sannsynlig konsekvens av det være at de kvinnene som likevel velger å anmelde, er de kvinnene som har en "solid sak". Solide saker fremstiller kvinnene blant annet som "fullbyrdede voldtekter" med DNA-bevis. En slik sak representerer på mange måter en overfallsvoldtekt der bevisets overbevisende kraft ligger i at kvinnen og mannen ikke kjente hverandre fra før av. I tillegg må situasjonen innebære en utelukkelse av sannsynligheten for frivillig sex, noe en overfallsvoldtekt ute i parken representerer. Retten skremmer med andre ord bort de

overgrepssakene som i mindre grad sammenfaller med kulturelle forestillinger om overgrep. De som da tør å anmelde, er de som i stor grad har opplevd et overgrep som ligner en overfallsvoldtekt og som i tillegg har klart å sikre bevis ved å ta kontakt med politi eller voldtektsmottak umiddelbart etter overgrepet. Når retten skremmer bort enkelte kvinner, vil de kvinnene som faktisk anmelder overgrepet, representere et skjevt utvalg som antagelig påvirker retten ved å opprettholde de kulturelle forestillingene om overgrep. Samtidig foregår det en ytterligere ”siling” av saker i rettsvesenet, noe som igjen bekrefter den skjeve forståelsen av hva et overgrep er. Retten påvirker med andre ord samfunnet ved å opprettholde et bilde av overgrep som sammenfaller med de kulturelle forestillingene. I tillegg usynliggjøres alle andre typer overgrep ved at det er tabu rundt overgrep generelt, og da spesielt overgrep som avviker fra kulturelle forestillinger. Dette får konsekvenser for kvinnene ved at de har vanskelig for å sette ord på det de har opplevd da de ikke kjenner seg igjen i overgrepskarakteristikker, noe jeg var inne på under kommunikasjonsanalysen. Når kvinnene ikke kjenner seg igjen i målgruppen, kommer de heller ikke i kontakt med hjelpetilbudet og rettsvesenet, noe som fører til at de ikke får sikret bevis i tide og heller ikke får hjelp før lenge etter overgrepet. Dersom de ikke får sikret bevis i tide, minsker også sannsynligheten for at de senere tar kontakt med rettsvesenet. Skulle de likevel velge å anmelde senere, er det lite sannsynlig at det ender med en rettssak (eller i hvert fall domfellelse), da det mangler tekniske bevis. Blant de kvinnene som ikke tar kontakt med hjelpetilbudet relativt raskt etter overgrepet, virker det som om det er flere som klarer å fortsette livet sitt ved å la være å tenke på overgrepet. Dette kan igjen føre til at det går langt tid fra overgrepet til de eventuelt tar kontakt med et hjelpetilbud. Etter at de har fått bearbeidet overgrepet, ser det ut til at det er flere som vil anmelde. Når de da er klare for å anmelde, risikerer de at saken er foreldet. Skulle de likevel rekke å anmelde før foreldelsesfristen går ut, fremstår de som lite troverdige, samtidig som de risikerer å bli latterliggjort. Deres troverdighet kan ytterligere svekkes ved at de etter langvarig bearbeidelse framstår som for sterke til å kvalifisere for offerstatusen. I følge kvinnene krever en anmeldelse en viss styrke for å takle den påkjenningen en eventuell rettssak er, slik at en anmeldelse som regel kun blir aktuelt etter at de har fått en del hjelp til å bearbeide overgrepet. Det å være ”klar for å anmelde innebærer imidlertid også at en er litt klar for å legge det bort”, fordi en ønsker å

komme seg videre i livet sitt. Desto mer bearbeidet overgrepet er, desto lavere er motivasjonen for å anmelde. Noen peker også på at de forttest mulig vil bli ferdig med saken da de ikke ønsker fortsatt å bli styrt av overgrepet. Det at overgrepet styrer livet deres (psykisk eller praktisk gjennom en rettssak) betyr indirekte at overgriper fremdeles har makt over dem, noe som ytterligere reduserer motivasjonen for å anmelde. De kvinnene som likevel velger, og har en mulighet til å anmelde, risikerer å bli ”silt” vekk av rettsvesenet (for eksempel gjennom henleggelse) da de har alt annet enn ”solide saker” og siden de heller ikke fremstår som troverdige ofre. Slik fortsetter vekselvirkningen ved at det er selekterte saker som kommer gjennom rettssystemet. Seleksjonen er både basert på rettens ekskludering av enkelte saker og er også et resultat av en slags selvseleksjon. Enkelte vurderer anmeldelsen bort pga at de personlige omkostningene blir for store, eller fordi de blir sittende igjen med en altfor dårlig sak.

Enkelte kvinner velger likevel å anmelde selv om de vet at de ikke vil få noe igjen for det, da saken deres enten er for dårlig, for kompleks (for eksempel ved at voldtekten har skjedd i utlandet) eller foreldet. De gjør det som en del av et engasjement som enten handler om å synliggjøre overgrepet, eller som handler om å trosse rettsvesenet. De kan ha et ønske om å bli en del av statistikken, synliggjøre overgrepet overfor nærmiljøet og å vise alvoret i situasjonen, eller det kan være en protest mot rettens ekskludering. Ved å anmelde uten at det tilsynelatende får noen direkte konsekvenser, vil likevel kunne påvirke retten positivt ved at en nyanserer bilde av hva som er et overgrep. Det kan igjen utfordre våre forestillinger om overgrep.

Retten i vekselvirkning med samfunnet viser hvordan retten i stor grad er med på å skape, bekrefte og forsterke våre forestillinger om overgrep. Retten er også med på å gi disse forestillingene en autoritet og tyngde da retten har en veldig sentral funksjon i samfunnet. De kulturelle forestillingene får slik en autoritet som kan usynliggjøre og marginalisere alternative perspektiver som tar utgangspunkt i erfaringsperspektivet.

7.3 Det personlige og det politiske

Målet mitt med denne oppgaven har vært å belyse hvordan offerforståelsen formes og hva som påvirker offeropplevelsen til de kvinnene og mennene som har opplevd seksuelle overgrep. Kvinnebevegelsen og støttesentrene har hatt en sentral rolle for

kvinnenes håndtering og opplevelse av offersituasjonen. Kvinnebevegelsen har brutt med tabu om seksuelle overgrep, og den har tilbudt kvinner en offerposisjon.

Kvinnebevegelsen har i tillegg vært med på å skape ulike behandlingstilbud for kvinner som har opplevd overgrep. Kvinnebevegelsens synliggjøringskamp har vært med på å utfordre de kulturelle forestillingene ved å tilby kvinner en offerposisjon og et maktperspektiv på overgrep. I denne oppgaven har jeg prøvd å vise hvordan kvinnenes offersituasjon likevel ikke er uproblematisk, da offerposisjonen fremstår som utilgjengelig for de fleste kvinner. Offerposisjonens utilgjengelighet henger sammen med kulturelle forestillinger om kvinnelighet, hvor kvinnens oppførsel avgjør om hun tillates en offerposisjon. Forestillinger om kvinnelighet uttrykker regler om hvordan kvinner bør kle og oppføre seg. De kvinnene som ikke følger disse reglene, har gjort seg medskyldige i egne overgrep. Kvinnene påføres skyld i møte med andre og anerkjennes derfor ikke som ”ekte” ofre for overgrep. De risikerer å måtte forhandle om skyld og ansvar både i møte med andre og i møte med rettsvesenet.

Kvinnens oppførsel diskuteres ikke bare i forhold til skyldspørsmålet, men også i forhold til hennes mulighet til å ta et oppgjør med overgriper. Hvis kvinnen ønsker et rettslig oppgjør, er hun nødt til å handle rasjonelt etter overgrepet for å ha mulighet til å få saken sin prøvd for retten. Under kommunikasjonsanalysen og under retten i vekselvirkning med samfunnet viser jeg hvordan en rettssak forutsetter at kvinnen umiddelbart etter overgrepet har tatt kontakt med legevakt og politi. Manglende rasjonell handling vil føre til en dårlig sak som sannsynligvis ikke vil nå retten. Rasjonell handling forutsetter en svart-hvitt forståelse av overgrep hvor det ikke er vanskelig å identifisere overgripere, ofre og overgrepssituasjoner. Denne dikotome forståelsen går igjen i de kulturelle forestillingene om overgrep. I denne oppgaven har jeg prøvd å vise hvor urealistiske de kulturelle forestillingene er da det kan være vanskelig å identifisere både overgripere, ofre og overgrepssituasjoner. I tillegg er overgrepene preget av sterke følelser (sjokk, skyld og skam) som gjør det enda vanskelig å handle rasjonelt under og etter overgrepet. Det ser ut til at manglende rasjonell handling fører til at kvinnene skammer seg enda mer. Det blir ubegripelig i ettertid å forstå hvorfor de ikke kjempet mer i mot overgrepet og hvorfor de ikke søkte hjelp umiddelbart etter overgrepet. Denne skammen forsterkes ved at en tror at det kun er en selv som har handlet så irrasjonelt, og

ved at retten straffer ens irrasjonalitet. Kvinnene blir med andre ord påført en ekstra skyld- og skamfølelse.

I kapittel fire viser jeg hvordan de yngste kvinnene fremdeles mener at det er for mye tabu rundt overgrep i dag. Der de litt eldre kvinnene og mennene mener vi har kommet langt i forhold til synliggjøring av overgrep (på kvinner), mener de yngste kvinnene at vi fremdeles har en lang vei å gå. Jeg tror som de yngste kvinnene at synliggjøringskampen må fortsette. Seksuelle overgrep har gått fra å være et tema som det ikke snakkes om, til å bli et tema det snakkes mye om, men hvor en kun snakker om de ”trygge” aspektene ved overgrep. Det å kunne snakke om overgrep på en trygg måte innebærer at vi kan distansere oss fra overgrep ved å skape en illusjon om at overgrep kun skjer andre som ikke passer på seg selv, at overgripere er avvikere og at overgrep kun skjer ute på offentlige plasser. Overgrep fremstår som individuelle problemer, som kun rammer kvinner som ikke oppfører seg som ”ordentlige” kvinner, og som utføres av avvikende menn. Kvinnebevegelsens fokus på det kollektive aspektet ved overgrep, hvor overgrep kan ramme alle kvinner pga deres sårbare posisjon, og hvor overgrep er et resultat av kjønnsmakt, har nesten forsvunnet fra den kollektive bevisstheten. Kvinnebevegelsens opprinnelige fokus fremstår som tabu, noe som resulterer i at kvinnene påføres økt skyld og skam. Det er denne påførte skyld- og skamfølelsen som opprører kvinnene og da spesielt de yngste. De yngste kvinnene er kampklare og prøver å påvirke samfunnet ved å stå fram med sine historier i for eksempel media og ved å leve ”integreerte” liv, hvor andre blir nødt til å forholde seg til dem og deres overgrepshistorier.

For kvinnene har det vært en utvikling fra seksualisert vold som ikke-tema, til økt synliggjøring og tilgjengelig offerposisjon, som har lagt til rette for en bearbeidelse av overgrepene og eventuelt et rettslig oppgjør med overgriper. Det har vært en utvikling fra synliggjøringskamp til rettslig oppgjør og tilbake til synliggjøringskamp igjen. Mennene har i mindre grad hatt en synliggjøringskamp, men flere og flere har krevd et (rettslig) oppgjør med overgrepene de har opplevd. Det ser ut til at oppgjørene får samme funksjon som kvinnebevegelsens synliggjøringskamp, hvor mennene i større grad anerkjennes som ofre. Oppgjørene ser ut til å fungere som døråpnere hvor menn får muligheten til å bearbeide overgrepene. Utviklingen for mennene ser ut til å gå motsatt vei. En starter med oppgjørene og muligens vil en etter hvert få en større synliggjøringskamp.

Kvinner og menn påvirkes i stor grad av de kulturelle forestillingene om overgrep, noe som er med på å skape en splittet offeropplevelse. Kvinnebevegelsen har vært med på å utfordre forestillingene om overgrep, og da spesielt for kvinner. Kriminaliseringen av overgrep har til en viss grad vært med på å utfordre forestillingene om overgrep, da rettens symbolfunksjon signaliserer et prinsipielt standpunkt i forhold til seksuelle overgrep. Samtidig er ikke rettens symbolfunksjon entydig da de kulturelle forestillingene gjennomsyrrer retten, noe som kommer til syne gjennom maktanalysen. Retten er i tillegg med på å bekrefte og forsterke de kulturelle forestillingene om overgrep.

Utfordringene for fremtiden ser ut til å handle om en fortsatt synliggjøring av seksuelle overgrep. Synliggjøring av overgrep i seg selv vil likevel ha lite å si så lenge en ikke får synliggjort vår kollektive sårbarhet for overgrep. Vi kan minke avstanden mellom de som har opplevd og de som ikke har opplevd overgrep ved å utfordre våre kjønnede forestillinger om overgrep som resulterer i økt skyld og skam.

Litteraturliste

- Ahnfelt, Ellen. 1987. "Kvinnemishandling - fra privat problem til offentlig ansvar. En dagsordenbyggingsprosess." Institutt for statsvitenskap, Universitet i Oslo, Oslo.
- Almedal, Ruth and Laila Danielsen. 1994. "Voldtekt på menn: intervjuundersøkelse med 6 menn som har blitt voldtatt." Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Andersen, Torbjørn Herlof. 2001. *Tause menn*. Valdres: Verbum.
- Anstorp, Trine, Elisabeth Torp, and Beate Indrebø Hovland. 2003. *Fra skam til verdighet : teologisk og psykologisk arbeid med vold og seksuelle overgrep*. Oslo: Universitetsforl.
- Aubert, Wilhelm. 1989. "Legal Reasoning." S. 111-135 i *Continuity and Development in Law and Society*, W. Aubert (red.). Oslo: Norwegian University Press.
- Bakketeig, Elisiv. 2000. "Bilder av seksuelt misbruk." *Materialisten* 4:74-92.
- Balvig, Flemming and Ole Krarup. 1991. *Samfundsjura. En sociologisk indføring i forholdet mellom ret og samfund*. Charlottenlund: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Barne- og likestillingsdepartementet Pressemelding: Tiltak mot seksualisert vold: voldtektsutvalget i arbeid. Barne- og likestillingsdepartementet <http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/pressemelder/pressemeldinger/2006/Voldtektsutvalg-i-arbeid.html?id=422715> Lesedato 02.05.2007
- Christie, Nils. 1977. *Konflikt som eiendom*. Oslo: Stensilserie, institutt for kriminologi og strafferett, universitetet i Oslo.
- Christie, Nils. 1986. "The Ideal Victim." S. 17-30 i *From crime policy to victim policy: reorienting the justice system*, E. A. Fattah (red.). London: Macmillan.
- Dahl, Tove Stang. 1985. *Kvinnerett I*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Dahl, Tove Stang. 1994. *Pene piker haiker ikke*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Egenæs, John Peder and Per Kristian Dotterud. 2007. "Hvem bryr seg? En rapport om menns holdninger til vold mot kvinner." Amnesty International Norge og Reform - ressursenter for menn, Oslo.
- Eide-Midsand, Nils. 1997. "Fanger i Blåskjeggs borg: Langtidsvirkninger av seksuelle overgrep mot gutter." *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* Supplement nr 1, vol 34:70-81.
- Ericsson, Kjersti. 1990. *Alternativ konfliktløsning*. [Oslo]: Institutt for kriminologi og strafferett, [Universitetet i Oslo].
- Ericsson, Kjersti. 1993. "Kvinner som handlende offer." *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap* 2:76-85.
- Ericsson, Kjersti. 2000. "Maskulinitet, kriminalitet og kontroll." *Materialisten* 4:7-41.
- Fangen, Katrine. 1998. "Fangens dilemma." *Nytt Norsk Tidsskrift* 3:257-269.
- Finstad, Liv. 1988. "Sedelighetsforbrytere ut av fengslene: prinsipper for en realistisk utopi." *Materialisten* 3:7-29.
- Finstad, Liv. 1996. "Rettsapparatet som erkjennelsessystem." *Materialisten* 1/2:41-62.
- Finstad, Liv. 1998. "Når rettssalen er for liten: sannhetskommisjonen." *Materialisten* 2:13-22.

- Fladby, Birgit. 2004. "Et sinnssykt stort kjempeskille i livet." Oslo kommune, Legevakten, Sosial Vaktjeneste, Oslo.
- Follesø, Gry Stålsett. 2003. "Skam og skyld." S. 100-135 i *Fra skam til verdighet*, T. Anstorp, B. Hovland, and E. Torp (red.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Gartner, Richard B. 1999. *Betrayed as boys*. New York: The Guilford Press.
- Grambo, Bente C. 2001. *Domstolenes holdninger i voldtekts- og sedelighetssaker : en undersøkelse av 248 rettsavgjørelser fra 1995 til 2000*. Oslo: Likestillingssenteret: Barneombudet.
- Halsaa, Beatrice. 2006. "Kvinneforskning." S. 95-108 i *Kjønnforskning*, J. Lorentzen and W. Mühleisen (red.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hansen, Frode, Tone Vassbø, Hans-Martin Ruud, Veslemøy Lode, Marianne Steffensen, Karoline Åbyholm, and Sunsanne Kaluza 2007 "Fire av ti kvinner er blitt sextruet" I Dagbladet 26.04.07
<http://www.dagbladet.no/nyheter/2007/04/26/498925.html> Lesedato 06.05.07
- Hennum, Ragnhild. 2004a. "Den rettslige behandlingen av voldtekt - hvorfor har Norge fått kritikk fra FN?" *Materialisten* 1:31-40.
- Hennum, Ragnhild. 2004b. "Seksuelle overgrep mot barn. Omfang og rettsapparatets behandling." Redd Barna, Oslo.
- Hydén, Håkan. 1977. *Rättregler*: Studentlitteratur.
- Høigaard, Cecilie. 1993. "The victim as expert: active and captive." *NORA* 1:51-64.
- Isdal, Per. 1997. "Når menn skal mestre overrepserfaringer. Eksempler fra et behandlingssenter for menn med voldsproblemer." *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* Supplement nr 1, vol 34:106-109.
- Jeffner, Stina. 1997. "'Liksom våldtäkt, typ' Om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt." Sociologi, Uppsala universitet, Uppsala.
- JURK 2002 "Seksuelt misbrukte barn"
http://www.jurk.no/brosjyrer/seksuelt_misbrukte_barn.shtml#10
Lesedato:26.04.2007
- JURK 2004 "Mishandlede kvinners rettsstilling"
http://www.jurk.no/brosjyrer/mishandlede_kvinnens_rettsstilling.shtml#1
Lesedato:26.04.2007
- Kilden 2005 "Kampdager: Milepæler"
<http://www.kampdager.no/arkiv/milepaler/index.html> Lesedato:28.04.07
- Kjellqvist, Else-Britt. 1995. "Den kvinnliga skammen." *Nytt om kvinneforskning* 2:74-80.
- Lamb, Sharon. 1999. "Constructing the Victim: Popular Images and Lasting Labels." S. 108-139 i *New Versions of Victims. Feminist Struggle with the Concept*, S. Lamb (red.). New York: New York University Press.
- Langfeldt, Thore. 1997. "Seksuelle overgrep i lys av overgripers egen barndom." *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* Supplement nr 1, vol 34:102-105.
- Lundgren, Eva. 1994. *La de små barn komme til meg. Barns erfaringer med seksuelle og rituelle overgrep*. Oslo: Cappelens Forlag as.
- Madsen, Karin Sten. 2004. "Mediation as a way of empowering women exposed to sexual coercion " *NORA* vol. 12, no 1:58-61.
- Madsen, Karin Sten. 2005. "Hvor ku' du gøre det? Konfliktmægling ved seksuelle overgreb." Center for voldtægts ofre, Rigshospitalet, København.

- Madsen, Svend, Michael Kaster, Mette Nielsen, Øystein Holter, and Berit Schei. 2005. "Kønnets betydning i det professionelle arbejde med ofre for voldtægt." Rigshospitalet, psykologisk og psykosocial forskningsenhet., København.
- Mathiesen, Thomas. 2005. *Retten i samfunnet. En innføring i rettssosiologi*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Mossige, Svein. 1997. "Terapi med overgrepsutsatte barn: et narrativt perspektiv." *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* Supplement nr 1, vol 34:30-36.
- Newburn, Tim and Elizabeth A. Stanko. 1994. "When men are victims. The failure of victimology." S. 153-165 i *Just boys doing business? Men, Masculinities and Crime*, T. Newburn and E. A. Stanko (red.). London: Routledge.
- NOU2006:10 Fornærmede i straffeprosessen - nytt perspektiv og nye rettigheter. justis- og politidepartementet
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/NOUer/2006/NOU-2006-10.html?id=391513> Lesedato 02.05.07
- Ot. prp. nr. 4 2000-2001 Om lov om erstatning fra staten for personskade voldt ved straffbar handling m.m. (voldsoffererstatningsloven) justis- og politidepartementet
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/otprp/20002001/Otprp-nr-4-2000-2001-/7.html?id=162284> Lesedato 02.05.07
- Ot.prp. nr. 28 1999-2000 Om lov om endringer i straffeloven mv. (seksuallovbrudd) Justis- og politidepartementet
<http://www.regjeringen.no/nn/dep/jd/Dokument/Proposisjonar-og-meldingar/Odelstingsproposisjonar/19992000/Otprp-nr-28-1999-2000-/6/4.html?id=311921> Lesedato 02.05.07
- Ottar 2007 "Prinsippprogram for kvinnegruppa Ottar" <http://www.ottar.as/>
 Lesedato:19.04.2007
- Pape, Hilde and Kari Stefansen. 2004. "Den skjulte volden?" Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress, Oslo.
- Pape, Hilde and Kari Stefansen. 2006. "Kjønn og vold." S. 207-216 i *Kjønnsforskning*, J. Lorentzen and W. Mühleisen (red.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Robberstad, Anne. 1999. *Mellom tvekamp og inkvisisjon. Straffeprosessens grunnstruktur belyst ved fornærmedes stilling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Røthing, Åse. 2004. *Parforhold. Idealer, forhandlinger, strategier*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Skjeie, Hege. 2004. "Trosfrihet og diskrimineringsvern." *Kvinneforskning* 3:5-23.
- Skjørten, Kristin. 1996. "Rettsoptimisme og seksualisert vold." *Materialisten* 1/2 21-39.
- Skjørten, Kristin. 2002. *Lov og rett mot familievold?* Oslo: Pax.
- Smart, Carol. 1995. *Law, crime and sexuality : essays in feminism*. London: Sage.
- SMI 2007a "Om SMI" <http://www.sentermotincest.no/portal/menyartikler/omoss>
 Lesedato:12.03.2007
- SMI 2007b "Selvhjelp" <http://www.sentermotincest.no/portal/emner/Selvhjelp>
 Lesedato:12.03.2007
- Soknes, Bjørn. 2007. "En undersøkelse av kvaliteten på påtalevedtak i voldtektssaker som har endt med frifinnelse m.v." Riksadvokaten, Oslo.
- Stefansen, Kari and Ingrid Smette. 2006. "Det var ikke en voldtekt, mer et overgrep..." *Tidsskrift for samfunnsforskning* vol. 47, nr. 1:33-56.

- Sætre, Marianne. 1997. "Samfunnsproblemet som "forsvant". En kritikk av tendensen til å minimalisere omfanget av seksuelle overgrep mot barn." *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* Supplement nr 1, vol 34:53-61.
- Tambs, Kristian. 1994. "Undersøkelse av seksuelle overgrep mot barn." Statens Institutt for Folkehelse, Oslo.
- Thagaard, Tove. 2002. *Systematikk og innlevelse*. Bergen: Fagbokforlaget Bigmostad & Bjørke AS.
- Walklate, Sandra. 2004. *Gender, Crime and Criminal Justice*. Cullompton: Willian Publishing.
- Ås, Berit. 2004. "De fem hersketeknikker".
<http://kilden.forskningsradet.no/artikkel/vis.html?tid=35120> Lesedato:27.12.06

Oppgaven inneholder 50 427 ord.

Vedlegg 1

Til støttesentre som møter personer som er utsatt for seksuelle overgrep/voldtekt.
Forespørsmaal om hjelp i forbindelse med intervjuundersøkelse

I Norge i dag er det stort sett rettsvesenet som er hovedinstansen når samfunnet tar et oppgjør med de som begår seksuelle overgrep/voldtekt, og prøver å ivareta de som utsettes for seksuelle overgrep/voldtekt. Det har vist seg at rettsvesenet ikke alltid klarer å håndtere saker som omhandler seksuelle overgrep/voldtekt på en tilfredsstillende måte sett fra de utsattes perspektiv. I de siste årene har det vært rettet en del krav og forslag til hvordan rettsvesenet kan forbedres for å ivareta alle de involverte partene. Ulike fagmiljøer har lett etter gode ikke-rettslige alternativer til den tradisjonelle rettslige behandlingen av seksuelle overgrep/voldtekt. I de forslagene til ikke-rettslige alternativer som har blitt fremmet, har fokuset i hovedsak vært på terapi, voldsoffererstatning og en slags meglings-/konfrontasjonssituasjon mellom den utsatte og overgriper. I Danmark har det vært gjennomført et forsøksprosjekt hvor voldtatte kvinner har fått muligheten til å megle/konfrontere sin voldtektsmann gjennom voldtektsmottaket i København. De involverte kvinnene i dette prosjektet var stort sett fornøyd med denne ordningen.

I denne debatten ønsker jeg å bidra med de utsattes perspektiv. Jeg er masterstudent (tilsvarer tidligere hovedfag) i rettssosiologi ved universitetet i Oslo. I min masteroppgave ønsker jeg å se nærmere på hvordan samfunnet møter de som utsettes for seksuelle overgrep/voldtekt. Det er spesielt viktig å høre på de som selv er direkte involvert i slike saker. Jeg ønsker å intervju personer som selv har vært utsatt for seksuelle overgrep/voldtekt. Jeg ønsker å få et innblikk i deres tanker om både den tradisjonelle rettsbehandlingen og andre ikke-rettslige strategier som kan tas i bruk i saker som omhandler seksuelle overgrep/voldtekt. Dette er en vanskelig debatt, hvor det for mange av deltakerne står svært mye på spill. Enhver endring (eller mangel på endring) kan få store konsekvenser for de det gjelder.

Jeg ønsker derfor deres hjelp til å komme i kontakt med personer som har vært utsatt for seksuelle overgrep/voldtekt. Vedlagt følger et informasjonsskriv om undersøkelsen som jeg håper dere kan være behjelpelige med å videreformidle til deres brukere. Brukere som er interessert i å delta kan kontakte meg direkte. Undersøkelsen er godkjent av personvernombudet for forskning (NSD) og jeg vil forholde meg til deres retningslinjer gjennom hele prosjektet. Min veileder ved universitetet er May-Len Skilbrei. Hun kan kontaktes på tlf. 22 08 87 22. Jeg kan også kontaktes på følgende adr. for nærmere informasjon.

Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi og rettssosiologi
v/Solveig Laugerud
Pb. 6706 St. Olavs plass, 0130 Oslo
tlf. 91 55 13 53 / 22 37 94 77 (privat)
e-post. Solveig.laugerud@student.jus.uio.no

Vennlig hilsen Solveig Laugerud

Vedlegg 2

Undersøkelse av utsatte for seksuelle overgrep/voldtekt og deres møte med samfunnet

Mitt navn er Solveig Laugerud og jeg holder på med min masteroppgave i rettssosiologi ved universitetet i Oslo. I den forbindelse skal jeg gjennomføre en undersøkelse om hvordan samfunnet bedre kan ivareta de som er utsatt for seksuelle overgrep/voldtekt. Gjennom vår lovgivning og rettssystem prøver samfunnet å beskytte og ivareta personer som har blitt utsatt for seksuelle overgrep/voldtekt. Dette er en løsning som er blitt kjempet frem gjennom flere år av bl.a. feminismen og ulike organisasjoner som kjemper den utsattes sak. For mange av dem som har blitt utsatt for seksuelle overgrep/voldtekt, har det vist seg at en rettsak ikke nødvendigvis er beste eller eneste løsning i slike situasjoner. Rettsvesenet har bl.a. blitt kritisert for å gjøre vondt verre for de som velger å anmelde det de har opplevd.

Jeg ønsker å komme i kontakt med deg som har vært utsatt for seksuelle overgrep/voldtekt. Jeg ønsker å intervju deg om hva du tenker om anmeldelse og evt. andre måter å bearbeide det du har opplevd på. Jeg vil bl.a. ta opp om anmeldelse og rettsak er viktig for deg, eller om du er skeptisk til å ta i bruk rettssystemet. Kan du tenke deg andre måter å oppnå rettferdighet på, eller er rettsvesenet eneste/beste løsningen for deg? Hvordan fungerer det eksisterende hjelpetilbudet for deg?

Gjennom min undersøkelse ønsker jeg å belyse hva som er ønskelig og hva som ikke er ønskelig og evt. hvorfor, ut ifra de utsattes perspektiv. Det foregår en debatt i ulike fagmiljøer om hvilke tiltak som kan forbedre behandlingen av saker som omhandler seksuelle overgrep/voldtekt. Målet med denne debatten må være å forbedre samfunnets behandling av saker som omhandler seksuelle overgrep/voldtekt. For å nå dette målet må de utsattes perspektiv inkluderes i debatten. Dette ønsker jeg å bidra med gjennom min undersøkelse.

Jeg vil ta i bruk kvalitative intervjuer i undersøkelsen. Et slikt intervju kan sammenlignes med en uformell samtale hvor temaet og den som blir intervjuet er med på å styre samtalen. Vanligvis tar slike intervjuer rundt 2 timer, avhengig av hva du som blir intervjuet meddeler. Samtalen vil bli tatt opp på bånd. Det er ingen andre enn intervjuer som vil ha tilgang til disse båndene og de vil bli slettet umiddelbart etter at intervjuene er skrevet ned. Det nedskrevende materialet vil ikke inneholde personidentifiserende opplysninger. Jeg vil anvende den informasjonen som jeg får gjennom intervjuene som kilde i min masteroppgave. Jeg understreker at dere som vil la dere intervju vil være helt anonyme, slik at dere ikke blir gjenkjent gjennom denne undersøkelsen. Jeg har også taushetsplikt og kan ikke bruke de opplysningene dere gir meg i noen annen sammenheng enn dette. Prosjektslutt er satt til 01.07.07, og intervjumaterialet vil da slettes. Undersøkelsen er godkjent av personvernombudet for forskning (NSD). Deltakelse i dette prosjektet er frivillig. Hvis du kan tenke deg å delta, så ta kontakt med meg på følgende adr.

Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi og rettssosiologi, v/Solveig Laugerud
Pb. 6706 St. Olavs plass, 0130 Oslo

tlf. 91 55 13 53 / 22 37 94 77 (privat)

e-post. Solveig.laugerud@student.jus.uio.no

Skulle du senere ombestemme deg, er det ingenting i veien for å trekke seg fra undersøkelsen, både før, under og etter intervjuet.

Vennlig hilsen Solveig Laugerud

Vedlegg 3

Intervjuguide

Introduksjon:

- takke for deltakelse
- praktisk informasjon

Presentere min faglige bakgrunn? Forklare hva rettssosiologi er?

Denne samtalen er en del av en undersøkelse jeg gjør i forbindelse med min masteroppgave i rettssosiologi (ved universitetet i Oslo). Jeg ønsker å undersøke hvordan samfunnet tar vare på de som er utsatt for seksuelle overgrep/voldtekt. Jeg vil bl.a. å se nærmere på om du og andre i samme situasjon som deg opplever å bli ivaretatt på en god måte. Jeg vil gjerne diskutere (med deg) de tilbudene som finnes i dag, og ta del i de erfaringene du har ift til disse tilbudene. Denne samtalen vil i hovedsak handle om rettssystemet og ulike hjelpetilbud som er tilgjengelige i samfunnet i dag. Jeg vil først og fremst være opptatt av tiden etter overgrepet/ene, og du trenger derfor ikke være redd for å måtte snakke om selve overgrepet/ene. Du styrer selv hva du vil snakke om og hvor mye du vil fortelle meg.

Del 1)

(Å komme i gang, la informanten styre hva det snakkes om og rekkefølgen)

Jeg har kommet i kontakt med deg fordi du har blitt utsatt for en type seksuelle overgrep. Kanskje du vil begynne med å fortelle meg litt om hva du har gjort eller hva som har skjedd i etterkant av det du har opplevd?

- når / hvor langt tid gikk det fra overgrepene opphørte og til du fikk/søkte hjelp?
- relasjon til overgriper
- omgås overgriper nå
- ”åpen” om overgrepene (hvorfor/ikke)

Del 2)

Rettslige strategier

I] Anmeldelse/rettssystemet

Gjennom lovgivningen og rettssystemet prøver samfunnet å beskytte oss og ta et oppgjør med de som bryter våre lover. Hvilke tanker har du om det å anmelde, eller rettsvesenet generelt?

- positivt/negativt , fordeler/ulempes
- dine forventninger (hvordan skulle rettsvesenet / din situasjon vært hvis rettsvesenet skulle vært aktuelt)
- press til å anmelde/offerrolleforventninger
- hva er viktig m/anmeldelse/rettssak/dom

- fungerer rettsprosessen tilfredsstillende, forbedres (kjønn)
- inkludere den utsatte
- symbolsk betydning av å få retten på "sin side" (plassere ansvar)

II] Straff

I noen fagmiljøer diskuteres betydningen av fengselsstraff, og enkelte vil hevde at fengselsstraffen ikke fungerer slik den skal (allmennpreventivt, hindre gjentakelse, beskytte andre, rehabilitering). Hva syns du om fengselsstraff? Hva tenker du om disse argumentene/hvordan reagerer du på denne diskusjonen?

- betydningen av straff for deg
- dom uten straff
- reintegrere/utstøte

Del 3)

Ikke-rettslige strategier

I] Hjelpetilbud og terapi

Det er kanskje ikke slik at en først og fremst henvender seg til rettsvesenet i etterkant av seksuelle overgrep, men at en ønsker å bearbeide sine vonde opplevelser gjennom terapi og derfor tar kontakt med ulike hjelpetilbud i stedet. Hvordan har du opplevd at hjelpetilbudet har vært for deg?

- positivt/negativt
- profesjonell (fag) hjelp vs. dele erfaringer
- noe du savner
- bør overgriper få et hjelpetilbud. Hva, hvorfor/hvorfor ikke?

Det er delte meninger om rettssystemet, både om det fungerer godt nok eller ikke, og om det er riktig instans å henvende seg til, i saker som omhandler seksuelle overgrep.

Rettssystemet er blitt kritisert både av utsatte og av tiltalte (overgriper). Innen enkelte fagmiljøer diskuteres det om det er mulig å forbedre rettssystemet, eller om det er mer hensiktsmessig å se bort fra rettssystemet og heller finne andre ikke-rettslige løsninger. I den forbindelse har en bl.a. ønsket å se nærmere på ulike erstatningsordninger, og evt. andre løsninger hvor begge parter (utsatt og overgriper) er mer direkte involvert i prosessen enn hva som er tilfelle i rettssystemet. (større kontroll over sin egen situasjon). En slik løsning er f.eks. voldsoffererstatningen.

II] Erstatning

Staten innser at de ikke alltid klarer å forhindre all kriminalitet eller ta vare på alle som utsettes for (for seksualisert) vold gjennom lovgivningen og rettsvesenet. Derfor tilbyr de også voldsoffererstatning. Har du hørt om denne ordningen og hva syns du om den?

- positivt/negativt
- krav
- hvorfor erstatning/hva er viktig med ordningen

III] Megling/konfrontasjon

Ved voldtektsmottaket i København har de prøvd ut en ny ordning hvor de støtter kvinner som ønsker å komme i kontakt med sin voldtektsmann. Det gjør de ved å legge til rette for en konfrontasjon i form av en samtale eller brev og lignende. Felles for disse kvinnene var at de kjente voldtektsmannen fra før av og hadde en felles omgangskrets. De fleste ønsket samtalen fordi de var redde for å møte voldtektsmannen igjen uten å være forbredt på det. Hva syns du om et slikt tilbud? Kunne du tenkt deg å møte (konfrontere) din overgriper igjen?

- hvorfor/hvorfor ikke
- hvordan og med hvem
- meglers lojalitet
- mål
- maktforhold

Del 4)

Myter/prototyper

Det er mange som har et bestemt bilde av hva f.eks. en pedofil er og hvordan f.eks. en voldtekt er/skjer. Hvordan vil du beskrive en pedofil eller en voldtekt? Nå og før?

- den ”typiske” overgriper / utsatte
- passer du/din historie inn
- begreper / institusjoner
- mottakelse av venner/hjelpeapparatet (trodd, mistenkeliggjort). Forestillinger om det maskuline og det feminine.
- maskulinitet og femininitet. (ville opplevelsen vært annerledes hvis du var det annet kjønn?)
- (hvordan det er å være utsatt) endring over tid (i samfunnet) (dine behov)

Del 5)

Målsetting

I løpet av denne samtalen har vi vært inne på ulike måter å håndtere seksuelle overgrep/voldtekt på. Hva er for deg viktig med disse strategiene? Hva ønsker du å oppnå?

Avslutning

Jeg ønsket å snakke med deg for å ta del i de erfaringene du har hatt i tiden etter at overgrepene fant sted. Vi har snakket om rettssystemet og andre ordninger som fins i dag og også diskutert andre måter å bearbeide de opplevelsene du har vært gjennom. Er det noe mer du gjerne vil si noe om, noe vi har vært inne på tidligere eller er det noe vi har glemt å snakke om?